

Misticizam u osvit modernog duhovnog života i njegov odnos prema modernom svjetonazoru

SD 7

Rudolf Steiner

SADRŽAJ

Predgovor novom izdanju 1923. godine	3
Predgovor I izdanju	5
Uvod	7
Majstor Eckhart	18
Božje prijateljstvo	24
Kardinal Nikola Kuzanski	35
Agrippa von Nettesheim i Theophrastus Paracelsus	45
Valentin Weigel i Jakob Böhme	54
Giordano Bruno i Angelus Silesius	59
Zaključak	64

Predgovor novom izdanju 1923. godine

Ovim sam tekstom, prije više od dvadeset godina, želio odgovoriti na pitanje: zašto se u razdoblju od trinaestog do sedamnaestog stoljeća sudaraju određeni oblik mistike i počeci suvremenog znanstvenog mišljenja?

Nisam htio pisati 'povijest' misticizma toga vremena, nego samo odgovoriti na ovo pitanje. Po mom mišljenju, publikacije koje se na tu temu objavljuju već dvadeset godina ne daju razloga za promjenu ovog odgovora. Pisanje se stoga ponovno može pojaviti nepromijenjeno.

Mistici o kojima ovdje govorimo posljednji su izdanci stila istraživanja i mišljenja koji je u svojim pojedinostima stran suvremenoj svijesti. Samo raspoloženje duše koje je živjelo u ovoj vrsti istraživanja, prisutno je u nekim intimnim prirodama sadašnjice. Način gledanja na stvari u prirodi, s kojim je ovo raspoloženje duše bilo povezano, prije ovdje opisanog doba, gotovo je nestao. Sadašnja prirodna istraživanja zauzela su njegovo mjesto.

Niz ličnosti koje su ovdje okarakterizirane, nije bio u stanju prenijeti raniji tip istraživanja u budućnost. On više ne odgovara spoznajnim moćima koje su se razvile u europskom čovječanstvu od trinaestog i četrnaestog stoljeća nadalje. Ono što su Paracelsus ili Jakob Böhme još uvijek sačuvali od ove vrste istraživanja može se promatrati samo kao reminiscencija prošlosti. U biti, to raspoloženje duše ostaje kod onih ljudi koji promišljaju. I za to traže poticaj u sklonostima same duše, dok je prije svijetlilo u duši dok je promatrala prirodu. Neki ljudi koji su danas skloni misticizmu, neće mistična iskustva htjeti rasplamsati na temelju onoga što govore aktualna prirodna istraživanja, već na temelju onoga što sadrže spisi vremena opisanog ovdje. Ali to ih čini strancima za ono što najviše zaokuplja sadašnjost.

Moglo bi se sada činiti kao da sadašnje poznavanje prirode, gledano u njezinoj istini, ne naznačuje put koji bi mogao tako ugoditi dušu da u mističnoj viziji pronade svijetlo duha. Zašto mistično nastrojene duše nalaze zadovoljstvo u Majstoru Eckhartu, Jacobu Böhme itd.; ali ne u knjizi prirode, onoliko koliko je ona danas otvorena pred čovjekom kroz znanje?

Međutim, oblik u kojem se danas uglavnom govori o ovoj knjizi ne može dovesti do mističnog raspoloženja duše.

Ali ovaj tekst želi ukazati da se ne mora tako govoriti. Tu se također pokušava govoriti o onim duhovima koji su, iz raspoloženja starog misticizma, razvili način razmišljanja koji također može apsorbirati novije uvide. To je slučaj s Nikolom Kuzanskim.

Takve osobnosti pokazuju da su današnja prirodna istraživanja sposobna i za mistično produbljivanje. Zato što bi jedan Nikola Kuzanski mogao uvesti svoja razmišljanja u ta istraživanja. U njegovo se vrijeme moglo odbaciti stari način razmišljanja, zadržati mistični ugođaj, i prihvatiti suvremena prirodna istraživanja, da su ona postojala.

Ali što god ljudska duša smatra spojivim s nekom vrstom istraživanja, ako je dovoljno jaka da to učini, mora moći nešto izvući iz toga.

Htio sam opisati bit srednjovjekovnog misticizma kako bih ukazao na to kako se razvija kao samostalni misticizam, odvojen od svog matičnog tla, starog načina razmišljanja, ali se ne može održati jer mu sada nedostaje duhovnih impulsa koje je imao u drevno doba kroz istraživanje.

To navodi na pomisao da se moraju tražiti elementi modernog istraživanja koji vode misticizmu. Iz toga se zatim mogu ponovno steći duhovni impulsi, koji se ne zaustavljaju na mračnom, mističnom, s osjećajima povezanom unutaršnjem životu, nego se od mističnog polazišta uzdižu do spoznaje duha. Srednjovjekovni misticizam je atrofirao jer je izgubio temelj istraživanja, koji silama duše daje smjer duha. Ova mala knjiga ima za cilj da se iz ispravno shvaćenih novijih istraživanja, dobije poticaj od onih sila koje su usmjerene prema duhovnom svijetu.

Goetheanum u Dornachu kod Basela

jesen 1923. Rudolf Steiner

Predgovor I izdanju

Ono što predstavljam u ovom radu prethodno je činilo sadržaj predavanja koje sam održao prošle zime u teozofskoj knjižnici u Berlinu. Grofica i grof Brockdorff zamolili su me da govorim o misticizmu publici za koju su te stvari važno životno pitanje. - Prije deset godina ne bih se usudio ispuniti takvu želju. Nije kao da svijet ideja koji danas izražavam nije već tada živio u meni. Taj svijet ideja već je potpuno sadržan u mojoj 'Filozofiji slobode'. Ali da bih izrazio ovaj svijet ideja kao što to činim danas i da bi ih učinio osnovom za razmatranje, kao što je učinjeno u ovom radu, potrebno je nešto sasvim drugo od čvrstog uvjerenja u njegovu intelektualnu istinitost. To uključuje intimnu interakciju s ovim svijetom ideja koju mogu donijeti samo mnoge godine života. Tek sada, nakon što sam imao tu interakciju, usuđujem se govoriti onako kako će to biti u ovom tekstu.

Svatko tko ne odgovori nepristrano na moj svijet ideja otkrivat će proturječje za proturječjem. Nedavno sam knjigu o svjetonazorima devetnaestog stoljeća (Berlin 1900.) posvetio velikom prirodoslovcu Ernstu Haeckelu i završio je opravdavanjem njegova svijeta ideja. U sljedećim izlaganjima govorim s punom odanošću i odobravanjem o misticima od Majstora Eckharta do Angelusa Silesiusa. Ostale 'kontradikcije' koje mi govori ovaj ili onaj, ne želim ni spominjati. - Ne čudi me što me s jedne strane osuđuju kao 'mistika', a s druge kao 'materijalista'. - Ako ustanovim da je isusovac pater Müller riješio težak kemijski problem i stoga se u tome s njim svim srcem slažem, onda me ne mogu osuditi kao pristašu jezuitizma, a da ih oni pametni ne smatraju budalom.

Svatko tko slijedi svoj put, poput mene, mora trpjeti mnoge nesporazume. Ali u osnovi to se lako podnosi. Takvi nesporazumi obično su mu jasni kada shvati mentalitet svojih sudaca. Osvrćem se bez humora na neke od 'kritičkih' prosudbi koje sam doživio tijekom svoje spisateljske karijere. U početku su stvari funkcionirale. Pisao sam o Goetheu i u vezi s njim. Ono što sam rekao nekima je zvučalo na takav način da su to mogli uklopiti u svoje mentalne obrasce. To je učinjeno riječima: "Djelo poput uvoda Rudolfa Steinera u Goetheove znanstvene spise može se opisati kao nešto najbolje što je ikada napisano o tom pitanju". Kad sam kasnije objavio samostalan tekst, već sam bio puno gluplji. Zato što je sada dobronamjerni kritičar dao savjet: "Prije nego što nastavi s reformama i plasira svoju 'Filozofiju slobode' u svijet, hitno mu se savjetuje da se prvo probije do razumijevanja ta dva filozofa (Humea i Kanta)." Na žalost, kritičar zna samo ono što može pročitati kod Kanta i Humea; dakle, on mi u biti samo savjetuje da u tim misliocima ne vidim ništa nego ono što on vidi: kad to postignem, bit će sretan sa mnom. - Kad se pojavila moja 'Filozofija slobode' trebao sam biti ocijenjen

kao neuki početnik. Tu mi je prosudbu dao gospodin kojeg nitko ne tjera da piše knjige osim činjenice da postoje ogromni tomovi drugih, koje on nije razumio. Duboko me poučava da bih primijetio svoje pogreške da sam 'napravio dublje psihološke, logičke i epistemološke studije'; i odmah nabraja knjige koje bih trebao pročitati da postanem pametan kao on: 'Mill, Sigwart, Wundt, Riehl, Paulsen, B. Erdmann'. - Posebno me razveselio savjet čovjeka koji je toliko impresioniran time kako 'shvaća' Kanta da ne može ni zamisliti da je netko čitao Kanta, a da sudi drugačije nego on. Odmah mi daje relevantna poglavlja u Kantovim spisima, iz kojih mogu izvući razumijevanje Kanta koje je jednako duboko kao i njegovo.

Ovdje sam iznio nekoliko tipičnih prosudbi koje se tiču mog svijeta ideja. Iako su same po sebi beznačajne, čini mi se da su prikladne kao simptomi koji ukazuju na činjenice koje danas stoje kao ozbiljne prepreke na putu svakome tko kao pisac radi na pitanjima više spoznaje. Ja moram ići svojim putem, bez obzira na to hoće li mi netko dati dobar savjet da čitam Kanta; ili će me netko osuditi jer se slažem s Haeckelom. I tako sam pisao o misticizmu, ne mareći za prosudbu vjerujućeg materijalista. Htio bih samo - da se tiskarska tinta ne troši nepotrebno - obavijestiti one koji bi mi sada mogli savjetovati da pročitam Haeckelovu 'Zagonetku svijeta', da sam o ovoj knjizi u posljednjih nekoliko mjeseci održao tridesetak predavanja.

Nadam se da sam svojim pisanjem pokazao da se može biti vjeran znanstvenom svjetonazoru, a opet tražiti put duše kojim ispravno shvaćena mistika vodi. Idem još dalje i kažem: samo oni koji prepoznaju duh u smislu istinskog misticizma, mogu steći potpuno razumijevanje činjenica u prirodi. Ne treba brkati pravi misticizam, s 'misticizmom' zbunjenih glava. Na stranici 141 i dalje, u mojoj 'Filozofiji slobode' sam pokazao kako misticizam može biti pogrešan.

Berlin, rujan 1901.

Rudolf Steiner

Uvod

Postoje čarobne formule koje djeluju na uvijek nove načine kroz stoljeća duhovne povijesti. U Grčkoj se takva formula smatrala presudom Apolona. To je: "Upoznaj samog sebe". Čini se kao da takve rečenice sadrže beskonačan život. S njima se susrećete kada hodate najrazličitijim stazama duhovnog života. Što dalje napredujete, što više napredujete u spoznaju stvari, to se značenje ovih formula dublje pojavljuje. U nekim trenucima naše misli i razmišljanja zasjaju poput munje, obasjavajući cijeli naš unutarnji život. U takvim trenucima u nama se javlja nešto poput osjećaja da čujemo otkucaje srca ljudskog razvoja. Koliko se samo osjećamo bliskim ličnostima iz prošlosti, kada nam jedna njihova izreka daje osjećaj da nam otkrivaju da su imali takve trenutke! Tada se osjećate kao da ste dovedeni u intiman odnos s tim osobnostima. Naučite npr. intimno poznavati Hegela kada naiđete na riječi u trećem tomu njegovih 'Predavanja o povijesti filozofije': "Takve stvari, kažu oni, apstrakcije koje gledamo kad pustimo filozofe da se svađaju i prepiru u našem kabinetu i čine to ovako ili onako, to su apstrakcije sazidane od riječi. - Ne! Ne! To su djela svjetskog duha, a time i sudbine. Filozofi su bliži Gospodinu od onih koji se hrane mrvicama duha; čitaju ili pišu naredbe kabineta u izvorniku: moraju ih zapisati. Filozofi su mistici koji su sudjelovali u tom činu u najskrovitijem svetištu". Kad je Hegel ovo govorio, doživio je jedan od gore opisanih trenutaka. Rečenice je izgovorio kada je u svojim razmišljanjima došao do kraja grčke filozofije. I kroz njih je pokazao da mu je odjednom sinulo značenje neoplatonske mudrosti o kojoj govori u svom odlomku. U trenutku ovog prosvjetljenja postao je intiman s duhovima kao što su Plotin i Proklo. A mi postajemo intimni s njim čitajući njegove riječi.

A s usamljenim, kontemplativnim pastorom u Zschopau, M. Valentinus Wigeliusom (Valentin Weigel), postajemo intimni kada čitamo uvodne riječi njegove knjige 'Upoznaj sebe', napisane 1587. godine. "Kod starih mudraca čitamo ovu korisnu izreku 'Upoznaj samog sebe', koja, iako je već pravilno upotrijebljena u svjetovnim običajima, znači: dobro pogledaj sebe, što si, traži u svojim grudima, sudi sebi i pusti druge da budu besprijeborni, premda je, kažem, već primijenjena na ljudski život kao stvar običaja, ipak dobro i ispravno primijenimo ovu izreku, 'Upoznaj samoga sebe', na prirodno i nadosjetilno znanje cijelog ljudskog bića, dakle da čovjek ne gleda samo sebe i pritom se prisjeća kako se moralno treba ponašati pred ljudima, nego da prepozna i svoju narav, iznutra i izvana, u duhu i u prirodi; odakle dolazi, od čega je napravljen, za što je dizajniran". Valentin Weigel je iz vlastite perspektive došao do spoznaja koje je sažeo u presudi Apolla. Niz dubokih duhova, koji počinje s Majstorom Eckhartom (1250.-1327.) i završava sa

Angelusom Silesius (1624-1677), a kojemu pripada i Valentin Weigel, može imati sličan put spoznaje i sličan odnos s 'Upoznaj samog sebe'.

Ono što je zajedničko ovim duhovima je snažan osjećaj da u čovjekovoj samospoznaji izlazi Sunce koje obasjava nešto sasvim drugo od slučajne osobnosti promatrača. Ono čega je Spinoza postao svjestan u eterskim visinama čiste misli, da 'ljudska duša ima dovoljno znanja o vječnoj i beskonačnoj biti Boga', živjelo je u njima kao neposredna senzacija; a samospoznaja im je bila put do ovog vječnog i beskonačnog bića. Bilo im je jasno da samospoznaja u svom pravom obliku obogaćuje ljude novim smislom koji im otvara svijet koji je povezan s onim što se može postići bez tog smisla, kao što je svijet tjelesno videće osobe povezan s onim slijepe osobe. Neće se lako dobiti bolji prikaz ovog novog značenja od onog koji je dao J. G. Fichte u svojim predavanjima u Berlinu 1813. godine. "Zamislite svijet ljudi koji su rođeni slijepi, koji stoga samo osjetilom dodira znaju stvari i njihove odnose koji postoje. Idite među njih i razgovarajte s njima o bojama i drugim uvjetima koji su dostupni samo za gledanje posredstvom svijetla. Ili im ne govorite ništa, i to je sretnije; jer tako ćete ubrzo uočiti pogrešku, i ako im ne možete otvoriti oči, prestat ćete govoriti uzalud. - Ili iz nekog razloga žele imati razumijevanja za vašu poduku: tako je mogu razumjeti samo dodirujući: željeti će osjetiti svjetlost i boje i druge uvjete vidljivosti, vjerovati da osjećaju, a unutar toga će izmišljati i lagati o nečemu što nazivaju bojom. Onda će krivo shvatiti, iskriviti stvari, krivo tumačiti". Slično se može reći i za ono čemu su dotični duhovi težili. Vidjeli su novo značenje otvoreno u samospoznaji. A taj smisao, prema njihovoj percepciji, pruža poglede koji nisu dostupni onima koji u samospoznaji ne vide ono što je razlikuje od svih drugih vrsta znanja. Svatko kome ovo osjetilo nije otvoreno vjeruje da samospoznaja dolazi na sličan način kao znanje kroz vanjska osjetila, ili putem bilo kojeg sredstva koje djeluje izvana. On kaže: "Znanje je znanje". Jednom je predmet nešto što se nalazi vani u vanjskom svijetu, a drugi put je taj predmet vlastita duša. On čuje samo riječi, u najboljem slučaju apstraktne misli, u onome u čemu, oni koji gledaju dublje, vide temelj njihova unutarnjeg života; naime, dok u svim drugim vrstama znanja imamo predmet izvan sebe, u samospoznaji stojimo unutar tog objekta, svaki drugi objekt koji nam se približava vidimo kao gotov, potpun, ali u sebi kao aktivne, kreativne osobe, tkamo ono što opažamo u sebi. Ovo se može činiti kao puke riječi, možda kao trivijalnost; ali ako se ispravno shvati, može se pojaviti i kao više svijetlo koje obasjava svako drugo znanje na nov način. Svatko tko to vidi na prvi način, nalazi se u situaciji poput slijepca kojemu kažu: tu je sjajni predmet. Čije riječi, za njega sjaja nema. Čovjek u sebi može ujediniti zbroj znanja jednog vremena; ako netko ne osjeća opseg samospoznaje, onda je svako znanje u višem smislu slijepo.

Svijet, koji je neovisan o nama, živi za nas komunicirajući s našim duhom. Ono što nam se priopćava mora biti izraženo jezikom koji nam je svojstven.

Knjiga čiji je sadržaj predstavljen na nama stranom jeziku bila bi nam besmislena. Isto tako, svijet bi za nas bio besmislen da nam se ne obraća našim jezikom. Čujemo isti jezik koji nam dolazi od stvari, u nama samima. Ali onda smo mi ti koji govorimo. Radi se samo o tome da pravilno slušamo transformaciju koja se događa, kada svoju percepciju zatvorimo prema vanjskim stvarima, i slušamo samo ono što dolazi iz nas samih. To uključuje novi smisao. Ako to nije probuđeno, vjerujemo da u komunikaciji o sebi čujemo samo informacije o nečemu što nam je vanjsko; mislimo da negdje postoji nešto skriveno što nam govori na isti način na koji govore vanjske stvari. Ako imamo novo osjetilo, onda znamo da se njegove percepcije bitno razlikuju od onih koje se odnose na vanjske stvari. Tada znamo da ovo osjetilo ne ostavlja izvan sebe ono što opaža, kao što oko ostavlja izvan sebe predmet koji vidi; već da je u stanju objekt potpuno apsorbirati u sebe. Ako nešto vidim, stvar ostaje izvan mene; ako opažam sebe, uvlačim se u svoju percepciju. Svatko tko traži nešto o sebi osim onoga što percipira, pokazuje da stvarni sadržaj ne dolazi do izražaja u njegovoj percepciji. Johannes Tauler (1302 - 1361) ovu je istinu izrazio prikladnim riječima: da sam ja kralj, a da to ne znam, onda ne bih bio kralj. Ako sebe ne osvjetlim u svojoj samopercepciji, onda ne postojim za sebe. Ako zasvijetlim, tada u svojoj percepciji imam i sebe u svom vlastitom biću. Nema ostatka mene osim moje percepcije. J. G. Fichte energično ističe razliku između samopercepcije i svake druge vrste percepcije sljedećim riječima: "Većini ljudi bilo bi lakše misliti o sebi kao o komadu lave na Mjesecu nego kao o 'Ja'. Tko se oko toga još ne slaže sam sa sobom, ne razumije nikakvu temeljitu filozofiju i ne treba mu nikakva. Priroda, čiji je on stroj, vodit će ga u svim poslovima koje mora obaviti bez ikakvog njegovog učešća. Filozofiranje zahtijeva neovisnost: a to možete dati samo sebi. - Ne bismo trebali željeti vidjeti bez očiju; ali isto tako ne bismo trebali tvrditi da je oko ono koje vidi."

Percepcija samog sebe je stoga ujedno i buđenje samog sebe. U našoj spoznaji povezujemo bit stvari sa svojom vlastitom biti. Poruke koje nam stvari daju u našem jeziku postaju dijelovi nas samih. Stvar s kojom se suočavam više nije odvojena od mene nakon što sam je prepoznao. Ono što od nje mogu apsorbirati integrira se u moje vlastito biće. Ako sada probudim sebe, ako opažam sadržaj svog unutarnjeg bića, tada također probudim za višu egzistenciju ono što sam izvana integrirao u svoje biće. Svjetlo bljesne u meni i obasjava me, a sa mnom i sve što prepoznajem na svijetu. Što god znam, ostalo bi slijepo znanje da to svjetlo ne obasja. Mogao bih prodrijeti u cijeli svijet znajući: ne bi bilo ono što mora postati u meni, da se u meni ne probudi znanje za višu egzistenciju.

Ono što donosim stvarima kroz ovo buđenje nije nova ideja, nije obogaćivanje mog znanja; to je uzdizanje znanja, spoznaje, na višu razinu gdje sve stvari dobivaju novi sjaj. Sve dok znanje ne podignem na ovu razinu, svo znanje u višem smislu za mene ostaje bezvrijedno. Stvari su tu i

bez mene. One imaju svoju bit u sebi. Kakav bi značaj trebalo imati da ja spajam duhovnu bit s biti koje one imaju vani bez mene, koja je ponavljanje stvari u meni? Da je to puklo ponavljanje stvari, bilo bi besmisleno to provoditi. - Ali to je stvar ponavljanja samo dok ne koristim sebe da probudim duhovni sadržaj stvari koje sam upio u višoj egzistenciji. Ako se to dogodi, onda nisam ponovio bit stvari u sebi, nego sam je ponovno rodio na višoj razini. S buđenjem mog jastva događa se ponovno duhovno rođenje stvari svijeta. Ono što stvari pokazuju u ovom ponovnom rođenju nije ranije bilo njihovo. Stablo je vani. Hvatam to u mom duhu, bacam svoje unutarnje svjetlo na ono što sam shvatio. Drvo u meni postaje više nego što je izvana. Ono što iz njega ulazi kroz vrata osjetila apsorbira se u duhovni sadržaj. Idealan pandan stablu je u meni. To govori beskonačan broj stvari o stablu, koje mi stablo vani ne može reći. Tek u mojoj nutринi stablo otkriva što jest. Stablo više nije izolirano biće kakvo je bilo vani u kozmosu. Postaje član cijelog duhovnog svijeta koji živi u meni. Povezuje svoj sadržaj s drugim idejama koje su u meni. Ono postaje član cjelokupnog svijeta ideja koji obuhvaća biljno carstvo; nadalje se integrira u niz stupnjeva svih živih bića. - Drugi primjer: bacim kamen u vodoravnom smjeru od mene. Kreće se krivudavo i nakon nekog vremena pada na tlo. Vidim ga uzastopno na različitim mjestima. Iz mog promatranja dobivam sljedeće: kamen je dok se kreće pod različitim utjecajima. Da je samo pod utjecajem guranja koje sam mu dao, letio bi zauvijek po ravnoj liniji bez promjene brzine. Ali sada Zemlja ima utjecaj na njega. Ona ga privlači k sebi. Da sam ga jednostavno pustio bez guranja, pao bi okomito na tlo. Njegova brzina stalno bi se povećavala. Interakcija ova dva utjecaja stvara ono što stvarno vidim. - Pretpostavimo da nisam mislima mogao razdvojiti ta dva utjecaja i iz njihove zakonite veze ponovno mislima sastaviti ono što vidim: stvari bi ostale na onome kako se vidi. Bio bi to duhovno slijep pogled; percepcija uzastopnih položaja koje kamen zauzima. Zapravo, to ne staje na tome. Cijeli proces se odvija dva puta. Jednom vani; i tamo ga moje oko vidi; tada moj duh dopušta da se cijeli proces ponovno pokrene, na duhovni način. Moje unutarnje osjetilo mora biti usmjereno na duhovni proces koji moje oko ne može vidjeti; tada će mi postati očito da ja iz moje vlastite snage budim proces kao duhovni. - Opet se može navesti izjava J. G. Fichtea koja jasno ilustrira ovu činjenicu. "Novo osjetilo je dakle osjetilo duha; ono za kojeg postoji samo duh i apsolutno ništa drugo, i za koje ono drugo, dano biće, također poprima oblik duha i pretvara se u njega, za koga je jastvo u vlastitom obliku zapravo nestalo...."

Ovim osjetilom se gleda otkako postoje ljudska bića, i sve veliko i izvrsno što je na svijetu, i što jedino čini da čovječanstvo postoji, dolazi od vizija ovog osjetila. Ali nije bio slučaj da se ovaj smisao mora vidjeti u svojim razlikama i suprotnostima s drugim, uobičajenim smislom. Dojmovi dvaju osjetila su se spojili, život se raspao na ove dvije polovice, bez ikakve sjedinjujuće veze".

Ujedinjujuća veza stvorena je činjenicom da unutarne osjetilo zahvaća u svojoj duhovnosti ono duhovno što budi u svom općenju s vanjskim svijetom. Kao rezultat toga, ono što iz stvari apsorbiramo u svoj duh prestaje izgledati kao besmisleno ponavljanje. Čini se kao nešto novo u usporedbi s onim što može postojati samo iz vanjske percepcije. Jednostavan čin bacanja kamena i moja percepcija toga, pojavljuju se u višem svijetlu, kada shvatim koju svrhu moje unutarne osjetilo ima u cijeloj stvari. Da bih u mislima spojio dva utjecaja i njihove učinke, potreban je zbroj duhovnog sadržaja, koji sam već morao steći kad opažam leteći kamen. Stoga primjenjujem duhovni sadržaj koji je već bio pohranjen u meni, na nešto što susrećem u vanjskom svijetu. I taj se proces vanjskog svijeta integrira u već postojeći duhovni sadržaj. U svojoj jedinstvenosti pokazuje se kao izraz ovog sadržaja. Razumijevanjem svog unutarnjeg osjetila, razumijem kakav je odnos sadržaja ovog osjetila prema stvarima vanjskog svijeta. Fichte bi mogao reći da se bez razumijevanja ovog osjetila svijet raspada na dvije polovice: na stvari izvan mene i na slike tih stvari u meni. Dvije polovice su ujedinjene kada unutarne osjetilo shvati samo sebe i stoga mu je jasno kakvu vrstu svijetla daje stvarima u procesu spoznaje. I Fichte je također smio reći da samo duh vidi to unutarne osjetilo. Jer on vidi kako duh razjašnjava svijet osjetila integrirajući ga u svijet duhovnog. Unutarne osjetilo omogućuje vanjskoj osjetilnoj egzistenciji da se javi na višoj razini kao duhovni entitet. Vanjska stvar je potpuno poznata kada ne postoji ni jedan njen dio koji nije doživio duhovno ponovno rođenje na ovaj način. Svaka vanjska stvar tako uključuje duhovni sadržaj, koji, kada se shvati unutarnjim osjetilom, dijeli sudbinu samospoznaje. Duhovni sadržaj koji pripada stvari, u potpunosti ulazi u svijet ideja osvjetljenjem iznutra, baš kao i mi sami. - Ove izjave ne sadrže ništa što je sposobno ili treba logički dokaz. One nisu ništa drugo nego rezultat unutarnjih iskustava. Svatko tko negira njihov sadržaj samo pokazuje da mu nedostaje to unutarne iskustvo. Ne možete raspravljati o tome; kao što se sa slijepcima ne raspravlja oko boje. - Ali ne može se tvrditi da je to unutarne iskustvo moguće samo zahvaljujući daru kojeg posjeduje nekolicina odabranih. To je opća ljudska karakteristika. Svatko tko se od nje ne zatvara, može pristupiti stazi do nje. Međutim, ovo zatvaranje je dovoljno često. A kada čujete prigovore u tom smislu, uvijek imate osjećaj: ne radi se o onima koji ne mogu postići unutarne iskustvo, već o onima koji mu blokiraju pristup mrežom svakakvih logičkih niti. To je gotovo kao da netko gledajući kroz teleskop vidi novi planet, ali negira njegovo postojanje jer su mu izračuni pokazali da na tom mjestu ne bi trebao postojati planet.

Međutim, većina ljudi ima jasan osjećaj da ono što se prepoznaje vanjskim osjetilima i secirajućim razumijevanjem, još ne može sadržavati sve što leži u suštini stvari. Oni tada vjeruju da ostalo mora biti u vanjskom svijetu, baš kao i same stvari vanjske percepcije. Oni misle da to mora biti nešto što ostaje nepoznato za spoznaju. Ono što bi trebali dobiti ponovnim

percipiranjem onoga što su percipirali i shvatili svojim razumom, svojim unutarnjim osjetilom prenose u vanjski svijet kao nešto nedostupno i nepoznato. Zatim govore o granicama znanja koje nas sprječavaju da dosegemo 'stvar po sebi'. Govore o nepoznatoj 'suštini' stvari. Oni ne žele priznati da ta 'bit' stvari svijetli kada unutarnje osjetilo dopusti da njegovo svjetlo padne na stvari. Posebno rječit primjer pogreške koja se ovdje krije bio je glasoviti 'Ignorabimus'- govor prirodoslovca Du Bois-Reymonda 1876. godine. Svugdje bismo trebali ići toliko daleko da vidimo manifestacije 'materije' u prirodnim procesima. Ne bismo trebalo ništa znati o tome što je sama 'materija'. Du Bois-Reymond tvrdi na nikada nećemo moći doći do točke gdje materija 'zasićuje' kozmos. Međutim, razlog zašto ne možemo prodrijeti tamo je taj što se tamo nema što tražiti. Svatko tko govori kao Du Bois-Reymond ima osjećaj da znanje o prirodi daje rezultate koji ukazuju na nešto drugo što ona sama ne može dati. Ali ne želi stupiti na put koji vodi ovom drugom, na put unutarnjeg iskustva. Zato je u nedoumici kada se suoči s pitanjem 'materije', poput mračne zagonetke. Tko god stupi na put unutarnjeg iskustva, u njemu se stvari ponovno rode; i tada svijetli ono što vanjskom iskustvu ostaje nepoznato.

Na taj način unutarnje ljudsko biće ne razjašnjava samo sebe, već također razjašnjava vanjske stvari. Od ove točke otvara se beskrajna perspektiva za ljudsko znanje. Unutra svijetli svjetlo koje svoju svjetlost ne ograničava samo na tu unutrašnjost. To je Sunce koje obasjava svu stvarnost u isto vrijeme. U nama se događa nešto što nas povezuje s cijelim svijetom. Nismo više samo slučajni pojedinci, nismo više ova ili ona jedinka. Cijeli se svijet otkriva u nama. Otkriva nam se vlastiti kontekst; i otkriva nam se kako smo mi kao pojedinci povezani s njim. Iz samospoznaje se rađa znanje o svijetu. I naša vlastita ograničena individualnost sebe duhovno postavlja u širi kontekst svijeta, jer u njemu oživljava nešto što nadilazi pojedinca, što uključuje sve čega je pojedinac član.

Način razmišljanja koji logičkim predrasudama ne prijeći put unutarnjem iskustvu, uvijek na kraju dolazi do spoznaje suštine koja vlada u nama, koja nas povezuje s cijelim svijetom, jer kroz nju prevladavamo proturječnost između unutarnjeg i vanjskog u odnosu na ljude. Paul Asmus, pronicljivi filozof koji je rano umro, govori o ovoj činjenici na sljedeći način (usporedi njegov spis 'Ja i stvar po sebi', str. 14): "Želimo si to pojasniti primjerom; zamislimo kocku šećera; zaobljena je, slatka, neprobajna, itd; sve su to svojstva koja razumijemo; postoji samo jedna stvar koja dolazi pred nas kao nešto sasvim drugo što ne razumijemo, što je toliko različito od nas da ne možemo prodrijeti u to a da sebe ne izgubimo, od čega naša misao stidljivo uzmiče. To je nositelj svih onih, nama nepoznatih osobina; pogled koji čini najdublje jastvo tog objekta. Dakle, Hegel ispravno kaže da se cjelokupni sadržaj naših predodžbi odnosi na taj mračni objekt kao slučajnost, i da, ne prodirući u njegove dubine, mi tome samo pridajemo određenja - koja su u

konačnici subjektivna jer mi sami nemamo nikakvu istinski objektivnu vrijednost. Sveobuhvatno mišljenje, s druge strane, nema takav nespoznatljiv subjekt u kojem bi njegova određenja bila samo slučajnost; radije, objektivni subjekt spada u koncept. Ako nešto razumijem, to je prisutno u mom konceptu u svoj svojoj punini; kod kuće sam u najskrivenijem svetištu njegovog bića, ne zato što ono nema svoje ja, nego zato što me nužnost koncepta koja lebdi nad nama oboma, koji se kod mene čini subjektivnim, a kod njega objektivnim, tjera da razmišljam o njegovom konceptu. Kroz ovo razmišljanje, kako kaže Hegel - kao što je to naša subjektivna djelatnost - otkriva nam se i prava priroda objekta."

-Ovako mogu govoriti samo oni koji iskustvo mišljenja mogu osvijetliti svjetlom unutarnjeg iskustva.

U svojoj 'Filozofiji slobode' također sam ukazao na izvornu činjenicu unutarnjeg života, polazeći od drugih gledišta: "Dakle, nedvojbeno je: U našem mišljenju događaje svijeta držimo u uglu gdje moramo biti prisutni ako se nešto hoće dogoditi. I upravo to je bitno. Upravo zbog toga su mi stvari tako zagonetne: nisam uključen u njihovo stvaranje. Samo ih nalazim; ali kad razmislim, znam kako se to radi. Stoga nema izvornijeg polazišta za promatranje svega što se događa u svijetu od mišljenja".

Tko na taj način promatra čovjekov unutarnji doživljaj, shvaća i značenje ljudske spoznaje u cjelokupnom procesu svijeta. To nije nebitan dodatak događajima u ostatku svijeta. Takav bi bio kada bi predstavljao puko idealno ponavljanje onoga što postoji izvana. Ali ono što se događa u spoznaji je nešto što se ne događa nigdje u vanjskom svijetu: događaji svijeta suočavaju se sa svojom duhovnom biti. Ovaj bi događaj za svijet zauvijek bio polovičan da se ova usporedba nije dogodila. Na taj se način čovjekov unutarnji doživljaj integrira u objektivni proces svijeta; bez toga bi bio nepotpun.

Jasno je da samo život kojim dominira unutarnje osjetilo uzdiže čovjeka na taj način iznad njega samog, kao njegov najviši duhovni život u pravom smislu riječi. Jer se tek u tom životu suština stvari otkriva sama sebi. Drugačija je stvar s nižom percepcijom. Oko, naprimjer, koje prenosi viđenje predmeta, poprište je procesa koji je potpuno sličan svakom drugom vanjskom procesu, u usporedbi s unutarnjim životom. Moji su organi članovi prostornog svijeta kao i druge stvari, a njihove percepcije vremenski procesi poput drugih. Njihova se bit također pojavljuje tek kada su uronjeni u unutarnje iskustvo. Dakle živim dvostruki život: život jedne stvari koja je između drugih stvari, koja živi unutar svoje tjelesnosti i kroz svoje organe opaža ono što leži izvan tjelesnosti; a nad ovim životom postoji viši, koji ne poznaje takvo iznutra i izvana, koji se proteže nad vanjskim svijetom i nad samim sobom. Stoga ću morati reći: prvo, ja sam individua, ograničeno ja; drugi put sam opći, univerzalni ja. Paul Asmus je to također izrazio izvrsnim riječima (usporedi njegovu knjigu 'Die indogermanische Religion in den

Hauptpunkten ihrer Entwicklung', str 29.): "Aktivnost uranjanja u nešto drugo je ono što nazivamo 'mišljenjem'; misleći da je 'Ja' ispunilo svoj koncept, odrekao se sebe kao pojedinca; stoga se u mišljenju nalazimo u sferi koja je za sve ista, jer je princip specijalizacije, koji leži u odnosu našeg 'Ja' prema drugome, nestao u aktivnosti samoukidanja individualnog 'Ja', postoji samo 'Ja' zajedničko svima."

Spinoza ima točno istu stvar na umu kada opisuje najvišu spoznajnu aktivnost kao onu koja napreduje "od odgovarajućeg poimanja stvarne biti nekih od Božjim svojstava, do odgovarajućeg znanja o biti stvari". Ovaj napredak nije ništa drugo nego osvjetljavanje stvari svjetlom unutarnjeg iskustva. Spinoza opisuje život u tom unutarnjem iskustvu divnim bojama: "Najviša vrlina duše je spoznati Boga, ili razumjeti stvari u trećoj - najvišoj - vrsti spoznaje. Ova vrlina postaje veća što više duša prepoznaje stvari na ovaj način spoznaje; posljedično, onaj tko razumije stvari na ovaj način spoznaje postiže najviše ljudsko savršenstvo i prema tome ispunjen je najvećom radošću, praćenom predodžbama o sebi i o vrlini. Iz ove vrste znanja proizlazi najveći mogući duševni mir." Tko na taj način prepoznaje stvari, preobražava se u sebi; jer u takvim trenucima njegovo individualno 'Ja' biva apsorbirano u sve-'Ja'; sva se bića ne pojavljuju u podređenoj važnosti jednom, ograničenom pojedincu; pojavljuju se sama sebi. Na ovom stupnju više nema razlike između Platona i mene; jer ono što nas razdvaja pripada nižoj razini znanja. Odvojeni smo samo kao pojedinci; ono opće što djeluje u nama je jedno te isto. Ova se činjenica ne može raspravljati ni s kim tko nema iskustva s tim. Uvijek će se naglašavati: Platon i ti ste dvoje. To da se ta dvojnost, ta sva mnogostrukost, ponovno rađa kao jedinstvo u oživljavanju najviše razine znanja: to se ne može dokazati, to se mora iskusiti. Koliko god paradoksalno zvučalo, istina je: ideja koju je iznio Platon i ideja koju ja predstavljam nisu dvije ideje. To je jedna te ista ideja. I ne postoje dvije ideje, jedna u Platonovoj glavi, druga u mojoj; već u višem smislu, Platonova glava i moja se prožimaju; svi umovi koji shvaćaju istu ideju prodiru jedni u druge; a ova ideja je prisutna samo jednom. Ona je tamo; i svi se glave stavljaju na jedno te isto mjesto kako bi ovu ideju imali u sebi.

Transformacija koja se događa u cijelom čovjekovom biću kada promatra stvari, lijepo je izražena u indijskoj pjesmi 'Bhagavad Gita', Wilhelm von Humboldt je stoga rekao da je zahvalan svojoj sudbini što mu je omogućila da poživi toliko dugo dok nije uspio upoznati ovo djelo. Unutarnje svjetlo govori u ovoj pjesmi: "Jedna moja vječna zraka, koja je stekla posebno postojanje u svijetu osobnog života, privlači k sebi pet osjetila i individualnu dušu, koji pripadaju prirodi. - Kad se blistavi duh utjelovi u prostoru i vremenu, ili kad se raztjelovi, on grabi stvari i odnosi ih sa sobom, kao što dašak vjetrova grabi mirise cvijeća i odnosi ih. Unutarnje svjetlo kontrolira uho, osjećaj, okus i miris, kao i um; stvara vezu između sebe i stvari osjetila.

Budale ne znaju kada unutarnje svjetlo zasja i ugasi se, niti kada se stapa sa stvarima; samo oni koji sudjeluju u unutarnjem svijetlu mogu znati za to." 'Bhagavad Gita' tako snažno ukazuje na preobrazbu čovjeka da za 'mudraca' kaže da više ne može pogriješiti ili činiti grijeh. Ako pogriješi ili prividno griješi, mora osvijetliti svoje misli ili svoje postupke svjetlom, u kojem se ono što običnoj svijesti izgleda kao takvo više ne pojavljuje kao pogreška ili kao grijeh. "Onaj tko je uskrsnuo i čije je znanje najčišće vrste, ne ubija i ne kalja sebe, pa makar ubio drugoga." Ovo samo ukazuje na isto osnovno raspoloženje duše, koje izvire iz najvišeg znanja, a koje Spinoza, nakon što ga je opisao u svojoj 'Etici', razlaže u zanosne riječi: "Ovim završavam ono što sam želio objasniti s obzirom na moć duše nad emocijama i slobodu duše. Iz ovoga je jasno koliko je mudar čovjek superiorniji od neznalice i moćniji od onoga koji je vođen samo prohtjevima. Jer neuka osoba ne samo da je na mnoge načine vođena vanjskim uzrocima, i nikada ne postiže istinski duševni mir, nego također živi u neznanju o sebi, Bogu i stvarima, i kao što njegova patnja prestaje, njegovo postojanje također prestaje; dok mudar čovjek, kao takav, jedva da osjeća ikakvo uzbuđenje u svom duhu, ali nikada ne prestaje biti u, da tako kažemo, potrebnoj spoznaji o sebi, Bogu i stvarima, i uvijek uživa istinski duševni mir. Čak i ako se put koji sam zabilježio da vodi tamo čini vrlo teškim, ipak se može pronaći. Međutim, može biti teško jer se tako rijetko nalazi. Jer kako bi moglo biti da, kad bi spasenje bilo pri ruci i ako bi se moglo pronaći bez mnogo truda, da bi ga gotovo svi zanemarili? Međutim, sve uzvišeno teško je i rijetko".

Goethe ja na monumentalan način naznačio gledište najvišeg znanja riječima:

"Ako poznajem svoj odnos prema sebi i prema vanjskom svijetu, ja to nazivam istinom. I tako svatko može imati svoju istinu, a ona je uvijek ista." Svatko ima svoju istinu: jer svatko je individua, posebno biće, pored i s drugima. Ta druga bića utječu na njega preko njegovih organa. S individualnog stajališta na kojem se nalazi, i ovisno o prirodi njegove perceptivne sposobnosti, on oblikuje vlastitu istinu u svom ophođenju sa stvarima. Stječe odnos prema stvarima. Ako tada uđe u samospoznaju, upoznaje svoj odnos prema sebi, tada se njegova konkretna istina rastapa u općoj istini; ova opća istina je ista u svima.

Dublje prirode gledaju na razumijevanje ukidanja pojedinca, individualnog 'Ja' koji postaje sve-'Ja' u osobnosti, kao tajnu koja se otkriva unutar ljudskog bića, kao iskonski misterij života. I Goethe je za to pronašao prikladnu izreku: "I sve dok to nemaš: umri i postani! samo si dosadan gost na mračnoj Zemlji."

Ono što se događa u ljudskom unutarnjem životu nije misaono ponavljanje, već stvarni dio procesa svijeta. Svijet ne bi bio ono što jest da se dio koji mu

pripada ne nalazi u ljudskoj duši. A ako se ono najviše što je čovjeku dostižno naziva božanskim, onda se mora reći da to božansko ne postoji kao izvanjska stvar koja bi se slikovito ponavljala u ljudskom duhu, nego da se to božansko budi u čovjeku. Angelus Silesius pronašao je prave riječi za to: "Znam da bez mene Bog ne može živjeti ni trenutka; ako ja nisam, morat će zbog potrebe predati duh". "Bog ne može napraviti ni jednog crva bez mene: ako se ne slažem s njim, odmah će propasti." Ovakvi tvrdnju može iznijeti samo netko tko pretpostavlja da se u čovjeku pojavljuje nešto bez čega vanjsko biće ne može postojati. Kad bi sve što pripada 'malom crvu' bilo tu bez ljudi, onda se o tome nikako ne bi moglo govoriti, da se mora 'raspasti' ako ga čovjek ne primi.

Kao duhovni sadržaj, najdublja suština svijeta oživljava u samospoznaji. Za ljude, iskustvo samospoznaje znači tkanje i rad unutar jezgre svijeta. Svatko tko je prožet samospoznajom prirodno također provodi vlastitu aktivnost u svijetlu samospoznaje. Ljudsko djelovanje je - općenito- određeno motivima. Robert Hamerling, pjesnik-filozof, s pravom je rekao ('Atomizam volje'): "Čovjek može, naravno, činiti što želi - ali ne može htjeti ono što hoće, jer je njegova volja pod utjecajem motiva! - Ne može željeti ono što hoće? Pogledajmo pobliže ove riječi. Ima li u tome razumnog smisla? Dakle, sloboda volje bi se morala sastojati u tome da netko može nešto htjeti bez razloga, bez motiva? Ali što znači htjeti osim imati razloga činiti ili težiti ovome a ne onome? Htjeti nešto bez razloga, bez motiva, značilo bi htjeti nešto a da to nećemo. Pojam motiva neraskidivo je vezan s pojmom htjeti. Bez određujućeg motiva, volja je prazna sposobnost: tek preko motiva ona postaje djelatna i stvarna. Stoga je sasvim točno da ljudska volja nije 'slobodna' u smislu da njezin smjer uvijek određuju najjači motivi." Za sva djela koja se ne provode u svijetlu samospoznaje, motiv, razlog za djelovanje, mora se shvatiti kao prisila. Stvari su drugačije kada je razlog uokviren u samospoznaji. Tada je ovaj razlog postao dio jastva. Volja više nije određena; sama sebe određuje. Zakon, motivi htijenja, više ne vladaju voljnim, nego su jedno te isto s tim voljnim. Osvijetliti zakone vlastitog djelovanja svijetlom samopromatranja znači prevladati sva ograničenja svojih motiva. To stavlja volju u područje slobode.

Nemaju svi ljudski postupci karakter slobode. Slobodna je samo radnja koja je prožeta samopromatranjem u svakom svom dijelu. I budući da samopromatranje uzdiže individualno 'Ja' do općeg 'Ja, slobodno djelovanje je ono koje proizlazi iz sve-'Ja'. Staro kontroverzno pitanje je li čovjekova volja slobodna ili podvrgnuta općem zakonu, nepromjenjivoj nužnosti, pogrešno je postavljeno pitanje. Radnja koju osoba provodi kao pojedinac nije slobodna; slobodno je ono što provodi nakon svog duhovnog ponovnog rođenja. Dakle, čovjek nije, općenito, ni slobodan ni neslobodan. On je i jedno i drugo. On nije slobodan prije svog ponovnog rođenja; i kroz to ponovno rođenje može postati slobodan. Individualni uzlazni razvoj čovjeka

sastoji se u pretvaranju neslobodne volje u jedno s karakterom slobode. Osoba koja je prodrila u zakon svojih postupaka kao vlastitih, nadvladala je ograničenja ovog zakona, a time i nedostatak slobode. Sloboda nije apriorna činjenica ljudske egzistencije, već cilj.

Djelujući slobodno, čovjek rješava proturječje između svijeta i sebe. Njegovo vlastito djelovanje postaje univerzalno djelovanje. On osjeća da je u potpunom skladu s ovom univerzalnom egzistencijom. Svaki nesklad između sebe i drugog, osjeća kao rezultat još ne potpuno probuđenog jastva. Ali to je sudbina jastva, da ono može pronaći vezu sa svim ovim samo kroz svoje odvajanje od svega. Čovjek ne bi bio čovjek da kao 'Ja' nije odvojen od svega ostalog; ali on također ne bi bio čovjek u najvišem smislu da se, kao takav samostalni 'Ja', nije proširio iz sebe u sve-'Ja'. Apsolutno je dio ljudske prirode prevladati proturječje koje je izvorno postojalo u njemu.

Svakome tko želi prihvatiti duh kao puko logičko shvaćanje može se lediti krv pri pomisli da bi stvari trebale doživjeti svoje ponovno rođenje u duhu. Usporedit će svježi, živi cvijet vani u njegovom obilju boja s hladnom, blijedom, shematičnom mišlju cvijeta. Osobito će se neugodno osjećati s idejom da bi osoba koja svoje motive za djelovanje crpi iz usamljenosti svoje samosvijesti, trebala biti slobodnija od izvorne, naivne osobnosti, čiji proizlaze iz njegovih neposrednih poriva, iz punine njegove prirode. Nekome tko vidi jednostranu logiku, osoba koja uroni u svoju nutrinu izgledat će kao promjenjiva konceptualna shema, kao duh u usporedbi s onima koji ostaju u svojoj prirodnoj individualnosti. - Ovakvi prigovori ponovnom rađanju u duhu mogu se čuti osobito među onima koji su opremljeni zdravim organima za osjetilno opažanje i sa živim porivima i strastima, ali čija sposobnost promatranja objekata s čisto duhovnim sadržajem ne uspijeva. Čim bi trebali opažati čisto duhovne stvari, nedostaje im vizija; barataju praznim pojmovima, ako ne i praznim riječima. Stoga, kada su u pitanju duhovni sadržaji, oni ostaju 'suhi', 'apstraktni intelektualci'. Ali za svakoga tko ima dar zapažanja u čisto duhovnom kao i u osjetilnom, život zapravo neće postati siromašniji ako ga obogati duhovnim sadržajem. Gledam u cvijet: zašto bi njegove bogate boje izgubile imalo od svoje svježine, kad moje oko ne vidi samo boje, nego i moje unutarnje osjetilo vidi duhovnu bit cvijeta. Zašto bi život moje osobnosti postao siromašniji ako ne slijedim duhovno slijepo svoje strasti i porive, nego ih radije obasjam svjetlom višeg znanja. Život koji se ogleda u duhu nije siromašniji, nego puniji, bogatiji. [Strah od osiromašenja duševnog života usponom prema duhu imaju samo one osobe koje duh poznaju samo u zbroju apstraktnih pojmova koji su povučeni od percepcije osjetila. Taj strah ne može imati onaj tko se duhovno uzdigne do života koji sadržajem i konkretnošću nadilazi čulni. Jer samo u apstrakcijama osjetilna egzistencija blijedi; samo u 'duhovnom gledanju' pokazuje se u svom pravom svjetlu, ne gubeći ništa od svog osjetilnog bogatstva.]

Majstor Eckhart

Svijet ideja majstora Eckharta potpuno blista od osjećaja da se stvari ponovno rađaju kao viši entiteti u ljudskom duhu. Pripadao je dominikanskom redu kao i najveći kršćanski teolog Srednjeg vijeka Toma Akvinski koji je živio od 1225. do 1274. godine. Eckhart je bio bezuvjetni obožavatelj Tome. To se mora činiti potpuno razumljivim kada se uzme u obzir cjelokupni način razmišljanja majstora Eckharta. Vjerovao je da je jednako dosljedan učenjima kršćanske crkve kao što je vjerovao da je Toma. Eckhart nije želio ništa oduzeti od sadržaja kršćanstva, niti mu je htio išta dodati. Ali želio je rekreirati ovaj sadržaj na svoj način. Ne pada u duhovne potrebe ličnosti poput njegove, da novim istinama ove ili one vrste zamijeni stare. Potpuno je urastao u sadržaj koji mu je bio predan. Ali on je tom sadržaju htio dati novi oblik, novi život. Želio je, bez sumnje, ostati pravovjieran kršćanin. Kršćanske su istine bile njegove. Htio ih je samo sagledati na drugačiji način nego što je to, primjerice, učinio Toma Akvinski. Pretpostavio je dva izvora znanja: objava u vjeri i razum u istraživanju. Razum prepoznaje zakone stvari, tj. duhovnu prirodu. Također se može uzdići iznad prirode i u duhu shvatiti božansku bit koja je s jedne strane u podlozi cijele prirode. Ali na taj način ne postiže uranjanje u punu Božju bit. Ona mora biti ispunjena višom razinom istine. To je dano u Svetom pismu. Ono otkriva ono što čovjek ne može sam postići. Istinski sadržaj pisma ljudi moraju prihvatiti; razum ga može braniti, može ga svojim spoznajnim moćima pokušati što bolje razumjeti; ali ga nikada ne može sam proizvesti iz ljudskog duha. Najviša istina nije ono što duh vidi, nego određeni sadržaj znanja koji je duhu došao izvana. Sveti Augustin izjavljuje da nije u stanju pronaći izvor u sebi za ono u što bi trebao vjerovati. On kaže: "Ne bih vjerovao Evanđelju da me na to nije potaknuo autoritet Katoličke crkve". To je u duhu evanđelista koji se poziva na vanjsko svjedočanstvo: "Što smo čuli, što smo svojim očima vidjeli, što smo sami vidjeli, što su naše ruke opipale od Riječi života.... što smo vidjeli i čuli, javljamo vam, da ste u zajedništvu s nama". Ali Majstor Eckhart želi utisnuti Kristove riječi u ljude: "Dobro je za vas što vas ostavljam; jer ako ja ne odem od vas, Duh Sveti ne može doći k vama". I objašnjava te riječi govoreći: "Točno kao da je rekao: previše si se radovao mojoj sadašnjoj slici, pa savršena radost Duha Svetoga ne može doći k tebi". Eckhart misli da ne govori ni o jednom drugom Bogu osim o onome o kojem govore Augustin, Evanđelist i Toma; a ipak njihovo svjedočanstvo o Bogu nije njegovo svjedočanstvo. "Neki ljudi žele Boga gledati svojim očima kao što gledaju kravu, i žele voljeti Boga kao što vole kravu. Dakle, oni ljube Boga zbog bogatstva izvana i utjehe iznutra; ali ti ljudi zapravo ne vole Boga.... Jednostavni ljudi zamišljaju da bi trebali gledati Boga kao da on stoji tamo, a oni ovdje. To nije tako. Bog i ja smo jedno u spoznaji". Za Eckharta, takve se ispovijesti ne temelje ni na čemu drugom do na iskustvu

unutarnjeg osjetila. I ovo mu iskustvo pokazuje stvari u višem svijetlu. Stoga smatra da mu nije potrebno vanjsko svijetlo da bi postigao najviše uvide: "Majstor kaže: Bog je postao čovjekom, čime je uzvisio i počastio cijeli ljudski rod. Radujmo se tome što je Krist naš brat svojom snagom uzašao iznad svih zborova anđela i sjedi s desne Ocu. Ovaj majstor je dobro rekao; ali zapravo, ne marim puno za to. Što bi mi koristilo da imam brata koji je bogat, a ja siromašan? Što bi mi koristilo da imam brata koji je mudar čovjek, a ja budala?... Otac nebeski u sebi i u meni rađa svoga Sina Jedinorođenca. Zašto u sebi i u meni? Ja sam jedno s njim; a mene ne može isključiti. U istom činu Duh Sveti prima svoju bit i postaje od mene, kao od Boga. Zašto? Ja sam u Bogu, i ako Duh Sveti ne uzima svoju bit od mene, ne uzima je ni od Boga. Nisam ni na koji način isključen." Kad se Eckhart prisjeća na Pavlove riječi: "Obucite se Isusom Kristom", on toj riječi želi dati značenje: uronite u sebe, uronite u introspekciju: i Bog će vam zasjati iz dubine vašeg bića; on će sve zasjeniti; našli ste ga u sebi; postali ste jedno s Božjom suštinom. "Bog je postao čovjekom da bih ja mogao postati Bog". U svojoj raspravi 'O osamljenosti' Eckhart govori o odnosu između vanjske percepcije i unutarnje percepcije: "Ovdje trebate znati da majstori kažu da postoje dvije vrste ljudi u svakom ljudskom biću: jedan se zove vanjsko ljudsko biće, to je osjetilnost; čovjek ima pet osjetila, a ipak djeluje pomoću sila duše. Druga osoba se zove unutarnja osoba, to je ono što je unutar osobe. Sada biste trebali znati da svaka osoba koja voli Boga ne koristi moći duše u vanjskoj osobi ništa više nego što je potrebno koristiti pet osjetila u nevolji; a unutrašnjost se ne okreće prema pet osjetila, osim utoliko što je mudrija i vodič pet osjetila, i čuva ih da se ne prepuste svojoj težnji za animalnošću". Svatko tko na ovaj način govori o unutarnjem čovjeku ne može se više usredotočiti na osjetilnu vanjsku bit stvari. Jer mu je jasno da se ova suština ne može suprotstaviti iz bilo koje vrste vanjskog osjetilnog svijeta. Moglo bi mu se prigovoriti: kakve veze ima sa stvarima u vanjskom svijetu ono što im dodajete iz svog duha? Oslonite se na svoja osjetila. Ona vam jedina daju znanje o vanjskom svijetu. Ne iskrivljujte duhovnim sastojkom ono što vam osjetila daju u čistoći, bez ikakvog sastojka, kao sliku vanjskog svijeta. Vaše oko vam govori koje je boje; ono što vaš duh prepoznaje o boji nije u boji. Sa stajališta Majstora Eckharta, čovjek bi morao odgovoriti: osjetila su fizički aparati. Vaše se poruke o stvarima stoga mogu odnositi samo na fizičke aspekte stvari. I ovaj fizički element u stvarima komunicira sa mnom na takav način da se u meni pokreće fizički proces. Boja kao fizički proces u vanjskom svijetu potiče fizički proces u mom oku i mozgu. Ovako ja doživljavam boju. Na taj način mogu opažati samo ono što je fizičko, osjetilno u boji. Osjetilno opažanje iz stvari eliminira sve što nije osjetilno. Kroz to se stvari ogoljavaju od svega što je na njima neosjetilno. Ako zatim prijedem na duhovni, idealni sadržaj, samo vraćam ono što je osjetilno opažanje izbrisalo iz stvari. Dakle, osjetilna percepcija mi ne pokazuje najdublju bit stvari; odvaja me od te biti. Ali duhovno, idealno shvaćanje, opet me povezuje s tom

biti. Pokazuje mi da su stvari iznutra potpuno iste duhovne prirode kao ja. Granica između mene i vanjskog svijeta nestaje kroz duhovno shvaćanje svijeta. Ja sam odvojen od vanjskog svijeta po tome što sam osjetilna stvar među osjetilnim stvarima. Moje oko i boja dvije su različite cjeline. Moj mozak i biljka dvije su različite stvari. Ali idejni sadržaj biljke i boje pripadaju jedinstvenom idealnom entitetu s idealnim sadržajem mog mozga i oka. - Ovo se gledište ne smije brkati s raširenim antropomorfnim (humaniziranim) pogledom na svijet, koji vjeruje da shvaća stvari vanjskog svijeta pripisujući im svojstva psihološke prirode za koja se kaže da su slična svojstvima ljudske duše. Ovo gledište kaže: kada se izvana susrećemo s drugom osobom, opažamo samo osjetilne karakteristike. Ne mogu pogledati u nutrinu svojih bližnjih. Iz onoga što čujem i vidim o njemu, izvlačim zaključke o njegovom unutarnjem životu, njegovoj duši. Dakle, duša nikada nije nešto što ja percipiram izravno. Vidim samo dušu u sebi. Netko ne vidi moje misli, moje fantazije, moje osjećaje. Baš kao što ja imam takav unutarnji život kao ono što se može opažati izvana, tako ga moraju imati i sva druga bića. Tako zaključuje netko tko stoji na stajalištu antropomorfnog (humaniziranog) svjetonazora. Ono što primijetim na vanjskoj strani biljke, mora isto biti vanjština nečega iznutra, duše, koju moram usmjeriti prema onome što opažam. A budući da za mene postoji samo jedan unutarnji svijet, naime moj vlastiti, unutarnji svijet drugih bića mogu zamisliti samo kao sličan mom unutarnjem svijetu. To dovodi do neke vrste univerzalne animacije cijele prirode (panpsihizam). Ovo se gledište temelji na pogrešnom razumijevanju onoga što razvijeno unutarnje osjetilo stvarno predstavlja. Duhovni sadržaj vanjske stvari koji se pojavljuje u meni, nije nešto što se dodaje vanjskoj percepciji. On nije više to, nego što je duh drugog bića. Taj duhovni sadržaj opažam osjetilima kao što fizički sadržaj opažam vanjskim osjetilima. A ono što nazivam svojim unutarnjim životom u gornjem smislu, uopće nije, u višem smislu, moj duh. Ovaj unutarnji život samo je rezultat čisto osjetilnih procesa, on pripada samo meni kao potpuno individualnoj osobnosti, koja nije ništa drugo nego rezultat moje fizičke organizacije. Kad to unutarnje prenesem na vanjske stvari, zapravo razmišljam u mraku. Moj osobni duševni život, moje misli, sjećanja i osjećaji, su u meni, jer sam prirodno tako i tako organizirano biće, s vrlo specifičnim osjetilnim aparatom, s vrlo specifičnim živčanim sustavom. Ne mogu ovu svoju ljudsku dušu prenijeti na stvari. To bih uspio samo kad bi negdje našao slično organiziran živčani sustav. Ali moja individualna duša nije najviša duhovna stvar u meni. Ovaj najviši duhovni element prvo se mora probuditi u meni kroz unutarnje osjetilo. I ovo probuđeno duhovno u meni je ujedno jedno te isto sa duhovnim u svemu. Pred ovim duhovnim elementom, biljka se pojavljuje izravno u vlastitoj duhovnosti. Ne trebam joj dati duhovnost sličnu mojoj. Za ovaj svjetonazor svaki razgovor o nepoznatoj 'stvari po sebi' gubi svaki smisao. Jer upravo se 'stvar po sebi' otkriva unutarnjem osjetilu. Sva priča o nepoznatoj 'stvari po sebi' dolazi samo otuda, što oni koji tako govore,

nisu u stanju prepoznati 'stvar po sebi' u duhovnim sadržajima svoje nutrine. Vjeruju da u sebi prepoznaju beznačajne sjene i sheme, 'puke koncepte i ideje' stvari. Ali budući da naslućuju 'stvar po sebi', vjeruju da je ta 'stvar po sebi' skrivena i da postoje granice ljudske sposobnosti razumijevanja. Onima koji su uhvaćeni u ovo uvjerenje ne može se dokazati da moraju shvatiti 'stvar po sebi' u sebi, jer oni nikada ne bi prepoznali tu 'stvar po sebi' kad bi im se predstavila. I samo je stvar prepoznavanja toga. - Sve što kaže majstor Eckhart prožeto je tim prepoznavanjem. "Uzmite usporedbu. Vrata se otvaraju i zatvaraju na šarkama. Ako sada usporedim vanjsku dasku na vratima s vanjskim čovjekom, uspoređujem šarke s unutarnjim čovjekom. Sada kada se vrata otvaraju i zatvaraju, vanjska ploča se pomiče naprijed-natrag, dok šarka ostaje stalno nepomična i ne mijenja se ni na koji način. I ovdje je isto." Kao individualno osjetilno biće mogu istraživati stvari sa svih strana - vrata se otvaraju i zatvaraju; ako ne dopustim percepcijama osjetila da se duhovno jave u meni, tada ne znam ništa o njihovoj biti - šarka se ne miče. Prosvjetljenje koje prenosi unutarnje osjetilo je, po mišljenju Eckharta, ulazak Boga u dušu. Svjetlo spoznaje koje treperi ovim prijenosom naziva 'iskrom duše'. Mjesto u ljudskoj nutрини gdje svijetli ta 'mala iskra' je 'tako čisto, i tako visoko, i tako plemenito samo po sebi, da u njemu možda nema nikakvog stvorenja, već samo Bog sa svojom čistom božanskom prirodom". Svatko tko je dopustio da u njemu zaikri ova 'iskra', više ne vidi stvari onako kako ih ljudi vide vanjskim osjetilima i svojim logičkim razumijevanjem, koje organizira i klasificira dojmove vanjskih osjetila, već stvari vidi kako stoje same po sebi. Vanjska osjetila i organizirajući um odvajaju pojedinačno ljudsko biće od drugih stvari; čine ga pojedincem u prostoru i vremenu koji također opaža i druge stvari u prostoru i vremenu. Osoba prosvjetljena 'iskrom' prestaje biti individua. Ona uništava svoju izoliranost. Sve što čini razliku između njega i stvari, prestaje. Činjenica da je on, kao pojedinac, taj koji percipira, više se ne uzima u obzir. Stvari i on više nisu razdijeljeni. Stvari, a time i Bog, vide sebe u njemu. "Ova mala iskra je Bog, tako da je jedinstvena i nosi sliku svih stvorenja, sliku bez slike, i sliku nad slikom". Divnim riječima Eckhart izražava odumiranje individualnog bića: "Treba dakle znati da je jedno u odnosu na stvari, poznavati Boga i biti od Boga poznat. U tome prepoznajemo Boga i vidimo da nam daje vidjeti i spoznati. I kao što zrak koji osvjetljava nije ništa drugo nego ono što osvjetljava; jer zato svijetli, zato osvjetljava: pa znamo da smo poznati i da nas On obznanjuje".

Majstor Eckhart na toj osnovi gradi svoj odnos s Bogom. To je čisto duhovno i ne može se oblikovati prema slici posuđenoj iz ljudskog, individualnog života. Bog ne može voljeti svoju kreaciju kao što jedna osoba voli drugu; Bog nije mogao stvoriti svijet kao što graditelj gradi kuću. Sve takve misli nestaju pred unutarnjim pogledom. Dio je Božje prirode da on voli svijet. Bog koji može voljeti i ne voljeti, stvoren je na sliku pojedinog ljudskog bića.

"Kažem dobrom istinom i vječnom istinom i još više vječnom istinom, da se Bog u najvećoj mogućoj mjeri mora izliti u svakom ljudskom biću, koje je dopustilo u sebe, tako potpuno da ne zadržava u svom životu i u svom biću, u svojoj prirodi i u svojoj božanstvenosti; mora se izliti na plodonosan način." A unutarnje prosvjetljenje je nešto što duši treba, što mora pronaći kad zađe dublje u temelj. Samo to pokazuje da se Božja komunikacija čovječanstvu ne smije prikazati u slici objave jedne osobe drugoj. Ta se komunikacija također može izostaviti. Jedna osoba se može zatvoriti pred drugom. Bog, po samoj svojoj prirodi, mora komunicirati sa sobom. "Sigurna je istina da je Bogu toliko potrebno da nas traži, kao da sve njegovo božanstvo ovisi o tome. Bog nam može nedostajati isto onoliko koliko mi nedostajemo njemu. Odvratimo li se od Boga, Bog se nikada ne može odvratiti od nas". Stoga se čovjekov odnos prema Bogu ne može shvatiti na način da sadrži nešto figurativno, uzeto iz onog individualno ljudskog. Eckhart je svjestan da je pronalaženje sebe u ljudskoj duši dio savršenstva izvorne prirode svijeta. Ta iskonska priroda bi bila nesavršena, pa i nedovršena, kad bi nedostajala komponenta razvoja koja nastaje u ljudskoj duši. Ono što se događa u čovjeku pripada iskonskoj prirodi; a da se to ne dogodi, iskonska priroda bi bila samo dio sebe. U tom smislu, ljudi se mogu osjećati kao nužni članovi svijeta. Eckhart to izražava opisujući svoje osjećaje prema Bogu: "Ne zahvaljujem Bogu što me voli, jer ne može drugačije; htio on to ili ne htio, narav ga tjera... Zato ne želim od Boga ništa tražiti, niti ga želim hvaliti za ono što mi je dao...".

Ali ovaj odnos duše prema iskonskoj prirodi ne treba shvatiti kao da je duša u svojoj individualnoj biti proglašena istom kao ta iskonska priroda. Duša, koja je zapletena u svijet osjetila i time u konačnost, kao takva u sebi nema sadržaj iskonske prirode. Prvo ga mora razviti u sebi. Mora uništiti sebe kao pojedinačno biće. Majstor Eckhart prikladno karakterizira ovo uništenje kao 'ne-postojanje' [Entwerdung]. "Kada dođem u dubine božanstva, nitko me ne pita kada sam došao ni gdje sam bio, i nikome ne nedostajem, jer ovdje je ne-postojanje". O tom odnosu jasno govori i rečenica: "Uzet ću posudu s vodom i staviti ogledalo u nju i staviti je pod kotač Sunca. Sunce baca svoje jarko svjetlo u zrcalo, a ipak ne nestaje. Odras zrcala u Suncu je Sunce u Suncu, a ogledalo je ipak ono što jest. Dakle, radi se o Bogu. Bog je u duši sa svojom prirodom i u svojoj biti i svojim božanstvom, a ipak nije duša. Odras duše u Bogu je Bog u Bogu, a duša je ono što jest."

Duša koja se predaje unutarnjem prosvjetljenju ne samo da u sebi prepoznaje što je bila prije prosvjetljenja; nego prepoznaje ono što postaje tek kroz ovo prosvjetljenje. "Trebamo biti sjedinjeni s Bogom u suštini; trebamo biti sjedinjeni s Bogom u jedinstvu; trebamo biti potpuno sjedinjeni s Bogom. Kako da se suštinski sjedinimo s Bogom? To bi se trebalo dogoditi na temelju vizije, a ne na temelju onoga što vidimo. Njegova bit možda neće postati naša bit, ali bi trebala biti naš život." Život koji već postoji - biće - ne

treba prepoznati u logičkom smislu; ali više znanje - vizija - treba sama postati život; ono duhovno, idealno, promatrač treba osjetiti na isti način na koji običan, svakodnevni život osjeća individualna ljudska priroda.

S takvog polazišta i Majstor Eckhart dolazi do čistog koncepta slobode. Duša nije slobodna u običnom životu. Zato što je upletena u carstvo nižih uzroka. Postiže ono na što je ti niži uzroci tjeraju. Kroz 'viziju' se izdiže iz područja ovih uzroka. Ona više ne djeluje kao individualna duša. U njoj se otkriva izvorna bit, koja više ne može biti uzrokovana ničim osim samim sobom. "Bog ne prisiljava volju, nego je oslobađa, da ne želi ništa drugo osim onoga što sam Bog želi. I duh ne može željeti ništa drugo osim onoga što Bog želi: a to nije njegovo ropstvo; to je njegova stvarna sloboda. Jer sloboda znači da nismo vezani, da smo slobodni i čisti i stoga nepomiješani, kao što smo bili na prapočetku i otkad smo oslobođeni u Svetom Duhu." Za prosvjetljenu osobu se može reći da je ona sama biće koje iz sebe određuje dobro i zlo. Ona ne može ne činiti dobro. Jer ona ne služi dobru, nego dobro živi u njoj. "Pravednik ne služi ni Bogu ni stvorenjima; jer one je slobodan, i što je bliži pravdi, to je više sama sloboda." Za majstora Eckharta, što bi uopće moglo biti zlo? To može biti samo djelovanje pod utjecajem podređenog gledišta; djelovanje duše koja nije prošla kroz stanje ne-postojanja. Takva je duša sebična u smislu da želi samo sebe. Ona je samo izvana mogla pomiriti svoje želje s moralnim idealima. Duša koja vidi ne može biti sebična u ovom smislu. Čak i da bi htjela, ipak bi htjela vladavinu ideala; jer ona je u sebi napravila ovaj ideal. Ona više ne može željeti ciljeve niže prirode, jer više nema ništa zajedničko s ovom nižom prirodom. To ne znači nikakvu prisilu ili uskraćenost, za dušu koja gleda da djeluje u skladu s moralnim idealima. "Osoba koja stoji u Božjoj volji i u Božjoj ljubavi, ima želju činiti sve dobre stvari koje Bog želi i napustiti sve zle stvari koje su protiv Boga. I nemoguće mu je ostaviti nešto što Bog želi da radi. Tako je, bilo bi nemoguće da hoda onaj čije su noge vezane, kao što bi bilo nemoguće da učini nepravdu osoba koja je u Božjoj volji." Eckhart se izričito protivi ideji da bi mu njegovo gledište dalo dozvolu da radi što god pojedinac želi. Upravo po tome se može prepoznati onaj koji ima viziju, da ne želi ništa više nego biti pojedinac. "Mnogi ljudi kažu: Ako imam Boga i Božju slobodu, mogu što god hoću. Oni pogrešno razumiju ove riječi. Ako možete učiniti sve što je protivno Bogu i njegovoj zapovijedi, nemate ljubavi Božje; možete samo prevariti svijet da je posjedujete." Eckhart je uvjeren da kada se duša probudi do svoje suštine, na toj osnovi zasja savršeni moral, da svako logičko razumijevanje i svako djelovanje u uobičajenom smislu prestaje i počinje potpuno novi poredak ljudskog života. "Jer sve što razum može razumjeti i sve što htijenje želi, nije Bog. Gdje prestaje razum i želja, tamo je tama, tamo Bog svijetli. Tada se u duši otvara ona snaga koja je šira od širokog neba.... Sreća pravednika i sreća Božja jedna je sreća; jer blažen je pravednik, jer blažen je Bog."

Božje prijateljstvo

U Johannesu Tauleru (1300.-1361.), Heinrichu Sosou (1295.-1366.) i Johannesu Ruysbroecku (1295.-1366.) upoznajete ličnosti u čijim životima i djelima se prikazuju pokreti duše koje duhovni put poput onoga majstora Eckharta izaziva u dubokim prirodama. Ako se Eckhart pojavljuje kao čovjek koji u blaženom iskustvu duhovnog ponovnog rođenja, govori o prirodi i biti znanja kao da govori o slici koju je uspio naslikati, drugi se predstavljaju kao lualice kojima je ovo ponovno rođenje pokazalo put kojim žele ići, ali kojima je cilj beskrajno daleko. Eckhart opisuje slavu svoje slike, oni opisuju teškoće novog puta. Mora vam biti potpuno jasno kako se ljudi odnose prema ovim novim uvidima ako želite razumjeti razlike između osobnosti poput Eckharta i Taulera. Čovjek je umotan u svijet osjetila i u zakone prirode koji upravljaju svijetom osjetila. On je sam rezultat ovoga svijeta. On živi jer u njemu djeluju njegove snage i tvari; da, on opaža ovaj svijet osjetila i prosuđuje ga prema zakonima prema kojima su i on i svijet izgrađeni. Kad usmjeri svoje oko na predmet, ne samo da mu se objekt čini kao zbroj međudjelovanja sila kojima upravljaju zakoni prirode, već je i samo oko tijelo koje je izgrađeno prema takvim zakonima i takvim silama; a gledanje se događa prema takvim zakonima i takvim snagama. Da smo došli do kraja u prirodnoj znanosti, vjerojatno bismo mogli slijediti ovu igru prirodnih sila u smislu prirodnih zakona do najviših područja oblikovanja misli. - Ali upravo time izdižemo se iznad ove igre. Nismo li iznad svih zakona prirode kada vidimo kako se integriramo u prirodu? Vidimo svojim očima u skladu sa zakonima prirode. Ali također prepoznamo zakone po kojima vidimo. Možemo se postaviti na višu razinu i u isto vrijeme vidjeti vanjski svijet i sebe u njihovoj interakciji. Zar u nama ne djeluje biće koje je više od osjetilne organske osobnosti koja djeluje po prirodnim zakonima i s prirodnim silama? Postoji li u takvoj aktivnosti još uvijek zid koji dijeli naš unutarnji i vanjski svijet? Ono što presuđuje, što prikuplja uvide, više nije naša individualna osobnost; umjesto toga, to je općenita bit svijeta koja je srušila barijeru između unutarnjeg svijeta i vanjskog svijeta, i koja sada obuhvaća oboje. Koliko god je istina da i dalje ostajem isti pojedinac u vanjskom izgledu kada sam srušio barijeru na ovaj način, također je istina da u biti više nisam taj pojedinac. Sada u meni živi osjećaj da u mojoj duši govori ovo sve-biće koje obuhvaća mene i cijeli svijet. - Takvi osjećaji žive u Tauleru kada kaže: "Čovjek je stvarno kao da je troje ljudi, jedan je životinjski čovjek, kakav je prema osjetilima, zatim razumni čovjek, i na kraju bogom-oblikovani, bogom-formirani čovjek Jedan je vanjski, životinjski, osjetilni čovjek; drugi je unutarnji, racionalni čovjek, sa svojim snagama razumijevanja; treći čovjek je um, najviši dio duše"(usporedi W. Preger, 'Povijest njemačkog misticizma', 3.sv. str. 161). Kako je ta treća osoba uzdignuta iznad prve i druge, Eckhart je rekao riječima: "Oko kojim

vidim Boga isto je oko kojim Bog vidi mene. Moje oko i božje oko su jedno oko i jedno viđenje i jedno znanje i jedno osjećanje". Ali u Tauleru istovremeno živi još jedan osjećaj. On se bori da postigne stvarni pogled na duhovno i ne miješa neprestano osjetilno i prirodno s duhovnim, poput lažnih materijalista i lažnih idealista. Da je Tauler sa svojim načinom razmišljanja postao prirodoslovac, morao bi inzistirati na tome da se sve prirodno, pa i čitavo ljudsko biće, i prvo i drugo, objasniti čisto prirodnim pojmovima. On nikada ne bi smjestio 'čisto' duhovne sile u samu prirodu. On ne bi govorio o 'svrhovitosti' u prirodi koja se temelji na ljudskom primjeru. Znao je da se tamo gdje opažamo svojim osjetilima, ne mogu naći nikakve 'stvaralačke misli'. Dapače, imao bi najjaču svijest da je čovjek čisto prirodno biće. A budući da se nije osjećao kao prirodoslovac, nego kao skrbnik moralnog života, osjetio je kontrast koji se otvorio između ovog prirodnog ljudskog bića i gledanja na Boga, koje nastaje usred prirodnog, na prirodan način, ali kao duhovnost. Upravo u tom kontrastu ukazao mu se pred očima smisao života. Čovjek se pronalazi kao jedinka, kao stvorenje prirode. I nikakva znanost ne može mu ništa reći o ovom životu osim da je on prirodno stvorenje. Kao stvorenje prirode, on ne može ići dalje od prirodnih stvorenja. Mora ostati unutar toga. A ipak ga njegov unutarnji život vodi dalje od toga. Mora imati povjerenja u ono što mu nikakva znanost vanjske prirode ne može dati ili pokazati. Ako tu prirodu naziva postojećim, tada mora biti sposobna napredovati do gledišta koje prepoznaje ono nepostojeće kao više. Tauler ne traži Boga koji postoji u smislu prirodne sile; on ne traži Boga koji je stvorio svijet u duhu ljudskog stvaranja. U njemu živi spoznaja da je i pojam crkvenog učenja o stvaranju, samo idealizirana ljudska tvorevina. Jasno mu je da se Boga ne nalazi na isti način na koji znanost pronalazi prirodno djelovanje i prirodne zakone. Tauler je svjestan da Boga ne možemo jednostavno mislima dodati prirodi. On zna da tko god, u njegovom smislu, misli Boga, ne misli ništa sadržajnije nego onaj tko u mislima misli prirodu. Tauler dakle ne želi misliti Boga, ali želi misliti božanski. Znanje o prirodi ne obogaćuje se znanjem o Bogu, nego se preobražava. Onaj tko poznaje Boga ne zna ništa drugo od onoga koji poznaje prirodu, nego zna drugačije. Poznavatelj Boga ne može dodati niti jedno slovo poznavanju prirode; ali novo svijetlo obasjava cjelokupno njegovo znanje o prirodi.

Koji će osnovni osjećaj zavladati dušom osobe koja gleda na svijet iz takvih perspektiva, ovisit će o tome kako gleda na iskustvo duše koje donosi ponovno rođenje. Unutar ovog iskustva, ljudi su potpuno prirodna bića kada sebe vide u interakciji s ostatkom prirode; i on je posve duhovno biće kada gleda na stanje u koje ga njegova preobrazba dovodi. Stoga se s jednakim opravdanjem može reći: najdublji temelj duše još je prirodan, kao što je već i božanski. Tauler je, u skladu sa svojim razmišljanjem, naglasio prvo. Koliko god duboko prodrli u svoju dušu, uvijek ćemo ostati pojedinci, rekao je sebi.

Ali univerzalno biće svijetli u duši pojedinačnog ljudskog bića. Taulerom je dominirao osjećaj: ne možete se odvojiti od pojedinca, ne možete se od njega očistiti. Zato se sve-biće ne može pojaviti u svojoj čistoći u tebi, može samo zasjati na temelju tvoje duše. U tome nastaje samo odraz, slika univerzalnog bića. Možete transformirati svoju osobnost tako da ona u slici odražava univerzalnu bit; ali sama ta bit ne svijetli u tebi. Iz takvih ideja Tauler je došao do ideje o božanstvu koje se nikada potpuno ne stopi s ljudskim svijetom i ne ulijeva u njega. Da, on ističe da ga ne treba brkati s onima koji proglašavaju unutarnju ljudsku bit božanskom. On kaže da se ljudi u "neznanju sjedinjuju s Bogom u tijelu i kažu da se trebaju preobraziti u božansku prirodu; ali to je posebno pogrešno i zla hereza. Jer čak i uz najviše, najbliže, najintimnije jedinstvo s Bogom, božanska narav i božanska bit su još uvijek visoko, dosta više od svih visina; to vodi do božanske osnove, što nijedno stvorenje nikada neće moći učiniti". Tauler želi da ga se s pravom naziva pobožnim katolikom u duhu svog vremena i u duhu svog svećeničkog zvanja. Ne zanima ga suprotstavljanje kršćanstvu s drugačijim gledanjem. On samo svojim stavovima želi produbiti i produhoviti to kršćanstvo. On kao pobožni svećenik govori o sadržaju Svetog pisma. Ali u njegovom svijetu predodžbi to pisanje postaje sredstvo izražavanja najskrovitijih iskustava njegove duše. "Bog čini sva svoja djela u duši i daje ih duši, a Otac rađa svog jedinorođenog Sina u duši, kao što ga doista rađa u vječnosti, ni manje ni više. Što se rađa kada se kaže: Bog rađa u duši? Je li to parabola Božja, ili je to slika Božja, ili je to nešto od Boga? Ne, to nije ni slika ni prilika Božja, nego isti Bog i isti Sin, kojega Otac rađa u vječnosti, i ništa drugo, jer božansku Riječ ljubavi, koji je druga osoba u Trojstvu, rađa Otac u duši i iz toga duša ima veliku i posebnu vrijednost" (usporedi Preger, 'Povijest njemačkog misticizma', 3 sv. str. 219). - Za Taulera pripovijesti Svetog pisma postaju ruho u koje umata procese svog unutarnjeg života. "Herod, koji je otjerao Dijete i htio Ga ubiti, slika je svijeta, koji još uvijek u vjerniku želi ubiti ovo dijete, zato od njega treba i mora bježati, ako se Dijete u sebi želi održati živim, dok je Dijete prosvijetljena, vjernička duša svakog ljudskog bića".

Budući da se Tauler usredotočuje na prirodno ljudsko biće, manje je važno što će se dogoditi kada se više ljudsko biće preseli u prirodno ljudsko biće, nego pronaći staze kojima niže sile osobnosti moraju ići ako se žele prenijeti u viši život. Kao skrbnik moralnog života, želi ljudima pokazati putove prema sve-biću. Ima bezuvjetnu vjeru da sve-biće zasja u ljudskom biću, kada svoj život uredi na takav način da u njemu ima mjesta za božansko. Ali to sve-biće nikada ne može zasjati ako se čovjek zatvori u svoju čistu, prirodnu, individualnu osobnost. U Taulerovu jeziku, ovo zasebno ljudsko biće samo je član svijeta; jedno jedino stvorenje. Što se čovjek više zatvara u svoju egzistenciju kao pripadnik svijeta, to sve-biće sve manje može naći prostora u njemu. "Ako čovjek želi postati jedno s Bogom u istini, sve snage

unutarnjeg čovjeka moraju umrijeti i ostati tihe. Volja, mora se odvratiti čak i od dobrih volja, mora postati bez volje." "Čovjek treba pobjeći od svih osjetila i koncentrirati sve svoje moći, te doći do zaborava svih stvari i sebe". "Jer prava i vječna riječ Božja govori se samo u pustinji, kad je čovjek izašao iz sebe i iz svega i stoji potpuno sam, pust i usamljen".

Kad je Tauler bio na vrhuncu, pitanje je bilo u žarištu njegova života predodžbi: kako čovjek može uništiti i nadvladati svoje individualno postojanje tako da može živjeti u duhu univerzalnog života? Svatko tko se nalazi u ovoj situaciji ima svoja osjećanja prema sve-biću sabijena u jednu stvar: poštovanje prema sve-biću, kao onom što je neiscrpno, beskonačno. Kaže sebi: ako si ikada dosegao bilo koju razinu; postoje još viši vidici, još uzvišenije mogućnosti. Koliko god je odlučan i jasan u smjeru u kojem se mora kretati, jasno mu je i da nikada ne može govoriti o cilju. Novi cilj samo je početak novog puta. Kroz takav novi cilj čovjek je dosegao razinu razvoja; sam razvoj ide nemjerljivo. A što će postići u budućoj fazi, nikad ne zna u sadašnjoj. Ne postoji prepoznavanje krajnjeg cilja; samo povjerenje u put, u razvoj. Postoji priznanje za sve što je osoba već postigla. Sastoji se od prodiranja u već postojeći objekt snagama našeg duha. Ne postoji takvo priznanje za viši unutarnji život. Ovdje snage našeg duha prvo sam predmet moraju dovesti u postojanje; najprije za njega moraju stvoriti postojanje koje je poput prirodnog postojanja. Prirodna znanost prati razvoj bića od najjednostavnijih do najsavršenijih, samog čovjeka. Taj razvoj stoji pred nama kao cjelovit proces. Prepoznamo ga prodirući u njega svojim duhovnim snagama. Nakon što je razvoj dosegao ljude, više nema nastavka. Daljnji razvoj ostvaruje sam. Sada živi ono što prepoznaje samo iz ranijih faza. On ponovno stvara za objekt ono što ponovno stvara za prethodni objekt, samo u skladu s duhovnom suštinom. Činjenica da istina nije jedno s onim što postoji u prirodi, već prirodno obuhvaća ono što postoji i ono što ne postoji: Tauler je potpuno ispunjen time u svim svojim osjećajima. Rečeno nam je da ga je do ovog ispunjenja doveo prosvijećeni laik, '*prijatelj Božji iz Oberlanda*'. Ovdje postoji misteriozna priča. O tome gdje je živio ovaj *Božji prijatelj* samo se nagađa; čak o tome tko je bio nema ni nagađanja. Priča se da je čuo mnogo o Taulerovom načinu propovijedanja, i nakon što je to čuo, odlučio je otputovati do Taulera, koji je radio kao propovjednik u Strasbourgu, kako bi ispunio određeni zadatak koji se na njega odnosio. Taulerov odnos s *Božjim prijateljem* i utjecaj koji je na njega vršio, nalazimo predstavljen u tekstu koji je uvršten u najstarija izdanja Taulerovih propovijedi pod naslovom 'Učiteljeva knjiga'. U njoj *Božji prijatelj*, u kojem se može prepoznati osoba koja je stupila u odnos s Taulerom, govori o 'učitelju' u kojem se želi prepoznati i sam Tauler. Priča kako je kod jednog 'učitelja' došlo do promjene, duhovnog preporoda, i kako je on, kada je osjetio da mu se bliži smrt, pozvao k sebi prijatelja i zamolio ga da napiše priču o njegovom 'prosvjetljenju', međutim, da se osigura da nitko nikada ne sazna o kome

knjiga govori. On to traži jer svo znanje koje dolazi od njega nije njegovo. "Jer znaš, Bog je sve proradio preko mene, jadnog crva, pa to nije moje, Božje je". Znanstveni spor koji je proizašao iz stvari nije od najmanje važnosti za suštinu stvari. S jedne strane (Denifle, *Die Dichtugen des Gottesfreundes im Oberlande*, Spisi Prijatelja Božjeg u Oberlandu) pokušava se dokazati da *Prijatelj Božji* nikada nije postojao, da je njegovo postojanje izmišljeno i da knjige koje mu se pripisuju potječu od nekog drugog (Rulman Merswin). Wilhelm Preger (*Geschichte der deutschen Mystik*, Povijest njemačkog misticizma) nastojao je s mnogo razloga poduprijeti postojanje, autentičnost spisa i točnost činjenica koje se odnose na Taulera. - Nije na meni da ovdje nametljivim istraživanjem rasvjetlujem jedan ljudski odnos za koji svatko tko zna čitati dotične spise dobro zna da će ostati tajna. (Spisi koji se razmatraju uključuju: 'Von eime eiginwilligen weltweisen manne, der von eime heiligen weltpriestere gewiset wart uff demuetige gehorsamme', 1338; 'Das Buch von den zwei Mannen'; 'Der gefangene Ritter', 1349; 'Die geistliche stege', 1350; 'Von der geistlichen Leiter', 1357; 'Das Meisterbuch', 1369; 'Geschichte von zwei jungen 15 jährigen Knaben'.) Ako se za Taulera kaže da se u određenoj fazi njegova života u njemu dogodila promjena, poput ove koju sada želim opisati, onda je to sasvim dovoljno. Taulerova osobnost se više ne uzima u obzir nego osobnost 'općenito'. Što se Taulera tiče, važno nam je samo da njegovu preobrazbu moramo razumjeti sa stajališta na koje ukazuje sljedeće. Ako usporedimo njegove kasnije radove s ranijim, činjenica ove promjene je očita. Izostavljam sve vanjske činjenice i govorim o unutarnjim duševnim procesima 'učitelja' pod 'utjecajem laika'. Što moj čitatelj misli o 'laiku' i 'učitelju' u potpunosti zavisi o njegovom mentalitetu; što ja zamišljam da to znači, ne mogu znati je li primjenjivo na drugog. - Učitelj podučava svoje slušatelje o odnosu duše prema svekolikoj biti stvari. On govori o tome da čovjek više ne osjeća prirodne, ograničene snage individualne osobnosti koje djeluju u njemu, kada se spusti u dubine svoje duše. Tu više ne govori pojedinac, tu govori Bog. Tamo čovjek ne vidi ni Boga ni svijeta; tamo Bog vidi sebe. Čovjek je postao jedno s Bogom. Ali učitelj zna da to učenje u njemu još nije u potpunosti zaživjelo. On ga misli svojim umom; ali on još ne živi u njemu svakim vlaknom svoje osobnosti. On dakle poučava o stanju koje u sebi još nije do kraja iskusio. Opis situacije odgovara istini; ali ta istina ne vrijedi ništa ako ne dobije život, ako se ne pojavi u stvarnosti kao postojanje. 'Laik' ili 'prijatelj Boga' sluša o učitelju i njegovim učenjima. On nije ništa manje prožet istinom koju učitelj govori nego je on sam. Ali on tu istinu nema kao razumijevanje. On to ima kao životnu snagu. On zna da kada ta istina dolazi izvana, čovjek je može sam izraziti, a da nimalo ne živi u njezinu duhu. Tada nemate ništa osim prirodnog razumijevanja uma. Tada se o tom prirodnom znanju govori kao o onom najvišem, jednakom djelovanju univerzalne suštine. To nije tako, jer nije stečeno u životu u kojem se tom znanju pristupa preobraženo, preporođeno. Ono što netko stekne kao puko prirodno ljudsko biće ostaje

samo prirodno, čak i ako naknadno riječima označi osnovne značajke višeg znanja. Preobrazba mora doći iz same prirode. Priroda, koja se u životu razvija do određenog stupnja, mora se životom dalje razvijati; kroz taj daljnji razvoj moraju nastati nove stvari. Čovjek se ne smije samo osvrnuti na razvoj koji se već dogodio i obratiti se onome što je tim razvojem u njegovu duhu stvoreno kao najviše; već mora gledati naprijed prema onome što nije stvoreno; njegovo znanje mora biti početak novog sadržaja, a ne kraj sadržaja prethodnog razvoja. Priroda napreduje od crva do sisavca, od sisavca do čovjeka, ne u konceptualnom, već u stvarnom procesu. Čovjek ne bi trebao samo u duhu ponavljati ovaj proces. Duhovno ponavljanje samo je početak novog stvarnog razvoja, koji je, međutim, duhovna stvarnost. Čovjek tada ne samo da prepozna ono što je priroda proizvela; on nastavlja prirodu; svoje znanje prevodi u živo djelovanje. On rađa duh u sebi; i ovaj duh od tada napreduje od stupnja do stupnja razvoja, kako priroda napreduje. Duh započinje prirodni proces na višoj razini. Govor o Bogu koji sebe vidi u čovjeku poprima drugačiji karakter za nekoga tko je to prepoznao. On pridaje malu važnost činjenici da ga je znanje koje je već postigao odvelo u dubine sve-bića; zauzvrat, njegovo duhovno raspoloženje poprima novi karakter. Nastavlja se razvijati u smjeru koji određuje sve-biće. Takva osoba ne samo da gleda na svijet drugačije nego osoba koja je samo inteligentna; živi život drugačije. On ne govori o smislu koji život već ima kroz sile i zakone svijeta; nego on ovom životu daje novi smisao. Baš kao što riba ima malo od onoga što se pojavljuje u kasnijoj fazi kao sisavac, inteligentno ljudsko biće ima isto tako malo u sebi od onoga što će se iz njega roditi kao više ljudsko biće. Kad bi riba mogla prepoznati sebe i stvari oko sebe: smatrala bi biti ribom smislom života. Rekla bi: sve-biće je kao riba; u ribi sve-biće vidi sebe. Riba može tako govoriti sve dok se drži intelektualnog znanja. U stvarnosti toga se ne drži. Svojim postupcima nadilazi svoje razumijevanje. Postaje gmaz, a kasnije sisavac. Značenje koje sebi daje u stvarnosti nadilazi značenje koje daje puko promatranje. Mora da je tako i s ljudima. U stvarnosti on sebi daje smisao; ne zaustavlja se na smislu koji već ima i koji mu pokazuje promišljanje. Spoznaja preskače samu sebe, samo ako sebe ispravno razumije. Znanje ne može izvesti svijet iz dovršenog Boga; samo se može razviti iz klice u smjeru Boga. Osoba koja je to shvatila ne želi Boga gledati kao nešto što je izvan njega; on s Bogom želi postupati kao s bićem koje s njim ide prema cilju koji je u početku nepoznat, kao što je priroda sisavca nepoznata ribi. On ne želi biti poznavatelj skrivenog ili očitovanog Boga koji postoji, nego prijatelj božanskog djelovanja, i djelovanja koje je uzdignuto iznad postojanja i ne-postojanja. *'Božji prijatelj'* u ovom je smislu bio laik koji je dolazio učitelju. Kroz njega je učitelj od promatrača Božje suštine postao 'osoba koja živi u duhu', koji nije samo promatrao nego živio u višem smislu. Više iz sebe nije donosio koncepte i ideje uma, već su ti koncepti i ideje izlazili iz njega kao živi, suštinski duh. Više nije samo poučavao svoje slušatelje; ganuo ih je. Više im

nije uranjao duše u njih same; poveo ih je u novi život. Ovo je ono što nam je simbolično rečeno: četrdesetak ljudi palo je ničice zbog njegove propovijedi, i bili su kao mrtvi.

Vodič u takav novi život je spis o čijem se autoru ništa ne zna. Luther je to prvi objavio putem tiska. Lingvist Franz Pfeiffer nedavno je to tiskao na temelju rukopisa iz 1497., s novonjemačkim prijevodom nasuprot izvornom tekstu. Ono što prethodi spisu, ukazuje na njegovu namjeru i cilj: "Ovdje Frankfurter počinje i govori uzvišene i lijepe stvari o savršenom životu". Nakon toga slijedi 'predgovor Frankfurteru': "Svemoguće, vječni Bog izgovorio je ovu malu knjigu preko mudrog, razumnog, istinitog, pravednog čovjeka, svog prijatelja, koji je u davna vremena bio njemački gospodin, svećenik i kustos u njemačkoj gospodskoj kući u Frankfurtu; ona mnoge uči lijepim uvidima u božansku istinu, a osobito kako i čime se mogu prepoznati pravi, pravedni prijatelji Božji, a također i nepravedni, lažni, slobodni duhovi, koji su posve štetni za svetu Crkvu". - Pod 'slobodnim duhovima' mogu se razumjeti oni koji žive u svijetu predodžbi, poput 'učitelja' prije svoje preobrazbe 'prijateljem Božjim', a pod 'pravim, pravednim prijateljima Božjim' oni s načinom razmišljanja 'laika'. Knjizi se također može pripisati namjera da na čitatelje ima učinak na isti način na koji je 'Božji prijatelj u Oberlandu' djelovao na učitelja. Ne znate autora. Ali što to znači? Ne zna se kada je rođen i kada je umro, ni što je radio u vanjskom životu. Činjenica da je autor zavio tajnom te stvari vanjskog života dio je načina na koji je želio djelovati. Ne trebamo govoriti 'Ja' ove ili one osobe koja je rođena u određenom trenutku, nego jastvo, na temelju kojeg se razvija 'specifičnost individualnosti'.(u smislu izreke Paula Asmusa, usporedi gore) "Kad bi Bog uzeo sve ljude koji jesu i koji su ikada bili, i u njima postao čovjekom, i učinio ih božanskim, i ako se to ne dogodi i u meni, moj pad i moje otuđenje se nikada ne bi popravilo, osim ako se doista ne bi dogodilo i u meni. I u ovoj obnovi i poboljšanju mogu i ne želim učiniti ništa drugo osim trpjeti, tako da Bog jedini čini i radi sve u meni, a ja trpim za njega i sva njegova djela i njegovu božansku volju. Ali ako to ne želim trpjeti, nego posjedovati sebe, tj. s mnom i ja, meni, mene i slično, to sprječava Boga da pošteno i nesmetano radi svoje djelo. Stoga moj pad i moje otuđenje ostaju neispravljani." 'Frankfurter' ne želi govoriti kao pojedinac; želi pustiti Boga da govori. Naravno, on zna da to može samo kao pojedinac, posebna ličnost; ali on je 'prijatelj Božji', odnosno osoba koja ne želi promatranjem prikazati bit života, nego živim duhom pokazuje smjer početka razvoja. Rasprave u Svetom pismu su različite upute o tome kako doći na ovaj put. Osnovna se ideja uvijek iznova vraća: čovjek treba odbaciti sve što je povezano s pogledom koji ga čini jedinstvenom, posebno osobnošću. Čini se da se ova ideja provodi samo s obzirom na moralni život; može se, bez daljnjega prenijeti i na život više spoznaje. U sebi treba uništiti ono što se čini posebnim: sve-život ulazi u nas. Ne možemo preuzeti kontrolu nad tim sve-životom privlačeći ga prema

sebi. Ulazi u nas kada ušutkamo jedinstveno postojanje. Najmanje sve-života imamo upravo kada svoje individualno postojanje promatramo kao da sve već počiva u njemu. Pojavljuje se u individualnom postojanju kada to individualno postojanje ne tvrdi da je nešto. Sveto pismo ovu tvrdnju o individualnom postojanju naziva 'prihvaćanjem' (Annehmen). 'Prihvaćanjem' 'Ja' onemogućava sve-Ja da se useli u njega. Jastvo se tada stavlja kao dio, kao nešto nepotpuno, na mjesto cjeline, potpunog. "Savršeno je biće koje je shvatilo i razriješilo sva bića u sebi i u svojoj biti, i bez i izvan kojeg nema istinskog bića, i u kojem sve stvari imaju svoju bit; jer ono je bit svih stvari i samo po sebi je nepromjenjivo i nepomično, te preobražava i pokreće sve ostale stvari. Ali ono što je podijeljeno i nesavršeno ne ono što je nastalo iz ovog savršenog, ili nastaje, baš kao svjetlo ili sjaj koji teče iz Sunca ili iz svijetla i nešto obasjava, ovo ili ono. A to znači stvorenje, a od svih ovih podijeljenih, ni jedno nije istovjetno s cjelovitim. I stoga cjelovito također nije identično ni s jednim od podijeljenih.... Kad se pojavi cjelovito, odbacuje se ono što je podijeljeno. Ali kad se pojavi? Ja kažem: kada se, ako je moguće, prepozna, osjeti i okusi u duši; jer nedostatak leži u potpunosti u nama a ne u njemu. Jer kao što Sunce obasjava cijeli svijet i blizu je jednom kao i drugom, slijepac ga ne može vidjeti. Ali to nije bolest Sunca već slijepca.... Ako moje oko želi nešto vidjeti, ono mora biti očišćeno, ili odvojeno od svih drugih stvari.... Sada bi netko mogao reći: ako je nespoznatljivo i neshvatljivo svim stvorenjima, a duša je stvorenje, kako se to može spoznati u duši? Odgovor: zato se kaže da sva stvorenja treba spoznati kao stvorenja." To znači da sva stvorenja treba promatrati kao stvorenja i stvoreno, a ne kao jastvo i sebstvo, što ovo prepoznavanje onemogućuje. "Jer u kojem god stvorenju ovo savršenstvo treba biti prepoznato, 'kreaturalnost', 'stvorenost', jastvo, sebstvo i slično, moraju biti izgubljeni i nestati" (1. poglavlje spisa Frankfurtera). Duša stoga mora pogledati u sebe, tamo nalazi svoje jastvo, svoju vlastitost. Ako tu stane, odvaja se od savršenog. Ako svoje jastvo smatra samo nečim što je od nje posuđeno, i ako ga uništi u duhu, tada će je uhvatiti struja sve-života, savršenstva. "Kad stvorenje uzme nešto dobro, kao biće, život, znanje, spoznavanje, sposobnost, u konačnici sve što se dobrim može nazvati, i misli da je to to, ili da je njegovo, ili da mu pripada, ili da je od toga: koliko god se to često i koliko god događa, ona se vraća". "Stvorena ljudska duša ima dva oka. Jedna je mogućnost gledanja u vječnost; druga, gledati u vrijeme i u stvorenje." "Ljudsko biće stoga treba stajati i biti potpuno slobodno bez sebe, to jest bez vlastitosti, jastva, mene, mojega, meni i slično, tako da za sebe i sebi znači tako malo, kao da nije postojalo; i stoga treba malo misliti o sebi, kao da ne postoji i kao da je drugi učinio sva njegova djela" (poglavlje 5). U slučaju autora ovih rečenica, treba također pretpostaviti da je pojmovni sadržaj kojem on daje smjer svojim višim idejama i osjećajima, sadržaj pobožnog svećenika, vjernika svoga vremena. Ovdje se ne radi o sadržaju predodžbi, već o smjeru, ne o mislima, već o duhovnom raspoloženju. Svatko tko ne živi u kršćanskim dogmama, kao on,

nego u idejama prirodne znanosti, u svoje rečenice utiskuje druge misli; ali s ovim drugim mislima pokazuje u istom smjeru. A ovaj smjer je onaj koji vodi do prevladavanja sebstva kroz samo to sebstvo. Najviše svijetlo sja u čovjekovom 'Ja'. Ali to svijetlo daje pravi odraz njegovog svijeta ideja tek kada postane svjestan da to nije njegovo svijetlo, već opće svjetsko svjetlo. Nema dakle znanja važnijeg od samospoznaje; a u isto vrijeme ne postoji nijedno koje tako potpuno vodi izvan sebe. Kada se 'Ja' ispravno prepozna, to više nije 'Ja'. U svom jeziku, autor dotičnog spisa to izražava na sljedeći način: "Jer Božje svojstvo je bez ovoga i bez onoga i bez jastva i bez sebstva; ali stvorenju je prirodno i svojstveno da ono traži i želi sebe, svoje, i ovo i ono; i u svemu što čini ili ne čini, želi primiti svoju pobožnost i korist. Gdje god stvorenje ili čovjek izgubi svoje i svoju vlastitost i svoje sebstvo i izađe iz sebe, tu ulazi Bog sa svojim, tj. svojim jastvom. (poglavlje 24) Čovjek se uzdiže do pogleda na svoje 'Ja', koje mu se čini kao njegova bit, do onoga koje mu ga prikazuje kao puki organ u kojem univerzalno biće djeluje na njega. U okviru našeg spisa to znači: "Ako čovjek može doći do točke u kojoj pripada Bogu na isti način na koji njegova ruka pripada njemu, onda neka bude zadovoljan i ne traži dalje". (poglavlje 54) To ne znači da se čovjek treba zaustaviti na određenoj točki u svom razvoju, već, kada je dosegao tu točku, kao što je navedeno gornjim riječima, ne bi trebao provoditi nikakva daljnja istraživanja o značenju ruke, nego radije koristiti ruku tako da služi tijelu kojem pripada. -

Heinrich Suso i Johannes Ruysbroek imali su duhovno raspoloženje koje se može opisati kao genijalnost uma. Njihove osjećaje privlači nešto što nalikuje instinktu, tamo gdje je Eckhartove i Taulerove osjećaje odveo viši život predodžbi. Susovo srce žarko je okrenuto iskonskom biću koje obuhvaća pojedinog čovjeka kao i cijeli ostatak svijeta i u koje on, zaboravljajući sebe, želi biti upijen kao kap vode u velikom oceanu. O svojoj čežnji za sve-bićem ne govori kao o nečemu što želi obuhvatiti svojim mislima; on o tome govori kao o prirodnom nagonu koji njegovu dušu opija nakon uništenja njezine zasebne egzistencije i nakon ponovnog oživljavanja svemoći beskonačnog bića. "Usmjerite svoje oči na biće u njegovoj čistoj jednostavnosti, tako da odbacite to i ono djelomično biće. Uzmite samo biće po sebi, koji je nepomiješano s ne-bićem; jer sve što nije poriče sve što jest; to isto čini i biće u sebi, koje poriče sve što nije. Ono što će tek postati, ili je bilo, sada suštinski nije prisutno. Sada se ne može prepoznati miješano biće ili ne-biće, osim s percepcijom cjelokupnog bića. Jer ako netko želi nešto razumjeti, razum se prvo susreće s bićem, a to je biće koje utječe na sve stvari. To nije podijeljeno biće ovog ili onog stvorenja; jer podijeljeno biće je pomiješano s nekom drugom mogućnošću primanja nečega. Dakle, bezimeno božansko biće mora biti sve-biće u sebi, koje svojom prisutnošću odražava sva podijeljena bića." Tako Suso govori u autobiografiji koju je napisao zajedno sa svojom učenicom Elsbet Stägin. On je također pobožan svećenik i živi u

potpunosti unutar kršćanskih predodžbi. Živi u njemu kao da je potpuno nezamislivo da netko s njegovim duhovnim usmjerenjem živi u drugom duhovnom svijetu. Ali za njega vrijedi i to da se njegovim duhovnim usmjerenjem može povezati drugačiji pojmovni sadržaj. Jasno je da za njega sadržaj kršćanskog učenja postaje unutarne iskustvo, a njegov odnos s Kristom postaje odnos između njegova duha i vječne istine na čisto idealno duhovni način. Napisao je 'Malu knjigu vječne mudrosti'. Pritom dopušta 'vječnoj mudrosti' da svom 'sluzi', tj. vjerojatno samom sebi, govori: "Zar me ne prepoznaješ? Kako si uopće potonula, ili si izgubila svijest od tuge srca, moje nježno dijete? Ja sam, milosrdna mudrost, širom otvorila ponor neutemeljenog milosrđa, koje je pak skriveno od svih svetih, da ljubazno primim tebe i sva skrušena srca; ja sam, slatka, vječna mudrost, postao siromašan i bijedan kako bih ti mogao vratiti tvoje dostojanstvo; ja sam pretrpio gorku smrt da te vratim u život! Stojim ovdje blijed, krvav i slab, kao što sam stajao na visokim vješalima križa, između stroge osude moga oca i tebe. To sam ja, tvoj brat; laž, to sam ja, tvoj muž! Tako sam potpuno zaboravio sve što si ikada učinila protiv mene, kao da se nije ni dogodilo, ako mi se sada potpuno okreneš i više se od mene ne odvajaš". Za Susoa, kao što se može vidjeti, sve fizičko i vremensko u kršćanskom poimanju svijeta postalo je duhovni i idealni proces unutar njegove duše. - Iz nekih gore spomenutih poglavlja Susove biografije moglo bi se činiti da nije bio vođen pukom aktivnošću vlastite duhovne moći, već vanjskim objavama, duhovnim vizijama. Ali on također vrlo jasno izražava svoje mišljenje o tome. Do istine se dolazi samo razumom, a ne nikakvim otkrivenjem. "Također vam želim reći razliku između čiste istine i sumnjivih vizija u ispovijedanju. Oskudna vizija pukog božanstva je istinita, čista istina, izvan svake sumnje; a svaka vizija, što je racionalnija i bez slike, i što je sličnija pukoj viziji, to je plemenitija". - Majstor Eckhart također ne ostavlja dvojbu da odbacuje pogled koji želi vidjeti duhovno u fizičko prostornim tvorevinama, u pojavama koje se mogu percipirati kao da su osjetilne. Duhovi tipa Susoa i Eckharta protivnici su dakle gledišta koje je izraženo u spiritizmu koji se razvio u 19. stoljeću.

Johannes Ruysbroek, belgijski mistik, slijedio je isti put kao Suso. Njegov duhovni put našao je žestokog protivnika u Johannesu Gersonu (rođen 1363.), koji je neko vrijeme bio rektor pariškog sveučilišta i igrao značajnu ulogu na koncilu u Konstanzu. Baca malo svjetla na prirodu misticizma koji njeguju Tauler, Suso i Ruysbroek, kada ga se uspoređi s mističnim težnjama Gersona, čiji su prethodnici bili Richard od svetog Viktora, Bonaventura i drugi. - Sam Ruysbroek borio se protiv onih koje je smatrao heretičkim misticima. To je smatrao sve one koji nemarnom intelektualnom prosudbom sve smatraju izljevom iskonskog bića, pa stoga vide samo različitost u svijetu i jedinstvo te različitosti u Bogu. Ruysbroek se nije ubrajao među njih, jer je znao da se do iskonske biti ne može doći promišljanjem samih stvari, već

samo uzdizanjem s nižeg na viši način gledanja na stvari. Također se okrenuo protiv onih koji su htjeli vidjeti svoju višu prirodu u pojedinačnom ljudskom biću, u njegovoj posebnoj egzistenciji (stvorenosti). Nemalo se žalio i na grešku koja zamagljuje sve razlike u svijetu osjetila i olako kaže da su stvari različite samo naizgled, a u biti su sve iste. Za način razmišljanja kao Ruysbroekov, to bi bilo kao da kažemo: činjenica da se drveće na aveniji skuplja u daljini dokle god možemo vidjeti, nije naša stvar. U stvarnosti su posvuda jednako udaljeni, pa se naše oči moraju naviknuti da pravilno vide. Ali naše oči dobro vide. Činjenica da se stabla spajaju temelji se na nužnom zakonu prirode; i ne bismo trebali prigovarati našem gledanju, nego u duhu razaznati zašto vidimo kao što vidimo. Čak se ni mistik ne okreće od osjetilnih stvari. Kao osjetilne on ih prihvaća onakvima kakve jesu. I također mu je jasno da ih nikakva intelektualna prosudba ne može promijeniti. Ali u duhu on nadilazi smisao i razumijevanje, i tek tada nalazi jedinstvo. Ima nepokolebljivo uvjerenje da se može razviti do viđenja tog jedinstva. Zato on ljudskoj prirodi pripisuje božansku iskru koja se može učiniti da zasja u njemu, da postane samo-osvjetljavajuća. Drugi su duhovi kao Gersons. Oni ne vjeruju u ovo samo-osvjetljavanje. Za njih ono što ljudi mogu vidjeti uvijek ostaje nešto izvanjsko što im mora doći izvana iz nekog smjera. Ruysbroek je vjerovao da najviša mudrost mora zasjati do mistične vizije; Gerson je samo vjerovao da duša može osvjetliti vanjski doktrinarni sadržaj (onaj crkve). Za Gersona, misticizam nije bio ništa drugo nego imati topli osjećaj za sve što se otkriva u ovom učenju. Za Ruysbroeka je bilo vjerovanje da se sav ovaj sadržaj učenja također rađa u duši. Zato Gerson kritizira Ruysbroeka, što je zamišljao da ne samo da ima sposobnost da jasno vidi sve-biće, već da je u tom viđenju izražena aktivnost sve-bića. Gerson jednostavno nije mogao razumjeti Ruysbroeka. Obojica su govorila o dvije potpuno različite stvari. Ruysbroek ima na umu život duše koji se smješta u svog Boga; Gerson ima samo život duše koji želi voljeti Boga kojeg nikada ne može živjeti u sebi. Kao i mnogi ljudi, Gerson se također borio protiv nečega što mu je bilo strano jer to nije mogao shvatiti iskustvom. [U mojim spisima pronaći ćete 'misticizam' o kojem se govori na različite načine. Očigledna kontradikcija koju neke ličnosti žele pronaći u ovome bit će razjašnjena u bilješkama uz novo izdanje moje 'Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung']

Kardinal Nikola Kuzanski

Čudesno sjajna zvijezda na nebu srednjovjekovnog duhovnog života je Nicolaus Chrypffs iz Kuze (blizu Trier, 1401.-1464.). On je na vrhuncu znanja svog vremena. Izuzetne rezultate postigao je u matematici. U prirodnoj znanosti ga se može opisati kao preteču Kopernika, jer je zauzeo gledište da je Zemlja pokretno nebesko tijelo poput drugih. Već je raskinuo sa stajalištem na koje se stotinjak godina kasnije oslanjao veliki astronom Tycho de Brahe kada je Kopernikovu učenju dobacio rečenicu: "Zemlja je gruba, teška masa, za kretanje nepodobna; kako Kopernik od toga može napraviti zvijezdu i voditi je po nebu?" Nikola Kuzanski, koji ne samo da je prihvatio znanje svog vremena nego ga je i nastavio, također je imao visok stupanj sposobnosti da to znanje prenese u unutarnji život, tako da ne samo da pruža informacije o vanjskom svijetu, već također daje ljudima duhovni život za kojim moraju čeznuti iz najveće dubine svoje duše. Usporedite li Nikolu s duhovima poput Eckharta i Taulera, dobit ćete značajan rezultat. Nikola je znanstveni mislilac koji se želi uzdići od istraživanja stvari svijeta do višeg pogleda; Eckhart i Tauler su vjernici koji viši život traže iz sadržaja svoje vjere. Konačno, Nikola dolazi do istog unutarnjeg života kao i majstor Eckhart; ali ovaj prvi kao sadržaj ima bogato znanje. Potpuni značaj razlike postaje jasan kada se uzme u obzir da je svatko tko se bavi različitim znanostima u opasnosti da pogrešno shvati značaj znanja koje pruža informacije u pojedinim područjima znanja. Takva se osoba lako može zavesti da povjeruje da postoji samo jedna vrsta znanja. Ona će tada ili podcijeniti ili precijeniti to znanje, koje vodi do cilja u pitanjima pojedinih znanosti. U jednom slučaju ona će također pristupiti predmetima najvišeg duhovnog života kao da su fizički problem i tretirati ih s konceptima s kojima tretira gravitaciju ili elektricitet. Za njega, ovisno o tome vjeruje li da je više ili manje prosvjetljen, svijet postaje slijepi stroj, ili organizam, ili funkcionalna struktura osobnog Boga; možda i struktura kojom upravlja i prožima je neka više ili manje jasno zamišljena 'duša svijeta'. U drugom slučaju on primjećuje da je jedino znanje o kojem se ima iskustvo prikladno samo za stvari osjetilnog svijeta; tada on postaje sumnjičavac koji sam sebi kaže: ne možemo znati ništa o stvarima koje leže izvan svijeta osjetila. Naše znanje ima granicu. Za potrebe višeg života možemo se samo baciti u naručje vjere netaknute znanjem. Za učenog teologa poput Nikole Kuzanskog, koji je također bio prirodoslovac, druga je opasnost bila prilično očita. Prema svom obrazovanju, proizašao je iz skolastike, koncepcije koja je bila dominantna u znanstvenom životu Crkve Srednjeg vijeka, a koju je uveo Toma Akvinski (1225.-1274.), 'knez skolastike'. Ova vrsta predodžbi mora se koristiti kao pozadina ako se želi oslikati osobnost Nikole Kuzanskog.

Skolastika je u velikoj mjeri rezultat ljudske domišljatosti. U njoj su logičke sposobnosti imale najveći trijumf. Svatko tko nastoji pojmove razraditi oštrim, jasnim konturama, trebao bi učiti od skolastika. To je visoka škola za tehniku mišljenja. Imaju neusporedivu sposobnost kretanja u polju čiste misli. Ono što su uspjeli postići na ovom polju lako je podcijeniti. Budući da je na većini područja znanja ljudima teško napredovati. Većina ljudi do toga jasno dolazi u području brojeva i aritmetike, i razmišljajući o svojstvima geometrijskih oblika. Možemo računati tako što ćemo u mislima dodati jedinicu broju, bez korištenja osjetilnih predodžbi koje bi nam pomogle. Računamo bez takvih predodžbi, samo u čistom elementu mišljenja. Ne postoji (idealni) krug u stvarnosti osjetila. Ipak, naše mišljenje se njime bavi. Za stvari i procese koji su kompliciraniji od numeričkih i prostornih struktura, teže je pronaći idealne parove. To je dovelo do toga da neki ljudi tvrde da u pojedinačnim područjima znanja postoji samo onoliko prave znanosti koliko se može izmjeriti i prebrojiti. Ovako izraženo, to je netočno, kao i sve što je jednostrano; ali ljude impresionira, koliko često samo jednostrani ljudi uspiju. Istina je da većina ljudi nije u stanju shvatiti čisto misaono kada to nije nešto što se može izmjeriti i prebrojiti. Ali svatko tko to ne može za viša područja znanja, u tom pogledu je poput djeteta koje još nije naučilo brojiti osim slaganjem zrna graška. Mislilac koji je rekao da u polju znanja postoji onoliko pravog znanja koliko u njemu ima matematike, nije shvatio punu istinu o stvari. Treba zahtijevati da se sve ostalo što se ne može izmjeriti i prebrojiti, tretira jednako idealno kao brojevi i prostorne strukture. I skolastici su taj zahtjev na savršen način poštovali. Posvuda su tražili misaoni sadržaj stvari, baš kao što matematičar traži u području onoga što se može izmjeriti i prebrojiti.

Unatoč tom savršenom logičkom umijeću, skolastici su postigli samo jednostran i podređen koncept znanja. To je da kada ljudi nešto prepoznaju, oni u sebi stvaraju sliku onoga što bi trebali prepoznati. Odmah je očito da s takvim konceptom znanja sva stvarnost mora biti odvojena od znanja. Jer spoznajom se ne može shvatiti sama stvar, nego samo slika te stvari. Čovjek ne može dokučiti sebe u svojoj samospoznaji; ono što zna o sebi samo je slika o sebi. Posve u duhu skolastike, netko tko je s njom pobliže upoznat kaže (K. Werner u svojoj knjizi 'Franz Suarez und die Scholastik der letzten Jahrhunderte' 2 tom, strana 122): "U vremenu čovjek nema percepciju svog 'Ja', skrivenog temelja svog duhovnog bića i života;....neće....nikada pogledati sebe; jer ili će on, zauvijek otuđen od Boga, naći u sebi samo mračni prostor bez dna, beskrajnu prazninu, ili će, blažen u Bogu, okrenuti svoj pogled unutra, samo pronaći Boga, čije Sunce milosti sja u njemu, čija slika se odražava u duhovnim crtama njegovog bića". Svatko tko tako razmišlja o svom znanju ima samo koncept znanja koji je primjenjiv na vanjske stvari. Osjetilni aspekt neke stvari uvijek nam ostaje vanjski. Zato u našu spoznaju možemo primiti samo slike onoga što je osjetilno u svijetu. Kada percipiramo

boju ili kamen, ne možemo sami postati boja ili kamen da bismo prepoznali bit boje ili kamena. Niti se boja ili kamen mogu pretvoriti u dio našeg vlastitog bića! No, postavlja se pitanje, je li koncept takvog znanja, koje je usmjereno prema vanjskim aspektima stvari, iscrpan? - Za skolastiku se, međutim, sve bitno ljudsko znanje pokapa s ovim znanjem. Još jedan vrsni poznavatelj skolastike (Otto Willmann, u svojoj 'Povijesti idealizma', 2. tom, strana 396) na sljedeći način karakterizira koncept znanja relevantan za ovu školu mišljenja: "Naš duh, koji je povezan s tijelom u zemaljskom životu, prvenstveno je usklađen s okolnim fizičkim svijetom, ali je usmjeren prema duhovnom u njemu: bićima, prirodama, oblicima stvari, koji su elementi postojanja vezani za njega i nude mu stepenice za uspon do nadosjetilnog; polje našeg znanja je dakle polje iskustva, ali trebamo naučiti razumjeti ono što nudi, proniknuti u njegov smisao i misao, i tako sebi otvoriti misaoni svijet." Skolastičar nije mogao doći ni do jednog drugog koncepta znanja. U tome ga je sprječavao dogmatski sadržaj njegove teologije. Da je fiksirao pogled svog duhovnog oka na ono što vidi kao puku sliku, tada bi vidio da se u toj pretpostavljenoj slici otkriva duhovni sadržaj samih stvari; tada bi otkrio da u njemu samom Bog nije samo prikazan, već da živi u njemu, da je suštinski prisutan. Kad bi pogledao u svoju nutrinu, ne bi vidio mračni prostor, beskrajnu prazninu, ne samo sliku Boga; već bi osjetio da u njemu pulsira život, koji je sam božanski život; i da je njegov vlastiti život Božji život. Skolastičar to nije smio priznati. Po njegovom mišljenju, Bog se nije smio useliti u njega i govoriti iz njega; smio je u njemu biti samo kao slika. U stvarnosti je božanstvo moralo biti pretpostavljeno izvan sebe. Dakle, nije se moglo otkriti iznutra kroz duhovni život, već se radije moralo otkriti izvana, kroz nadosjetilnu komunikaciju. Ali najmanje se postiže ono čemu se teži. Treba doći do najvišeg mogućeg koncepta božanstva. U stvarnosti je božanstvo reducirano na stvar između ostalih stvari; samo što se te druge stvari čovjeku otkrivaju prirodno, kroz iskustvo; dok bi mu se božanstvo trebalo otkriti nadosjetilno. Ali postoji razlika između znanja o božanskom i onom stvorenom, u tome što je u slučaju stvorenog vanjska stvar dana u iskustvu, tako da se ima znanje o njoj. Kod božanskog objekt nije dan u iskustvu; do njega možete doći samo vjerom. Za skolastiku, najviše stvari nisu objekti znanja, već samo vjere. Međutim, prema skolastičkom gledanju, odnos između znanja i vjere ne može se zamisliti na način da na jedno području prevladava samo znanje, a na drugom samo vjera. Jer "spoznaja bića moguća nam je jer sama dolazi iz stvaralačke spoznaje; stvari su za Duh jer su od Duha; imaju nam što reći jer imaju značenje koje je u njih stavila viša inteligencija." (O. Willmann, 'Povijest idealizma', 2. tom, strana 383.) Budući da je Bog stvorio svijet prema mislima, ako shvatimo misli svijeta, možemo znanstvenim promišljanjem dokučiti i tragove božanskog u svijetu. Ali što je Bog u svojoj biti, možemo shvatiti samo kroz objavu koju nam je dao na nadosjetilan način i u koju moramo vjerovati. Što trebamo misliti o najvišim stvarima ne odlučuje ljudska znanost, nego vjera; i "sve što je

sadržano u spisima Novog i Starog zavjeta i u božanskim tradicijama pripada vjeri". (Joseph Kleutgen, 'Teologija drevnih vremena', 1. tom., strana 39) - Ovdje ne može biti zadatak detaljno prikazati i obrazložiti odnos između sadržaja vjerovanja i sadržaja znanja. Istina, sav sadržaj vjerovanja dolazi iz unutarnjeg ljudskog iskustva u nekom trenutku. Zatim se čuva prema vanjskom sadržaju, bez ikakve svijesti o tome kako je stečen. Kaže se da je došlo na svijet putem nadosjetilnog otkrivenja. Kršćansku vjeru skolastici su jednostavno prihvatili kao tradiciju. Znanost i unutarnje iskustvo nisu smjeli tražiti nikakva prava nad tim. Baš kao što znanost ne može stvoriti stablo, skolastici nije bilo dopušteno stvoriti koncept Boga; morala je prihvatiti ono što je došlo kao gotovo, kao što prirodna znanost prihvaća stablo kao gotovo. Skolastičaru nikada nije bilo dopušteno priznati da samo duhovno svijetli i živi unutra. Stoga je ograničio legalnost znanosti tamo gdje prestaje polje vanjskog iskustva. Ljudskom znanju nije bilo dopušteno proizvesti bilo kakav koncept viših bića samo po sebi. Stvar je bila prihvatiti otkriveni. Skolastičari nisu mogli priznati da su samo pretpostavili nešto što je stvarno stvoreno u ranijoj fazi ljudskog duhovnog života, i proglasili da je to otkriveno. - Stoga su tijekom njezina razvoja iz skolastike nestale sve ideje koje su upućivale na način na koji su ljudi prirodno stvarali pojmove božanskog. U prvim stoljećima razvoja kršćanstva, u vrijeme crkvenih otaca, vidimo kako nastavni sadržaji teologije nastaju malo po malo, kroz upijanje unutarnjih iskustava. Kod Johannesa Scotusa Erigene, koji je bio na vrhuncu kršćanske teološke naobrazbe u devetom stoljeću, nalazimo da se ovaj sadržaj učenja u potpunosti tretira kao unutarnje iskustvo. Sa skolasticima sljedećih stoljeća ovaj se karakter unutarnjeg iskustva potpuno izgubio; stari nastavni sadržaj reinterpreтира se kao sadržaj izvanjske, nadosjetilne objave. - Stoga se može shvatiti djelovanje mističnih teologa Eckharta, Taulera, Susoa i njihovih drugova na način da se može reći: bili su potaknuti doktrinarnim sadržajem crkve, koji je bio sadržan u teologiji, ali reinterpreтира, da iznova iz sebe iznesu sličan sadržaj kao unutarnje iskustvo.

*

Nikola Kuzanski kreće putem uspona, od znanja koje se stječe u pojedinačnim znanostima do unutarnjih iskustava. Nema sumnje da izvrsna logička tehnika koju su skolastici razvili, i za koju je Nikola bio obrazovan, nudi izvrsno sredstvo za dolazak do unutarnjih iskustava, čak i ako su sami skolastici bili spriječeni od toga puta pozitivnom vjerom. Međutim, Nikolu se može u potpunosti razumjeti samo ako se uzme u obzir da mu svećeničko zvanje, koje ga je uzdiglo na rang kardinala, nije dopuštalo da potpuno raskine s crkvenom vjerom, koja je svoj suvremeni izraz našla u skolastičkoj teologiji. Nalazimo ga tako daleko na njegovom putu, da bi ga svaki daljnji korak trebao odvesti izvan crkve. Kardinala stoga najbolje razumijemo kada

napravimo korak koji on nije napravio; a onda u retrospektivi osvjetlimo ono što je htio.

Najvažniji koncept duhovnog života Nikole je koncept 'učenog neznanja'. On pod tim razumijeva znanje koje predstavlja višu razinu u odnosu na obično znanje. Znanje u podređenom smislu je razumijevanje objekta duhom. Najvažnija karakteristika znanja je da daje prosvjetljenje o nečemu što je izvan duha, odnosno da gleda na nešto što nije on sam. U spoznaji, duh se bavi stvarima izvan onih koje misli. Ali ono što duh razvija u sebi o stvarima je bit stvari. Čovjek u početku vidi duh samo kroz osjetilnu ljusku. Ono što ostaje izvan duha je samo ova osjetilna ljuska; bit stvari ulazi u duh. Ako duh tada gleda ovu suštinu, koja je supstanca njegove supstance, tada više ne može govoriti o znanju, jer ne gleda stvar koja je izvan njega; on gleda stvar koja je dio njega; gleda sebe. Više ne zna, samo gleda sebe. Ne bavi se 'znanjem', već 'neznanjem'. Više ništa ne shvaća kroz duh; on 'gleda, bez koncepta' vlastiti život. Ova najviša razina znanja je u odnosu na niže razine 'ne-znanje'. - Ali očito je da se samo ovom razinom znanja može prenijeti bit stvari. Sa svojim 'učenim neznanjem' Nikola Kuzanski ne govori ni o čemu drugome nego o znanju ponovno rođenom kao unutarnje iskustvo. On sam priča kako je došao do toga unutarnjeg iskustva. "Puno sam pokušavao sjediniti svoje misli o Bogu i svijetu, Kristu i Crkvi u jednu osnovnu ideju, ali nijedna me nije zadovoljila, sve dok se konačno, na povratku iz Grčke morem, pogled mog duha nije promijenio, kao u nadahnuću odozgo, i Bog mi se ukazao kao najviše jedinstvo svih suprotnosti." Više ili manje u to prosvjetljenje uključeni su i utjecaji koji su proizašli iz proučavanja njegovih prethodnika. U njegovom načinu razmišljanja prepoznaje se čudna obnova pogleda koje susrećemo u spisima nekog Dionizija. Spomenuti Scotus Erigena preveo je ove spise na latinski. Autora naziva 'velikim i božanskim otkrivačem'. Spisi o kojima je riječ prvi put se spominju u prvoj polovici šestog stoljeća. Pripisivali su ih Areopagitu Dioniziju, spomenutom u Djelima apostolskim, kojeg je Pavao obratio na kršćanstvo. Kada su ovi spisi zapravo napisani ostaje da se vidi. Njihov je sadržaj snažno djelovao na Nikolu, kao što je već na Johannes Scotus Erigena, a mora da je također na mnogo načina potaknuo razmišljanja Eckharta i njegovih drugova. 'Učeno neznanje' je u ovim spisima predstavljano unaprijed na određeni način. Ovdje ćemo zabilježiti samo osnovne značajke načina razmišljanja u tim spisima. Čovjek najprije prepoznaje stvari osjetilnog svijeta. Razmišlja o njihovoj biti i djelovanju. Podrijetlo svih stvari mora biti više od samih stvari. Čovjek stoga ne može željeti shvatiti ovaj izvorni uzrok, istim pojmovima i idejama kao i stvari. Ako dakle govori o svojstvima prvobitnog uzroka (Boga) koje je spoznao u nižim stvarima, onda takva svojstva mogu biti samo pomoćne ideje slabog duha, koji gleda s visine na prvobitni uzrok da bi ga mogao zamisliti. Istina je, prema tome, Bog ne može prisvojiti nijedno svojstvo koje imaju niže stvari. Neće se čak smjeti reći da Bog jest. Jer 'biti' je također

ideja koju je čovjek oblikovao od nižih stvari. Ali Bog je uzvišen iznad 'biti' i 'ne-bit'. Dakle Bog kojemu pripisujemo karakteristike, nije pravi. Do pravog Boga dolazimo kada razmišljamo o Bogu s takvim karakteristikama kao što je 'nad-Bog'. O ovom 'nad-Bogu' ne možemo ništa znati u uobičajenom smislu. Da bi se do njega došlo, 'znati' se mora pretočiti u 'ne-znati'. - Vidite da se takav pogled temelji na svijesti da čovjek može razviti - čisto prirodnim putem - višu razinu znanja na temelju onoga što mu je njegova znanost pružila, a koje više nije puklo znanje. Skolastičko je gledište proglasilo znanje nemoćnim u takvom razvoju, i dopustilo da vjera, utemeljena na vanjskoj objavi, pritekne u pomoć znanju na mjestu gdje znanje treba stati. - Nikola Kuzanski bio je dakle na putu da iz znanja ponovno razvije ono što su skolastici proglasili nedostižnim za znanje. Sa stajališta Nikole Kuzanskog, ne može se reći da postoji samo jedan način spoznaje. Umjesto toga, spoznaja je jasno podijeljena na onu koja prenosi znanje o vanjskim stvarima i onu koja je sam po sebi objekt iz kojeg se stječe znanje. Prva spoznaja prevladava u znanostima koje stječemo o stvarima i procesima osjetilnog svijeta, druga je u nama kada živimo u onome što smo stekli. Drugi način spoznaje razvija se iz prvog. Ali to je isti svijet na koji se odnose obje vrste znanja; i to je ista osoba koja je aktivna u obje. Mora se postaviti pitanje odakle to da jedna te ista osoba razvija dvije vrste znanja o jednom te istom svijetu? - Smjer u kojem treba tražiti odgovor na ovo pitanje mogao je naznačiti već Tauler (usporedi gore). Ovdje s Nikolom Kuzanskim ovaj se odgovor može još odlučnije formulirati. Čovjek u početku živi kao jedno (individualno) biće među drugim individualnim bićima. Osim učinaka koje druga bića vrše jedna na druga, postoji i (niža) spoznaja. Čovjek prima dojmove od drugih bića putem svojih osjetila i obrađuje te dojmove svojim duhovnim moćima. On odvrća svoj duhovni pogled od vanjskih stvari i gleda sebe, svoju djelatnost. Iz toga proizlazi samospoznaja. Sve dok ostaje na ovoj razini samospoznaje, on još ne gleda sebe u pravom smislu riječi. Još uvijek može vjerovati da je u njemu aktivan neki skriveni entitet, čiji su izrazi i učinci ono što njemu samo izgleda kao njegova aktivnost. Ali sada može doći do točke u kojoj čovjeku kroz nepobitno unutarne iskustvo postaje jasno da ono što opaža u sebi nije izraz, učinak skrivene moći ili entiteta, već sam ovaj entitet ima svoj prvobitni oblik. On tada može reći sebi, smatram da su sve duge stvari na određeni način završene; a ja, koji stojim uz njih, dodajem im ono što duh ima za reći o njima. Što god dodam stvarima u sebi, živim u tome, to sam ja; to je moje vlastito biće. Ali što je to što govori u dubini moga duha? Govori znanje koje sam stekao o stvarima svijeta. Ali u ovom znanju nema više nikakvog učinka ili izražaja; govori nešto što ne zadržava ništa od onoga što ima u sebi. U tom znanju svijet govori u svojoj neposrednosti. Ali to sam znanje stekao od stvari i od sebe, kao stvari među stvarima. Iz vlastitog bića govorim ja sam, i govore stvari. Dakle, zapravo, više ne izražavam samo svoju bit; izražavam bit stvari. Moje 'Ja' je forma, organ u kojem se stvari izražavaju o sebi. Stekao sam iskustvo

da vlastito biće doživljavam u sebi; a to iskustvo se proširuje na drugo, da se u meni i kroz mene, sama univerzalna suština izražava, ili, drugim riječima, prepoznaje sebe. Ne mogu se više osjećati kao stvar među stvarima; sebe mogu osjetiti samo kao formu u kojoj univerzalna suština živi samu sebe. - Sasvim je prirodno, dakle, da jedna te ista osoba ima dvije vrste znanja. Prema osjetilnim činjenicama, on je stvar među stvarima, i ukoliko je takav, on stječe znanje o tim stvarima; ali u svakom trenutku on može imati više iskustvo, da je on forma u kojoj univerzalna suština gleda sebe. Tada se on, iz stvari među stvarima, pretvara u oblik sve-bića - i kod njega se znanje o stvarima pretvara u izraz suštine stvari. Međutim, tu transformaciju zapravo može izvesti samo čovjek sam. Ono što se prenosi u višem znanju još nije tu, sve dok to više znanje nije samo po sebi tu. Samo u stvaranju ovog višeg znanja čovjek ostvaruje svoju bit; i samo kroz čovjekovo više znanje stvari svoju bit donose u stvarno postojanje. Dakle, ako bi se zahtijevalo da čovjek ništa ne treba dodavati stvarima osjetila kroz svoje više znanje, nego samo treba izraziti ono što već leži izvana u tim stvarima, to ne bi značilo ništa drugo nego odustajanje od sveg višeg znanja. - Iz činjenice da je čovjek po svom osjetilnom životu stvar među stvarima, i da on postiže više znanje tek kada se kao osjetilno biće preobrazi u više biće, proizlazi da se nikada jedno znanje ne može zamijeniti drugim. Umjesto toga, njegov se duhovni život sastoji od neprestanog kretanja naprijed-natrag između dva pola znanja, između znanja i viđenja. Ako se isključi iz viđenja, odriče se biti stvari; kad bi se htio isključiti iz osjetilnog znanja, povukao bi iz sebe stvari čiju bit želi spoznati. - To su iste stvari koje se otkrivaju nižem znanju i višoj viziji; samo jednom prema vanjskom izgledu; drugi puta prema svojoj unutarnoj biti. - Dakle, nije do samih stvari da se one na određenoj razini pojavljuju samo kao vanjske stvari; umjesto toga, to je zato što se čovjek prvo mora transformirati do razine na kojoj stvari prestaju biti vanjske.

Tek se iz ovih razmatranja u pravom svijetlu pojavljuju neki pogledi koje je razvila prirodna znanost u devetnaestom stoljeću. Nositelji tih pogleda za sebe kažu: svojim osjetilima čujemo, vidimo i dodirujemo stvari fizičkog svijeta. Oko nam, naprimjer, prenosi svjetlosnu pojavu, boju. Kažemo da tijelo emitira crvenu svjetlost kada uz pomoć očiju doživimo osjećaj 'crvenog'. Ali oko nam također donosi takav osjećaj i u drugim slučajevima. Kada se gurne ili pritisne, kada električna iskra prođe kroz glavu, oko ima osjet svjetlosti. Stoga, čak i u slučajevima kada tijelo percipiramo kao da svijetli određenom bojom, u tijelu se može dogoditi nešto što nema nikakve sličnosti s bojom. Što god da se dogodi u vanjskom prostoru: ako je ovaj proces prikladan za ostavljanje otiska, u meni se javlja osjećaj svjetlosti. Dakle, ono što osjećamo nastaje u nama jer imamo organe koji su dizajnirani na ovaj ili onaj način. Ono što se događa vani u prostoru ostaje izvan nas; znamo samo učinke koje vanjski procesi proizvode u nama. Hermann Helmholtz (1821-1894) dao je ovoj ideji jasno definiran izraz. "Naši su osjećaji učinci koje

uzrokuju vanjski uzroci u našim organima, a kako se takav učinak manifestira ovisi, naravno, u velikoj mjeri o vrsti aparata na koji se djeluje. U onoj mjeri u kojoj nam kvaliteta percepcije daje informaciju o karakteristikama vanjskog utjecaja kojim je pobuđen, može se smatrati njegovim znakom, ali ne i slikom. Jer od slike se traži nekakva jednakost s prikazanim predmetom, od kipa do jednostavnog oblika, od crteža jednakost perspektivne projekcije u vidnom polju, od slike također jednakost boja. Ali znak ne mora imati nikakvu sličnost s onim čiji je znak. Odnos između to dvoje ograničen je na činjenicu da isti objekt, djelujući pod istim okolnostima, proizvodi isti znak, i da nejednaki znakovi uvijek odgovaraju nejednakim učincima... Kada bobice određene vrste proizvode crveni pigment i šećer, u isto vrijeme kada sazriju, u našoj percepciji bobica te vrste, crvena boja i slatki okus uvijek će se spojiti." (Vidi Helmholtz, 'Činjenice u percepciji', strana 12f) Ovakvu vrstu predodžbi detaljno sam opisao u svojoj 'Filozofiji slobode' i u 'Zagonetkama filozofije'. - Samo slijedite tok misli koji je usvojen, korak po korak. Pretpostavlja se proces vani u prostoru. Ima učinak na moj osjetilni organ; moj živčani sustav prenosi dobiveni dojam u moj mozak. Opet se pokreće proces. Sada osjećam 'crveno'. Sada se kaže: dakle, osjećaj 'crvenog' nije izvana; on je u meni. Svi naši osjeti samo su znakovi vanjskih procesa, o čijoj stvarnog kvaliteti ne znamo ništa. Živimo i tkamo u svojim osjećajima i ne znamo ništa o njihovom podrijetlu. U duhu ovakvog načina razmišljanja može se reći i: da nemamo oči, ne bi bilo ni boje; tada ništa ne bi transformiralo nama nepoznati vanjski proces u osjećaj 'crvenog'. Ovakvo razmišljanje je donekle zbunjujuće za mnoge ljude. Ali temelji se na potpuno nerazumijevanju činjenica koje se razmatraju. (Da mnogi prirodni znanstvenici i filozofi današnjice nisu zaslijepljeni do čudovišne točke ovim tokom misli, ne bi bilo potrebe govoriti o tome. Ali ta je sljepoća zapravo iskvarila suvremeno razmišljanje u mnogim aspektima.)

Budući da je čovjek stvar među stvarima, stvari moraju ostaviti dojam na njega, ako želi nešto o njima naučiti. Proces izvan ljudskog bića mora pobuditi proces unutar ljudskog bića da bi se pojava 'crveno' pojavila u vidnom polju. Pitanje je samo, što je vani, što je unutra? Vani postoji proces koji se odvija u prostoru i vremenu. Ali nedvojbeno se unutra odvija sličan proces. To je u oku i nastavlja se u mozgu kada osjetim 'crveno'. Ne mogu lako uočiti proces koji je 'unutra'; baš kao što vani ne mogu izravno percipirati valno kretanje, za koje fizičari misle da odgovara 'crvenoj' boji. Ali samo u tom smislu mogu govoriti o 'vani' i 'unutra'. Suprotnost između 'vani' i 'unutra' vrijedi samo na razini osjetilne percepcije. Ova me percepcija navodi na pretpostavku da 'vani' postoji prostorno vremenski proces, čak i ako ga ne opažam izravno. I nadalje, takva me spoznaja navodi da prihvatim takav proces u sebi, čak i ako ga ne mogu izravno percipirati. Ali također pretpostavljam prostorno vremenske procese u običnom životu koje izravno ne opažam. Naprimjer, mogu čuti klavir kako svira u susjednoj prostoriji.

Stoga pretpostavljam da prostorno ljudsko biće sjedi za klavirom i svira. I moja predodžba nije drugačija kada govorim o procesima unutar i izvan mene. Pretpostavlja da ti procesi imaju svojstva analogna procesima koji spadaju u domet mojih osjetila, samo što zbog određenih uzroka, izmiču mojoj neposrednoj percepciji. Kad bih ovim procesima želio uskratiti sva svojstva koja mi moja osjetila pokazuju u oblasti prostora i vremena, tako bih u stvarnosti mislio nešto poput čuvenog noža bez drške, kojem nedostaje oštrica. Stoga mogu samo reći da se prostorno vremenski procesi odvijaju 'vani'; uzrokuju prostorno vremenske procese 'unutra'. I jedno i drugo je potrebno ako se 'crveno' želi pojaviti u mom vidnom polju. Uzalud ću tražiti ovu crvenu, ukoliko nije prostorno vremenska, bez obzira gledam li 'izvana' ili 'iznutra'. Prirodni znanstvenici i filozofi koji je ne mogu pronaći 'vani' ne bi je trebali tražiti 'unutra'. Nije 'unutra' u istom smislu u kojem nije 'vani'. Objasniti cjelokupan sadržaj onoga što nam svijet osjetila predstavlja kao unutarnji svijet osjeta, i u njemu tražiti nešto 'izvanjsko' nemoguća je ideja. Stoga ne smijemo govoriti o 'crvenom', 'slatkom', 'ljutom', itd. kao o znakovima koji se kao takvi pobuđuju samo u nama i koji odgovaraju nečem sasvim drugom 'izvana'. Jer ono što se zapravo pobuđuje u nama kao učinak vanjskog procesa, nešto je sasvim drugo od onoga što se događa u našem polju osjeta. Želi li se ono što je u nama nazvati znakovima, može se reći: to se znakovi pojavljuju unutar našeg organizma kako bi nam prenijeli opažaje koji, kao takvi, u svojoj neposrednosti, nisu ni unutar ni izvan nas, već pripadaju zajedničkom svijetu kojeg su, moj 'vanjski svijet' i moj 'unutarnji svijet', samo dijelovi. Kako bih mogao shvatiti ovaj zajednički svijet, moram se, međutim, uzdići na višu razinu spoznaje za koju više ne postoji 'unutra' i 'izvan'. (Dobro znam da će ljudi koji inzistiraju na Evandjelju i da je 'cijeli naš svijet iskustva' izgrađen od osjećaja nepoznatog podrijetla, oholo gledati na ove izjave, kao što dr. Erich Adikes u svom djelu 'Kant kontra Haeckel' kaže svisoka: "Za sada, ljudi poput Haeckela i tisuće drugih poput njega još uvijek filozofiraju ne brinući se o epistemologiji i kritičkoj samorefleksiji". Takva gospoda nemaju pojma koliko su njihove epistemologije jeftine. Samo sumnjaju na nedostatak kritičke samorefleksije - kod drugih. Neka im je dana njihova 'mudrost'.)

Nikola Kuzanski ima prikladna razmišljanja o ovom pitanju. Njegovo jasno razlikovanje između više i niže spoznaje omogućuje mu, s jedne strane, potpuno razumijevanje činjenice da čovjek, kao osjetilno biće, može u sebi imati samo procese koji, kao učinci, moraju biti različiti od odgovarajućih vanjskih procesa; no s druge strane, štiti ga od brkanja unutarnjih procesa s činjenicama koje se pojavljuju u našem polju percepcije i koje u svojoj neposrednosti nisu ni izvana ni iznutra, već su iznad te suprotnosti. - Nikolu je 'spriječila svećenička halja' da bezrezervno krene putem koji mu je ovaj uvid pokazao. Dakle, vidimo da napredovanje od 'znanja' do 'ne-znanja' predstavlja dobar početak. Istodobno, međutim, moramo također primijetiti

da on u polju 'ne-znanja' ne pokazuje ništa drugo osim teološkog nastavljanja sadržaja koji nam također nude skolastici. Međutim, on zna razviti taj teološki sadržaj u produhovljenom obliku. O providnosti, Kristu, stvaranju svijeta, otkupljenju i moralnom životu, iznosi učenja koja su posve u duhu dogmatskog kršćanstva. Njegovom duhovnom polazištu odgovaralo bi da kaže: Imam povjerenja u ljudsku prirodu da je, nakon što je proniknula u znanost o stvarima u svim aspektima, sposobna transformirati ovo 'znanje' u 'ne-znanje' po vlastitoj volji, tako da je najviše znanje zadovoljavajuće. On ne bi prihvatio tradicionalne ideje o duši, besmrtnosti, otkupljenju, Bogu, stvaranju, Trojstvu, itd., kao što je učinio, već bi zastupao ideje koje je sam otkrio. - Ali Nikola je osobno bio toliko ogrezao u idejama kršćanstva da je mogao vjerovati da budi vlastito 'ne-znanje' u sebi, dok je zapravo samo iznosio na vidjelo tradicionalna stajališta u kojima je odgojen. - Ali stajao je i nad sudbinskim ponorom u ljudskom životu. Bio je znanstvena osoba. Znanost u početku udaljava ljude od nevinog sklada u kojem stoje sa svijetom, sve dok se prepuštaju čisto naivnom stavu prema životu. S takvim stavom prema životu ljudi slabo osjećaju svoju povezanost sa svijetom u cjelini. On je biće poput ostalih, integrirano u tijek prirodnih učinaka. Tim znanjem se odvaja od ove cjeline. On u sebi stvara duhovni svijet. S njime se sam suočava s prirodom. Postao je bogatiji; ali bogatstvo je teret koji on teško nosi. Zato što u početku teži samo njemu. Sam mora pronaći put natrag u prirodu. Mora shvatiti da on sam sada mora integrirati svoje bogatstvo u tijek svjetskih učinaka, baš kao što je sama priroda prethodno integrirala svoje siromaštvo. Ovdje svi zli demoni čekaju ljude. Njegova snaga lako može oslabiti. Umjesto da sam provede integraciju, kada oslabi, pribjeći će otkriću koje dolazi izvana, koje će ga osloboditi njegove usamljenosti, koje će spoznaju koju doživljava kao teret, vratiti natrag u izvornu utrobu egzistencije, u božanstvo. Poput Nikole Kuzanskog, vjerovat će da ide svojim putem; a u stvarnosti samo će pronaći onoga kojeg mu je njegov duhovni razvoj pokazao. Sada postoje tri puta - u biti - kojima čovjek može krenuti kad stigne tamo gdje je Nikola stigao: jedan je pozitivna vjera, koja nam dolazi izvana; drugi je zbunjenost; stojite sami sa svojim teretom i osjećate kako se cijela vaša egzistencija klata s vama; treći put je razvoj najdubljih, vlastitih moći. Povjerenje u svijet mora biti vodič na ovom trećem putu. Ono drugo je da mora imati hrabrosti slijediti ovo povjerenje, bez obzira kamo ono vodi. [Ovdje je u nekoliko riječi samo naznačen put do duhovnog znanja, koji sam naznačio u svojim kasnijim spisima, posebno u 'Kako se stječe spoznaja viših svjetova?', 'Osnove tajne znanosti' i 'O zagonetkama duše'.]

Agrippa von Nettesheim i Theophrastus Paracelsus

Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1487-1535) i Theophrastus Paracelsus (1493-1541) slijedili su put na koji upućuje način razmišljanja Nikole Kuzanskog. Uranjaju u prirodu i nastoje istražiti njezine zakonitosti svim sredstvima koje im njihovo doba nudi, i to na što više načina. Oni također ovo znanje o prirodi vide kao pravu osnovu za svo više znanje. Oni ga sami nastoje razviti iz prirodnih znanosti, dopuštajući mu da se ponovno rodi u duhu.

Agrippa von Nettesheim imao je život pun događanja. Potječe iz ugledne obitelji, a rođen je u Kölnu. Rano je studirao medicinu i pravo, te se nastojao educirati o prirodnim procesima na način koji je tada bio uobičajen u određenim krugovima i društvima, pa čak i među pojedinim istraživačima koji su brižno tajili ono što su otkrili o prirodi. U te je svrhe više puta odlazio u Pariz, Italiju i Englesku, a posjetio je i poznatog opata Trithem von Sponheima u Würzburgu. U razna vremena predavao je u znanstvenim ustanovama i tu i tamo stupio u službu bogatih i uglednih ljudi, kojima je stavio na raspolaganje svoje državničko i znanstveno umijeće. Kada njegovi biografi opisuju usluge koje je pružao kao ne uvijek besprijekorne, kada se kaže da je zaradio novac pretvarajući se da razumije tajne vještine i da kroz njih koristi ljudima, to je u suprotnosti s njegovom nepogrešivom, neprestanom težnjom da pošteno stekne svo znanje svog vremena i da to znanje produbi u smislu višeg poznavanja svijeta. On jasno pokazuje želju da dobije jasan stav o prirodnoj znanosti s jedne strane i o višem znanju s druge strane. Do takvog položaja može doći samo onaj tko ima uvid u načine na koje se može doći do jednog ili drugog znanja. Koliko god je istina da se prirodna znanost u konačnici mora uzdići u područje duha ako želi prijeći u više znanje, istina je također da u početku mora ostati u vlastitom području ako želi imati pravu osnovu za višu razinu. 'Duh u prirodi' postoji samo radi duha. Koliko god je priroda duhovna u ovom smislu, ništa u prirodi što se percipira fizičkim organima nije izravno duhovno. Ne postoji ništa duhovno što se mom oku može učiniti duhovnim. Ne smijem tražiti duh kao takav u prirodi. To činim kada proces u vanjskom svijetu tumačim izravno duhovno, naprimjer kada biljci pripisujem dušu koja je samo izdaleka analogna ljudskoj duši. To činim i kada samom duhu ili duši pripisujem prostorno ili vremensko postojanje, kada, naprimjer, za vječnu ljudsku dušu kažem da postoji bez tijela, ali na način tijela, umjesto da kao čisti duh živi u vremenu. Ili ako uopće vjerujem da bi se duh umrle osobe mogao pokazati u nekim osjetilno zamjetljivim događajima. Spiritualizam, koji čini ovu pogrešku, samo pokazuje da nije prodro do pravog prikaza duha, već želi gledati na duh izravno na grubo osjetilni način. Pogrešno shvaća prirodu i osjetilnog i duha. On despiritualizira obične osjetilne stvari koje se odvijaju pred našim

očima iz sata u sat, oslovljavajući nešto rijetko, iznenađujuće, neobično, izravno kao duh. Ne razumije da se ono što živi kao 'duh u prirodi' otkriva, naprimjer, sudarom dvaju elastičnih lopti onima koji mogu vidjeti duh; a ne samo u događajima koji su upečatljivi zbog svoje rijetkosti i koji nisu odmah razumljivi u svom prirodnom kontekstu. Ali spiritualist također povlači duh dolje u nižu sferu. Umjesto da nešto što se događa u prostoru i što opaža osjetilima objasni silama i bićima koja se mogu spoznati samo prostorno i osjetilno, on pribjegava 'duhovnima' koje tako potpuno izjednačava s onim što se može spoznati čulima. Takve predodžbe temelje se na nedostatku duhovnog razumijevanja. Čovjek nije u stanju duhovne stvari gledati na duhovan način; dakle, svoju potrebu za prisutnošću duha zadovoljava pukim osjetilnim bićima. Takvim ljudima duh ne pokazuje duh; stoga ga traže svojim osjetilima. Baš kao što vide oblake koji lete zrakom, žele vidjeti i duhove kako jure.

Agrippa von Nettesheim bori se za istinsku prirodnu znanost koja ne želi objasniti pojave prirode kroz duhovna bića koja opsjedaju svijet osjetila, već samo žele vidjeti ono što je prirodno u prirodi i ono što je duhovno u duhu. - Čovjek će naravno, potpuno krivo shvatiti Agrippu ako njegovu prirodnu znanost uspoređuje s onom kasnijih stoljeća, koja je imala sasvim drugačija iskustva. S takvom usporedbom moglo bi se lako učiniti da on ipak misli na izravne duhovne učinke, koji se temelje samo na prirodnim vezama ili na lažnom iskustvu. Moritz Carriere mu je nanio takvu nepravdu kada je rekao - iako ne u zlonamjernom smislu: "Agrippa daje dugačak popis stvari koje pripadaju Suncu, Mjesecu, planetima ili zvijezdama stajaćicama i primaju utjecaje od njih; naprimjer, vatra, krv, lovor, zlato, krizolit, povezani su sa Suncem; daju darove Sunca: hrabrost, vedrinu, svjetlost.... Životinje imaju osjećaj za prirodu koji se duhu proroštva približava uzvišenije od ljudskog razumijevanja.... Ljudi mogu postati vezani za ljubav i mržnju, za bolest i zdravlje. Tako vežeš lopove da negdje ne ukradu, trgovce da ne trguju, brodove, mlinove da ne odu, gromove da ne pogode. To se događa kroz napitke, masti, slike, prstenje, amajlije; krv hijena ili baziliska prikladna je za takvu uporabu - podsjeća na vještici kotao Shakespearea." Ne, ne podsjeća vas na to ako dobro razumijete Agrippu. Prirodno je vjerovao u činjenice u koje se u njegovo vrijeme nije moglo sumnjati. Ali to činimo i danas u odnosu na ono što se trenutno smatra 'stvarnim'. Ili mislite da buduća stoljeća nešto od onoga što predstavljamo kao nedvojbenu činjenicu neće također baciti u smeće 'slijepog' praznovjerja? Međutim, uvjeren sam da se pravi napredak događa u ljudskom poznavanju činjenica. Nakon što je otkrivena 'činjenica' da je Zemlja okrugla, sve prethodne pretpostavke potisnute su u sferu 'praznovjerja'. Tako je i s određenim istinama astronomije, biologije, itd. Prirodna teorija porijekla je napredak u odnosu na sve prethodne 'hipoteze o stvaranju', baš kao što je spoznaja da je Zemlja okrugla napredak u odnosu na sve prethodne pretpostavke o njezinom

obliku. Ipak, jasno mi je da postoje mnoge 'činjenice' u našim učenim znanstvenim djelima i raspravama, koje nam se u budućim stoljećima neće više činiti činjenicama, kao i mnoge stvari koje tvrde Agrippa i Paracelsus. Ono što je važno nije ono što su oni smatrali 'činjenicom', već duh u kojem su te činjenice tumačili. - U vrijeme Agrippe, međutim, bilo je malo razumijevanja 'prirodne magije' koju je on predstavljao, a koja je tražila ono što je prirodno u prirodi - a ono što je duhovno samo u duhu; ljudi su bili privrženi 'nadnaravnoj magiji', koja je tražila duhovno u području osjetilnog i protiv čega se Agrippa borio. Zato mu je opat Trithem von Sponheim savjetovao da svoja gledišta kao tajno učenje prenese samo nekolicini odabranih koji bi mogli usvojiti sličnu ideju o prirodi i duhu, jer "volovima treba davati samo sijeno, a ne šećer kao pticama pjevicama". Možda upravo tom opatu Agrippa duguje pravo stajalište. U svojoj 'Steganografiji', Trithemius je napisao djelo u kojem je najskrivnijom ironijom tretirao vrstu predodžbi koja brka prirodu s duhom. U knjizi on očito govori o nadnaravnim događajima. Svakog tko ga čita ovakvog mora vjerovati da autor govori o prizivanju duhova, duhovima koji lete zrakom itd. Ali ako zanemarite određene riječi i slova u tekstu, ono što ostaje - kao što je pokazao Wolfgang Ernst Heide 1676. - su slova koja, kada se sastave u riječi, predstavljaju čisto prirodne procese. (U jednom slučaju, naprimjer, u formuli inkantacije, morate potpuno izostaviti prvu i zadnju riječ, zatim izbrisati drugu, četvrtu, šestu itd. od preostalih riječi. U preostalim riječima morate izbrisati prvo, treće, peto itd. slovo. Ono što je preostalo tada se stavlja u riječi; a formula inkantacije se pretvara u čisto prirodnu poruku.)

Koliko je Agrippi bilo teško osloboditi se predrasuda svoga vremena i uzdići se do čistog pogleda, pokazuje činjenica da nije dopustio svojoj 'Tajnoj filozofiji' (Philosophia occulta), koju je već napisao 1510., da se pojavi prije 1531., jer je smatrao da je nezrela. Daljnji dokaz tome je njegov spis 'O ispraznosti znanosti' (De vanitate scientiarum), u kojem s gorčinom govori o znanstvenim i drugim aktivnostima svoga vremena. Sasvim jasno kaže da mu je bilo teško osloboditi se zablude onih koji vanjske događaje vide kao neposredne duhovne procese, vanjske činjenice kao proročke naznake budućnosti, itd. Agrippa napreduje do višeg znanja u tri faze. Kao prvi korak, bavi se svijetom kakav je dan osjetilima sa svojim materijalima, svojim fizičkim, kemijskim i drugim silama. On prirodu naziva, u onoj mjeri u kojoj se promatra na ovoj razini, elementarnom. Na drugoj razini promatra se svijet kao cjelina u njegovom prirodnom kontekstu, kako raspoređuje svoje stvari prema mjeri, broju, težini, harmoniji, itd. Prva faza uređuje one stvari koje su u neposrednoj blizini jedna drugoj. Traže se uzroci koji leže u neposrednoj blizini procesa. Druga faza promatra jedan proces u kontekstu cijelog kozmosa. Razvija ideju da je svaka stvar pod utjecajem svih drugih stvari u svijetu kao cjelini. Provodi se ideja da se cijeli ovaj svijet pojavljuje kao velika harmonija u kojoj je svaki pojedinac član. Agrippa opisuje svijet,

promatran s ove točke gledišta, kao astralni ili nebeski. Treći stupanj spoznaje je onaj gdje duh, udubljujući se u sebe, neposredno sagledava duhovno, iskonsku bit svijeta. Agrippa govori o duhovno-duševnom svijetu.

Pogledi koje Agrippa razvija o svijetu i čovjekovu odnosu prema njemu, javljaju nam se kod Theophrastus Paracelsusa na sličan, ali savršeniji način. Stoga je bolje da ih ovdje pogledamo.

Paracelsus sebe karakterizira natpisom ispod svoga portreta: "Nitko ne bi trebao biti sluga drugoga, ako može biti sam sa sobom". Cijeli njegov stav prema znanju dat je u ovim riječima. On se posvuda želi vratiti temeljima prirodnog znanja kako bi se vlastitom snagom uzdigao do najviših područja znanja. Kao liječnik, ne želi, jednostavno poput svojih suvremenika, prihvatiti ono što su govorili drevni istraživači koji su tada smatrani autoritetima, naprimjer Galen ili Avicenna; želi čitati izravno iz knjige prirode. "Liječnik mora ispitati prirodu, koja je svijet; i svi njegovi počeci. A što ga priroda uči, mora zapovijedati svojoj mudrosti, ne tražeći ništa u svojoj mudrosti, već samo u svijetlu prirode". Ne uzmiče ni pred čim kako bi sa svih strana upoznao prirodu i njezine učinke. U tu svrhu putuje u Švedsku, Mađarsku, Španjolsku, Portugal i Orijent. O sebi može reći: "Bavio sam se umjetnošću riskirajući svoj život i nisam se sramio učiti od putnika, glasnika i brijača. Moje je učenje kušano jače od srebra u siromaštvu, strahovima, ratovima i nevoljama." Ono što su predali stari autoriteti za njega nema nikakvu vrijednost; jer vjeruje da do pravog pogleda može doći samo ako sam doživi uspon od znanja o prirodi do najvišeg znanja. Ovo vlastito iskustvo stavlja mu u usta ponosnu izreku: "Tko želi istinu mora ući u moju monarhiju....slijedite me; Ja, ne ti, Avicenna, Rhases, Galen, Mesur! Slijedite me, a ne ja vas, vi iz Pariza, vi iz Montpelliera, vi iz Švapske, vi iz Meisena, vi iz Kölna, vi iz Beča, i ono što leži na Dunavu i Rajni; ti otoci u moru, ti Italija, ti Dalmacija, ti Atena, ti Grk, ti Arape, ti Izraelac; za mnom a ne za tobom! Moja je monarhija!" - Paracelsusa se lako može krivo shvatiti zbog njegove grube vanjštine koja ponekad iza šala skriva duboku ozbiljnost. On sam kaže: "Priroda me nije istkala suptilno, niti sam odgajan na smokvama i pšeničnom kruhu, nego na siru, mlijeku i zobenom kruhu, zato sam oštar prema mačkastom i superfinom; jer oni koji su odgojeni u mekoj odjeći i mi koji smo odgojeni u šiškarkama se ne razumijemo dobro. Stoga se moram doimati nepristojnim, iako se samome sebi činim ljubaznim. Kako da ne budem čudan onome koji nikada nije hodao po Suncu?"

Goethe je čovjekov odnos prema prirodi (u svojoj knjizi o Winckelmannu) opisao prekrasnim rečenicama: "Ako čovjekova zdrava priroda djeluje kao cjelina, ako se on osjeća u svijetu kao dio velike, lijepe, vrijedne i plemenite cjeline, ako mu ugoda sklada pruža čist, slobodan užitek: tada bi se svemir, kad bi mogao vidjeti da je postigao svoj cilj, radovao i divio vrhuncu vlastitog postojanja i suštine." Paracelsus je duboko prožet osjećajem koji se izražava

takvim rečenicama. Za njega iz takvog osjećaja izranja enigma čovjeka. Pogledajmo kako se to događa, u duhu Paracelsusa. Ono što je u početku skriveno od čovjeka je put kojim je priroda prošla da bi doživjela svoj vrhunac. Popela se na ovaj vrh; ali ovaj vrh ne kaže: osjećam se kao cijela priroda; ovaj vrh kaže: osjećam se kao ovaj pojedinačni čovjek. Ono što je zapravo čin cijelog svijeta osjeća se kao jedno, usamljeno biće koje stoji samo za sebe. Da, to je upravo prava priroda čovjeka, da se mora osjećati nečim drugim od onoga što u konačnici jest. A ako je ovo proturječje, onda se čovjek može nazvati proturječjem koje je oživjelo. Čovjek je svijet na svoj način. Svoj sklad sa svijetom vidi kao dualnost. On je isti kao i svijet; ali on je to kao ponavljanje, kao jedno biće. To je kontrast koji Paracelsus doživljava kao mikrokozmos (čovjek) i makrokozmos (svemir). Za njega je čovjek svijet u malom. Ono što ljude navodi da tako gledaju na svoj odnos prema svijetu je njihov duh. Taj se duh čini vezan uz jedno biće, uz jedan organizam. Ovaj organizam po svojoj prirodi pripada velikoj struji kozmosa. To je njegov član koji postoji samo u vezi sa svima ostalima. Ali duh se pojavljuje kao rezultat ovog individualnog organizma. Isprva sebe vidi povezanim samo s tim organizmom. On otkida ovaj organizam s gornjeg sloja tla, kojeg je prerastao. Za Paracelsusa, duboka veza između čovjeka i cijelog svemira leži skrivena u prirodnom temelju egzistencije, veza koju prikriva postojanje duha. Duh, koji nas vodi do višeg znanja prenoseći nam to znanje i dopušta da se ovo znanje ponovno rodi na višoj razini, u početku ima za posljedicu za nas ljude, da zamagljuje našu vlastitu vezu sa svemirom. Za Paracelsusa je ljudska priroda u početku podijeljena na tri dijela: naša osjetilno tjelesno priroda, naš organizam, koji nam se javlja kao prirodno biće među ostalim prirodnim bićima i potpuno je isti kao sva druga prirodna bića; naša skrivena priroda, koja je karika u lancu čitavog svijeta, koja dakle nije sadržana u našem organizmu, već šalje i prima učinke sila iz cijelog kozmosa; i najviša priroda: naš duh, koji se izražava samo na duhovni način. Paracelsus prvi član ljudske prirode naziva elementarnim tijelom; drugi etersko nebeskim ili astralnim tijelom; treći član naziva dušom. - Paracelsus vidi 'astralne' pojave kao međufazu između čisto fizičkih i stvarnih duševnih pojava. One će dakle postati vidljive kada duh, koji skriva prirodnu osnovu našeg bića, prestane s djelovanjem. Pred nama je najjednostavniji prikaz tog područja u svijetu snova. Slike koje nas okružuju u snovima, sa svojom neobičnom, smislenom vezom s događajima u našoj okolini i uvjetima u nama, proizvodi su naše prirodne osnove, koje su zastrte svijetlim svijetlom duše. Ako mi se pored kreveta prevrne stolica i sanjam čitavu dramu koja završava pucnjem izazvanim dvobojem, ili ako mi srce lupa a sanjam uzavrelu pećnicu, prirodni učinci izlaze na vidjelo, smisleni i značajni, otkrivajući život koji se nalazi između čisto organskih funkcija i predodžbe koja se provodi u jasnoj svijesti duha. Za ovo područje vezane su sve pojave koje pripadaju području hipnoze i sugestije. U sugestiji možemo vidjeti utjecaj čovjeka na čovjeka, što ukazuje na vezi između bića u prirodi koja je

skrivena višom duhovnom djelatnošću. Odavde se otvara mogućnost razumijevanja onoga što Paracelsus tumači kao 'astralno' tijelo. To je zbroj prirodnih učinaka pod čijim smo utjecajem ili možemo biti pod utjecajem posebnih okolnosti; koje proizlaze iz nas a da se naša duša ne uzima u obzir; a koji ne potpadaju pod koncept čisto fizičkih pojava. Činjenica da Paracelsus navodi činjenice u ovom području u koje danas sumnjamo, ne dolazi u obzir sa stajališta koje sam već iznio gore. - Na temelju takvih pogleda na ljudsku prirodu Paracelsus ju je podijelio u sedam dijelova. Isti su oni koji nalazimo i u mudrosti starih Egipćana, neoplatonista i kabale. Čovjek je prije svega fizičko, tjelesno biće, te stoga podliježe istim zakonima kojima podliježe svako tijelo. Dakle, u ovom pogledu on je čisto elementarno tijelo. Čisto tjelesni, fizički zakoni strukturirani su u organski životni proces. Paracelsus opisuje organski zakon kao 'Archaeus' ili 'Spiritus vitae'; organsko se uzdiže do pojava sličnih duhu koje još nisu duh. To su 'astralne' pojave. Funkcije 'životinjskog duha' proizlaze iz 'astralnih' procesa. Ljudi su osjetilna bića. Osjetilne dojmove spajaju kroz razumijevanje. U njemu oživljava 'duša intelekta'. Udubljuje se u vlastite duhovne produkte, uči duh prepoznati kao duh. Time se popeo na razinu 'duhovne duše'. Napokon shvaća da u ovoj duhovnoj duši doživljava najdublje temelje egzistencije; duhovna duša prestaje biti individualna, odvojena. Spoznaja o kojoj je Eckhart govorio događa se kada on više ne osjeća sebe da govori u sebi, nego prvobitno biće govori u njemu. Nastalo je stanje u kojem univerzalni duh u čovjeku gleda samog sebe. Paracelsus je osjećaj ovog stanja izrazio jednostavnim riječima: "A ovo je velika stvar o kojoj treba razmišljati: nema ničega na nebu ni na Zemlji što nije u čovjeku. A Bog, koji je na nebu, u čovjeku je." - Paracelsus s ovih sedam osnovnih dijelova ljudske prirode ne želi izraziti ništa drugo nego činjenice vanjskog i unutarnjeg iskustva. Činjenica da postoji jedinstvo u višoj stvarnosti, koja se za ljudsko iskustvo rastavlja kao mnoštvo od sedam članova, ostaje neosporena. Ali upravo je to ono za što postoji više znanje: da pokaže jedinstvo u svemu što se čovjeku čini kao mnogostrukost u njegovom neposrednom iskustvu, zbog njegove tjelesne i duhovne organizacije. Na razini najvišeg znanja Paracelsus nastoji živo spojiti jedinstvenu iskonsku bit svijeta sa svojim duhom. Ali on zna da čovjek može prepoznati prirodu u njezinoj duhovnosti samo ako s njom dođe u neposredan dodir. Čovjek shvaća prirodu, ne tako što je samovoljno napućuje duhovnim bićima, nego prihvaćajući je i uvažavajući prirodu takvu kakva jest. Paracelsus dakle ne traži Boga ili duh u prirodi; ali priroda, kako mu izgleda, za njega je izravno božanska. Morate li biljci prvo dati dušu poput ljudske duše da biste pronašli duhovno? Zato Paracelsus objašnjava razvoj stvari, koliko je to moguće znanstvenim sredstvima njegova vremena, na način da taj razvoj shvaća kao osjetilni prirodni proces. On dopušta da sve nastane iz pramaterije, pravode (Yliaster). Drugim prirodnim procesom smatra razdvajanje primarne materije (koju također naziva veliki Limbus) na četiri elementa: vodu, zemlju, vatru i zrak. Kada on govori o tome da je

'božanska riječ' donijela mnogo bića iz primarne materije, to se može shvatiti samo onako kako se odnos između sile i materije shvaća u modernoj prirodnoj znanosti. 'Duh' u pravom smislu još ne postoji u ovoj fazi. Taj 'duh' nije stvarni uzrok prirodnog procesa, već stvarni rezultat ovog procesa. Taj duh ne stvara prirodu, nego se iz nje razvija. Neke riječi Paracelsusa mogle bi se protumačiti u suprotnom smislu. Dakle, kada on kaže: "Ne postoji ništa tjelesno, što u sebi ne nosi skriven duh. Ima ne samo život koji se giba i kreće, kao što su ljudi, životinje, crvi zemaljski, ptice na nebu i ribe u vodi, nego i sve tjelesne i supstancijalne stvari." Ali ovakvim izrekama Paracelsus samo želi upozoriti na površno gledanje na prirodu, koje vjeruje da može iscrpiti bit stvari s nekoliko 'sugeriranih' pojmova (po izvrsnom Goetheovom izrazu). On ne želi unijeti zamišljenu bit u stvari, nego radije pokreće sve čovjekove snage kako bi zapravo iznio ono što leži u samoj stvari. - Važno je ne zavesti se činjenicom da se Paracelsus izražava u duhu svog vremena. Umjesto toga, radi se o prepoznavanju toga što ima na umu kada, gledajući prirodu, izražava svoje ideje u obliku izražavanja svog vremena. Naprimjer, ljudima pripisuje dvostruko tijelo, tj. dvojaku tjelesnu konstituciju. "Tijelo se stoga mora shvatiti kao dvije vrste, naime, tijelo koje dolazi od Adama i tijelo koje ne dolazi od Adama. Tijelo Adamovo je grubo meso, jer je zemaljsko i ništa drugo nego meso, koje se može vezati i uhvatiti kao drvo i kamen. Drugo tijelo nije od Adama, ono je suptilno tijelo i ne može se vezati niti zgrabiti, jer nije načinjeno od zemlje". Što je Adamovo tijelo? To je sve ono što je do čovjeka došlo njegovim prirodnim razvojem, odnosno sve ono što mu je preneseno. Osim toga, postoji ono što su ljudi stekli tijekom vremena kroz interakciju s okolinom. Moderne znanstvene ideje o naslijeđenim svojstvima i onima stečenim prilagodbom izdvojene su od Paracelsusovih ideja. 'Suptilnije' tijelo koje omogućuje čovjeku obavljanje njegovih duhovnih aktivnosti nije bilo u čovjeku od početka. On je bio 'grubo meso' poput životinje, meso koje se 'može svezati i uhvatiti, kao drvo i kamen'. U znanstvenom smislu, duša je također stečeno svojstvo 'grubog mesa'. Ono što prirodoslovac devetnaestog stoljeća ima na umu kada govori o nasljeđu životinjskog svijeta, to je ono što Paracelsus ima na umu kada koristi riječ 'meso koje dolazi od Adama'. Naravno, ove primjedbe nemaju za cilj izbrisati razliku koja postoji između prirodoslovca iz šesnaestog stoljeća i znanstvenika iz devetnaestog stoljeća. Tek u ovom posljednjem stoljeću bilo moguće vidjeti pojavu živih bića u potpuno znanstvenom smislu, u takvom kontekstu da je postao jasan njihov prirodni odnos i stvarno porijeklo sve do ljudi. Prirodna znanost vidi samo prirodni proces, gdje je Linné u osamnaestom stoljeću vidio duhovni proces i okarakterizirao ga riječima:

"Postoji onoliko vrsta živih bića koliko je, u principu, različitih oblika koji su stvoreni". Dok je kod Linné-a duh trebalo smjestiti u prostorni svijet i dodijeliti mu zadaću da duhovno stvara, stvara oblike života, prirodne su znanosti devetnaestog stoljeća mogle prirodi dati ono što je u prirodi i duh,

ono što je od duha. Samojoj prirodi dodijeljen je zadatak da objasni svoje kreacije; a duh može utonuti u sebe tamo gdje se jedino može pronaći, unutar ljudskog bića. - Ali, čak i ako Paracelsus razmišlja u izvjesnom smislu u duhu svoga vremena, on je ipak duboko shvatio odnos čovjeka prema prirodi, posebno u pogledu ideje razvoja, nastajanja. On u iskonskom biću svijeta nije vidio nešto što je nekako postojalo kao cjeloviti entitet, nego je božansko shvatio u procesu nastajanja. To mu je omogućilo da ljudima doista pripiše samo-stvaralačku aktivnost. Ako božansko iskonsko biće postoji jednom zauvijek, onda ne može biti govora o istinskom ljudskom stvaranju. Nije čovjek taj koji stvara, koji živi u vremenu, nego Bog koji je od vječnosti. Ali za Paracelsusa nijedan takav Bog nije vječan. Za njega postoji samo jedno vječno događanje, a čovjek je karika u tom vječnom događanju. Ono što čovjek stvara prije nije bilo ni na koji način. Ono što čovjek stvara, dok stvara, izvorna je tvorevina. Ako se treba nazvati božanskim, može se tako nazvati samo u smislu da je ljudska kreacija. Zato Paracelsus može ljudima dodijeliti ulogu u izgradnji svijeta, što ih čini su-graditeljima ove kreacije. Božansko prabiće nije bez čovjeka ono što je s čovjekom. "Jer priroda ne iznosi na vidjelo ništa što je usavršeno za sebe, već čovjek to mora dovršiti." Tu samostvaralačku aktivnost čovjeka u strukturi prirode Paracelsus naziva alkemijom. "Ovo savršenstvo je alkemija. Dakle, alkemičar je pekar jer peče kruh, vinogradar jer pravi vino, tkalac jer pravi platno". Paracelsus želi biti alkemičar u svom području, kao liječnik. "Stoga bih htio ovdje što više napisati o alkemiji da je dobro prepoznate i naučite o čemu se radi i kako je treba razumjeti: neka vas ne uvrijedi što vam iz nje neće doći ni zlato ni srebro. Ali zato smatrajte da su vam arkane (lijekovi) otvorene.... Treći stup medicine je alkemija, jer se bez nje ne može napraviti lijek, jer se priroda ne može koristiti bez umjetnosti."

U najstrožem smislu riječi, oči Paracelsusa su usmjerene na prirodu, kako bi čuo što ona ima za reći o svojim proizvodima. Želi istraživati kemijske zakone kako bi radio kao alkemičar u vlastitom smislu. On smatra da su sva tijela sastavljena od tri osnovne tvari: soli, sumpora i žive. Ono što on time to naziva, ne podudara se, naravno, s onim što kasnija kemija opisuje tim imenom; kao što ono što je Paracelsus smatrao osnovnom supstancom nije takva supstanca u smislu kasnije kemije. Različite stvari nazivaju se istim imenima u različitim vremenima. Još uvijek imamo ono što se stari nazivali četiri elementa: zemlju, vodu, zrak i vatru. Ta četiri 'elementa' više ne nazivamo 'elementima', već agregatna stanja i za njih imamo nazive: čvrsto, tekuće, plinovito, etersko. Sa zemlja naprimjer, stari ljudi nisu smatrali Zemlju, već 'čvrsto'. Također prepoznamo tri osnovne supstance Paracelsusa u sadašnjim pojmovima, ali ne i u njihovim trenutnim nazivima. Za Paracelsusa su otapanje u tekućini i izgaranje, dva važna kemijska procesa kojima se koristi. Ako se tijelo otopi ili spali, ono se raspada na svoje

dijelove. Nešto ostaje kao talog; nešto se otpusti ili izgori. Ostatak je sličan soli, topljiva (tekuća) živa; ono što je zapaljivo naziva sumpornim.

Svatko tko ne vidi dalje od takvih prirodnih procesa može ostati ravnodušan jer to su materijalne, prozaične stvari; onaj tko želi dokučiti duh svojim osjetilima, naselit će te procese svim vrstama duševnih bića. Ali tko god ih, poput Paracelsusa, zna gledati u vezi s kozmosom koji u čovjeku otkriva svoje tajne, prihvaća ih onakvima kakve se predstavljaju osjetilima; on ih odmah ne reinterpreтира; jer dok prirodni procesi stoje pred nama u svojoj osjetilnoj stvarnosti, oni na svoj način otkrivaju zagonetku egzistencije. Ono što imaju otkriti iz ljudske duše kroz ovu njihovu osjetilnu stvarnost, prikladno je za one koji teže svijetlu višeg znanja, više od svih nadnaravnih čuda koje čovjek može smisliti ili dopustiti da se otkriju kroz njihov navodni 'duh'. Ne postoji 'duh prirode' koji može izraziti uzvišenije istine od velikih djela same prirode, kada se naša duša sjedini u prijateljstvu s ovom prirodom i u povjerljivom općenju sluša objave njezinih tajni. Paracelsus je tražio takvo prijateljstvo s prirodom.

Valentin Weigel i Jakob Böhme

Iznad svega, Paracelsus je želio steći ideje o prirodi koje su odisale duhom višeg znanja koje je on predstavljao. Srodan mislilac koji je primijenio istu vrstu ideja prvenstveno na čovjekovu vlastitu prirodu je Valentin Weigel (1533-1588). Izrastao je iz protestantske teologije na sličan način kao što su Eckhart, Tauler i Suso izrasli iz katoličke. Ima prethodnike kao što su Sebastian Frank i Gaspar Schwenckfeldt. Za razliku od crkvene vjere koja ovisi o vanjskom ispovijedanju, ovi su upućivali na produblјivanje unutarnjeg života. Njima nije vrijedan Isus kojeg propovijeda Evandjelje, nego Krist koji se može roditi u svakom čovjeku iz njegove dublje prirode, i koji bi trebao biti njihov spasitelj iz nižeg života i vodič do idealnog uzdignuća. Weigel je tiho i skromno vodio svoj župni ured u Zschopau. Tek iz spisa koje je ostavio iza sebe, tiskanih u sedamnaestom stoljeću, doznali smo o važnim idejama koje je stekao o ljudskoj prirodi. (Od njegovih spisa treba spomenuti: 'Der güldene Griff; das ist: All Ding ohne Irrtum zu erkennen, vielen Hochgelehrten unbekannt, und doch allen Menschen notwendig zu wissen'. 'Upoznaj sebe'.- 'O mjestu svijeta'.) Weigel je prisiljen razjasniti svoj odnos prema učenjima crkve. To ga navodi da ispituje temelje cjelokupnog znanja. Može li čovjek nešto spoznati kroz ispovijedanje vjere, može se utvrditi samo ako se zna kako to spoznaje. Weigel polazi od najniže vrste spoznaje. Pita se: kako da spoznam osjetilnu stvar kada se pojavi preda mnom? Odatle se nada da će se moći uzdići do točke gledišta gdje će sebe izvijestiti o najvišem znanju. - U osjetilnom znanju, instrument (osjetilni organ) i stvar, 'pandan', suprotstavljeni su jedno drugom. "U međuvremenu moraju postojati dvije stvari u prirodnom znanju, kao što je predmet ili protu-stvar, koji treba spoznati i vidjeti okom; i oko, opažlač, koji vidi predmet i spoznaje ga, stoga, razmotrite pitanje: da li znanje dolazi iz predmeta u oko; ili znanje i percepcija idu iz oka u predmet". ("Zlatni stisak", poglavlje 9) Sada Weigel kaže sam sebi: Kad bi znanje teklo iz predmeta (stvari) u oko, onda bi jednako i savršeno znanje o jednoj te istoj stvari nužno došlo u sve oči. Ali nije tako, svatko gleda svojim očima. Samo oči, a ne protu-stvar, mogu biti odgovorne za činjenicu da je moguće mnogo različitih ideja o istoj stvari. Da pojasni stvar, Weigel uspoređuje gledanje s čitanjem. Da nije bilo knjige, očito je ne bih mogao pročitati; ali mogao bih biti tamo, a ipak ne bih mogao ništa pročitati ako nemam umijeće čitanja. Dakle, knjiga mora biti tamo; ali ne može mi, sama po sebi, dati ni najmanju stvar; sve što pročitam moram izvući iz sebe. To je ujedno i bit prirodnog (osjetilnog) znanja. Boja je tu kao 'protu-stvar'; ali sama po sebi ne može oku dati ništa. Oko samo po sebi mora prepoznati koja je boja. Kao što sadržaj knjige nije u čitateljevu umu, boja je isto tako malo u oku. Kad bi sadržaj knjige bio unutar čitatelja: on je ne bi trebao čitati. Ipak, pri čitanju taj sadržaj ne proizlazi iz knjige, nego iz čitatelja. Isto je i sa osjetilnom stvari.

Ono što je ova osjetilna stvar izvana ne ulazi u osobu izvana, već iznutra. - Na temelju ovih misli moglo bi se reći: ako svo znanje teče iz osobe u predmet, onda se ne prepoznaje ono što je u predmetu, nego samo ono što je u samoj osobi. Gledište Immanuela Kanta (1724-1804) pružilo je detaljan razvoj ovog toka misli. (Pogreška ovog toka misli može se naći u mojoj knjizi 'Filozofija slobode'. Ovdje se moram ograničiti na spominjanje da je Valentin Weigel, sa svojim jednostavnim, originalnim načinom razmišljanja, puno viši od Kanta.) - Weigel sebi kaže: Iako znanje izvire iz čovjeka, ono je samo bit protu-stvari koja izlazi na vidjelo zaobilaznim putem kroz čovjeka. Kao što kroz čitanje doživljam sadržaj knjige, a ne svoj, tako okom doživljam i boju protu-stvari; ne boju u oku ili u meni. Weigel na svoj način dolazi do rezultata koji smo već susreli kod Nikole Kuzanskog. Na taj se način Weigel prosvjetlio o prirodi osjetilnog znanja. Došao je do zaključka da sve što nam vanjske stvari imaju za reći može poteći samo iz nas samih. Čovjek ne može ostati pasivan ako želi spoznati stvari osjetila, i pustiti ih da djeluju na njega; umjesto toga, mora biti aktivan i iz sebe izvući znanje. Protu-stvar samo budi znanje u duhu. Čovjek se uzdiže do višeg znanja kada duh postane njegova protu-stvar. Iz osjetilnog znanja možete vidjeti da nikakvo znanje izvana ne može ući u osobu. Dakle, više znanje ne može doći izvana, samo se može probuditi iznutra. Stoga ne može biti vanjskog otkrivenja, već samo unutarnjeg buđenja. Kao što vanjska protu-stvar čeka dok se čovjek ne suoči s njom, u kojoj može izraziti svoju suštinu, tako i čovjek, ako želi biti protu-stvar, mora čekati dok se u njemu ne probudi spoznaja o njegovoj suštini. Ako se u osjetilnom znanju čovjek mora ponašati aktivno kako bi se mogao suočiti s protu-stvari s njegovom suštinom, onda se u višem znanju osoba mora ponašati na pasivan način jer je on sada protu-stvar. On mora primiti svoju bit u sebe. Stoga mu se spoznaja duha čini kao prosvjetljenje odozgo. Za razliku od osjetilnog znanja, Weigel više znanje naziva 'svijetlom milosti'. To 'svijetlo milosti' zapravo nije ništa drugo nego samospoznaja duha u čovjeku, ili ponovno rođenje znanja na višoj razini gledanja. - Kako Nikola Kuzanski, idući svojim putem od znanja do viđenja, zapravo ne dopušta da se znanje koje je stekao ponovno rodi na višoj razini, nego je zaveden da smatra crkvenu vjeru, u kojoj je obrazovan, kao takvo ponovno rođenje, tako je i kod Weigela. Sam sebe navodi na pravi put i gubi ga čim na njega kroči. Svatko tko želi slijediti stazu koju Weigel pokazuje, može ga vidjeti samo kao vodiča do početne točke.

Poput ushićenja prirode koja se na vrhuncu svog razvoja divi svojoj biti, ono je što susrećemo u djelima postolarskog majstora Görlitza Jacoba Böhme (1575-1624). Pred nama se pojavljuje čovjek čije riječi imaju krila, satkana od blaženog osjećaja da u njemu svijetli znanje kao viša mudrost. Jacob Böhme opisuje svoje stanje kao pobožnost koja samo želi biti mudrost i kao mudrost želi živjeti samo u pobožnosti:

"Dok sam se mučio i borio uz Božju podršku, moju je dušu obasjalo čudno svjetlo koje je bilo potpuno strano divljoj prirodi, i tada sam prvi put prepoznao što su Bog i čovjek, i što Bog ima s ljudima." Jacob Böhme više se ne osjeća kao jedna osobnost koja izražava svoja otkrića; osjeća se kao organ jednog sve-duha koji govori u njemu. Granice njegove osobnosti ne čine mu se kao granice duha koji govori iz njega. Za njega je taj duh sveprisutan. On zna da će mu 'sofist predbaciti' kada bude govorio o početku svijeta i njegovom stvaranju, "jer nisam bio tamo i sam to vidio. Treba reći da sam u svojoj duši i tjelesnoj biti, budući da još nisam bio 'Ja', nego Adamova suština, bio tamo i izgubio svoju slavu u samom Adamu". Samo u vanjskim parabolama Böhme može pokazati kako u njemu izbija svjetlost. Jednom, kao dječak, bio je na vrhu planine i vidio je, na vrhu, gdje veliko crveno kamenje kao da je zatvaralo planinu, otvoren ulaz, i posudu sa zlatom u udubljenju. Prođe ga drhtaj; i on ode svojim putem ne dotaknuvši se blaga. Kasnije je bio šegrt kod postolara u Görlitzu. U trgovinu dolazi stranac i traži par cipela. Böhme mu ih ne smije prodati u odsutnosti gospodara. Stranac se odmakne, ali nakon nekog vremena pozove šegrta i reče mu: Jacob, mali si, ali ćeš jednog dana postati potpuno druga osoba koja će zadiviti svijet. U svojim zrelim godinama Jacob Böhme vidi odraz kositrene posude u sunčevom sjaju: prizor koji mu se ukaže kao da mu otkriva duboku tajnu. Otkako je vidio ovu pojavu, vjeruje da ima ključ zagonetnog jezika prirode. - Živi kao duhovni pustinjač, skromno od svog zanata, a pritom, kao za uspomenu, bilježi zvukove koji odzvanjaju u njemu kad osjeti duh u sebi. Zelotska svećenička revnost otežava život čovjeku. Tko samo želi čitati ono što obasjava svjetlo njegove nutrine, progonjen je i mučen od onih kojima je dostupno samo vanjsko pismo, kruto, dogmatsko ispovijedanje.

Zagonetka svijeta živi u duši Jacoba Böhme kao nemir koji ga tjera na spoznaju. On vjeruje da je njegov duh uronjen u božanski sklad; ali kad pogleda oko sebe, posvuda u božjem djelu vidi nesklad. Svjetlo mudrosti pripada čovjeku; a ipak je izložen pogrešci; poriv za dobrim živi u njemu, a ipak nesloga zla odjekuje kroz cijeli ljudski razvoj. Prirodom upravljaju veliki zakoni prirode; a ipak neugodnosti i divlja borba elemenata narušavaju njihovu harmoniju. Kako razumjeti ovaj nesklad u harmoničnoj cjelini svijeta? Ovo pitanje muči Jacoba Böhme. Ono postaje središte njegovog svijeta ideja. Želi steći pogled na svijet kao cjelinu koji uključuje i ono neharmonično. Jer kako neka ideja objašnjava svijet ako ovu disharmoniju ostavlja po strani? Disharmoniju treba objasniti iz harmonije, zlo iz samog dobra. Govoreći o ovim stvarima, ograničimo se na dobro i zlo u kojima disharmonija u užem smislu dolazi do izražaja u ljudskom životu. Jer Jacob Böhme se u osnovi ograničava na to. On to može jer se njemu priroda i čovjek čine kao jedna cjelina. U oboje vidi slične zakonitosti i procese. Za njega je nesvršishodno zlo u prirodi, kao što je zlo nesvršishodno u ljudskoj sudbini. I tu i tamo djeluju iste osnovne sile. Svatko tko je prepoznao

porijeklo zla u čovjeku, moći će vidjeti i porijeklo zla u prirodi. - Kako zlo i dobro mogu proizaći iz istog prabića? Ako se govori u duhu Jacoba Böhme, daje se sljedeći odgovor. Iskonsko biće ne živi svoju egzistenciju unutar sebe. U toj egzistenciji sudjeluje raznolikost svijeta. Baš kao što ljudsko tijelo živi svoj život ne kao jedan član, već kao mnoštvo članova, tako i iskonsko biće. I kao što je ljudski život pretočen u ovo mnoštvo članova, tako je iskonsko biće pretočeno u raznolikost stvari ovoga svijeta. Koliko god je istina da cijeli čovjek ima svoj život, jednako je istina da svaki član ima svoj život. I kao što nije u suprotnosti sa cjelokupnim skladnim životom čovjeka da se njegova ruka okrene protiv vlastitog tijela i rani ga, toliko je nemoguće i stvarima svijeta, koje na svoj način žive život iskonskog bića, okrenuti se jedan protiv drugoga. Dakle, neujednačenost, šireći se kroz različite živote, daje svakom životu mogućnost da se okrene protiv cjeline. Zlo ne proizlazi iz dobra, nego iz načina na koji dobro živi. Kao što svjetlo može zasjati samo kada prodre kroz tamu, tako dobro može oživjeti samo kada prožme svoju suprotnost. Svjetlo sja iz 'bezdana' tame; dobro proizlazi iz 'neutemeljenosti' ravnodušnosti. I kako u sjeni samo sjaj zahtijeva upućivanje na svjetlo; ali tama se naravno doživljava kao slabljenje svjetla: tako se u i svijetu traži samo zakonitost, a zlo, nesvrshodnost, prihvaća se samo po sebi razumljivo. Iako je za Jacoba Böhme iskonsko biće svemir, ništa se na svijetu ne može razumjeti ako se istovremeno ne misli na iskonsko biće i njegovu suprotnost. "Dobro je progutalo zlo ili prožderalo unutar sebe.... Svako biće ima dobro i zlo u sebi, i u svom razvoju, dok sebe vodi u divergenciju, postaje kontradikcija svojstava, jer jedno nastoji nadvladati drugo". Stoga je posve u duhu u duhu Jacoba Böhme vidjeti dobro i zlo u svakoj stvari i procesu u svijetu; ali nije u njegovom duhu jednostavno tražiti iskonsku bit u mješavini dobra i zla. Iskonsko biće je moralo proždrijeti zlo; ali zlo nije dio iskonskog bića. Jacob Böhme traži prvobitni temelj svijeta; ali je sam svijet nastao iz ponora pomoću prvobitnog temelja. "Vanjski svijet nije Bog, niti se ikada naziva Bogom, nego samo biće u kojem se Bog objavljuje.... Ako se kaže: Bog je sve, Bog je nebo i zemlja i vanjski svijet, onda je to istina; jer sve potječe od njega i u njemu. Ali što da radim s takvim govorom koji nije religija?" - S takvim pogledom u pozadini, ideje Jacoba Böhme o prirodi cijelog svijeta izgrađene su u njegovom duhu, jer je dopustio da se zakoniti svijet izdigne iz ponora u nizu faza. Ovaj svijet je izgrađen u sedam prirodnih oblika. U mračnoj askezi oblikuje se iskonsko biće, tiho zatvoreno u sebe i nepomično. Böhme shvaća tu gorčinu kroz simbol soli. S takvim izrazima on se temelji na Paracelsusu, koji je od kemijskih procesa posudio nazive za prirodni proces. Proždirući svoju suprotnost, prvi prirodni oblik ulazi u oblik drugog; opor, nepomičan preuzima pokret; u njega dolazi snaga i život. Simbol ovog drugog oblika je živa. U borbi između mirovanja i kretanja, između života i smrti otkriva se treći oblik prirode (sumpor). Ovaj život koji se bori unutar sebe postaje očit; od sada više ne dozvoljava vanjsku borbu između svojih članova; drhti kroz

sebe poput jednoliko blistave munje, osvjetljavajući vlastitu bit (vatra). Ovaj četvrti oblik prirode uzdiže se do petog, mirujuće žive borbe dijelova (voda). Na ovom stupnju postoji unutarnja grubost i nijemost kao na prvom; samo što to nije apsolutni mir, tišina unutarnjih suprotnosti, već unutarnje kretanje suprotnosti. Ono što miruje nije ono što je mirno, nego ono što se kreće, što je zapaljeno vatrenom munjom četvrtog stupnja. Na šestom stupnju iskonsko biće postaje svjesno samog sebe kao takvog unutarnjeg života; percipira sebe putem osjetilnih organa. Živa bića obdarena osjetilima predstavljaju tu prirodnu formu, koju Jacob Böhme naziva zvukom ili reverbom i tako koristi osjet zvuka kao simbol za osjetilnu percepciju. Sedmi prirodni oblik je duh (mudrost) koji se uzdiže na temelju svojih osjetilnih percepcija. Pronalazi sebe kao samoga sebe, kao praosnovu, unutar svijeta koji je izrastao u bezdanu i sazdan od skladnog i neskladnog. "Duh Sveti unosi sjaj veličanstvenosti u biće u kojem je otkriveno božanstvo." S takvim pogledima Jacob Böhme nastoji dokučiti svijet koji je, prema spoznajama njegova vremena, za njega istinit. Za njega su činjenice one koje su prirodne znanosti njegova vremena i Biblija smatrale takvima. Njegov način razmišljanja je jedno, njegov svijet činjenica drugo. Ovo prvo možemo zamisliti primijenjeno na potpuno drugačije činjenično znanje. I tako se pred našim duhom pojavljuje Jacob Böhme, koji bi također mogao živjeti na granici devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Takva osoba svojim načinom razmišljanja ne bi prodrila u biblijsku priču o stvaranju i borbu anđela i vraga, nego u Lyellova geološka otkrića i činjenice Haeckelove 'Priče o prirodnom stvaranju'. Svatko tko pronikne u duh Jacoba Böhme mora doći do ovog zaključka. [Ovu rečenicu ne treba shvatiti kao da je proučavanje Biblije i duhovnog svijeta u sadašnjosti zastranjenje; Ono što se misli jest da bi 'Jacob Böhme iz devetnaestog stoljeća' bio doveden do 'prirodne povijesti stvaranja' putevima sličnim onima koji su u šesnaestom stoljeću doveli nekog do Biblije. Ali odatle bi napredovao u duhovni svijet.] (Treba spomenuti najvažnije spise: 'Zora u svitanju', 'Tri principa božanskog bića', 'O trostrukom životu čovjeka', 'Okrenuto oko', 'Signatura rerum ili o rođenju i imenovanju svih bića', 'Mysterium magnum'.)

Giordano Bruno i Angelus Silesius

U prvom desetljeću šesnaestog stoljeća, u dvorcu Heilsberg u Pruskoj, znanstveni genij Nikole Kopernika (1473-1543) osmislio je strukturu ideja koje su natjerale ljude sljedećih razdoblja da gledaju u zvjezdano nebo s koncepcijama drugačijim od one koje su njihovi preci imali u antici i u Srednjem vijeku. Za potonje je Zemlja bila prebivalište koje se nalazilo u središtu svemira. Zvijezde su pak za njih bile entiteti savršene prirode čije se kretanje odvijalo u krugovima jer je krug slika savršenstva. - U onome što su zvijezde pokazivale ljudskim osjetilima odmah se vidjelo nešto duševno, duhovno. Stvari i procesi na Zemlji govorili su čovjeku jednim jezikom; a drugim blistave zvijezde koje su se pojavile iza Mjeseca u čistom eteru poput duhovnog bića koje ispunjava prostor. Nikola Kuzanski već je imao drugačije ideje. Po Koperniku je Zemlja postala bratsko biće ostalim nebeskim tijelima, zvijezda koja se kreće poput drugih. Sve različitosti koje ima za ljude, sada se mogu pripisati samo činjenici da je to njihovo prebivalište. Bio je prisiljen ne razmišljati više drugačije, o procesima na ovoj Zemlji i onima u svemiru. Njegov se osjetilni svijet proširio do najudaljenijih granica. Sada je ono što mu je u oči dolazilo iz etera, morao prihvatiti kao svijet osjetila, jednako kao i stvari na Zemlji. Više nije na osjetilni način mogao tražiti duh u eteru. Svatko tko je od tada nadalje težio višem znanju morao se pomiriti s tim proširenim svijetom osjetila. U ranijim stoljećima, ljudski duh koji je razmišljao, suočavao se s drugačijim svijetom činjenica. Sada je dobio novi zadatak. Nisu više stvari ove Zemlje same po sebi mogle izraziti bit unutar ljudskog bića. Ta nutrina morala je obuhvatiti duh osjetilnog svijeta koji je posvuda na isti način ispunjavao prostorni univerzum. - Pred takvim se zadatkom našao mislilac iz Nole, Philotheo Giordano Bruno (1548-1600). Osjetila su za sebe osvojila prostorni svemir; duh se više ne može naći u prostoru. Tako su ljudi bili upozoreni izvana da od sada trebaju tražiti duh samo tamo gdje su, na temelju dubokih unutarnjih iskustava, tražili veliki mislioci, o kojima je bilo riječi u prethodnim izlaganjima. Ti mislioci iz sebe crpe svjetonazor koji kasnije napredna prirodna znanost prisiljava ljude da prihvate. Svijetlo Sunca ideja, koje će kasnije pasti na novi pogled na prirodu, za njih je još ispod horizonta; ali se njegova svjetlost već pojavljuje kao zora, u vrijeme kada su misli ljudi o samoj prirodi još u tami noći. - Šesnaesto stoljeće dalo je prirodnoj znanosti nebeski prostor osjetilnog svijeta koji joj s pravom pripada; do kraja devetnaestog stoljeća ova je znanost bila toliko napredna da je osjetilnom svijetu činjenica, mogla dati ono što zaslužuje, čak i unutar pojava biljnog, životinjskog i ljudskog života. Ni gore u eteru ni u razvoju živih bića, ova prirodna znanost ne može tražiti ništa drugo osim stvarnih osjetilnih procesa. Kao što je mislilac u šesnaestom stoljeću morao reći: Zemlja je zvijezda među zvijezdama, podvrgnuta istim zakonima kao i druge zvijezde - tako je mislilac u

devetnaestom stoljeću morao reći: "Čovjek, bez obzira na njegovo podrijetlo, njegovu budućnost, za antropologiju je samo sisavac, onaj čija su organizacija, potrebe i bolesti najsloženiji, a čiji je mozak, sa svojim zadivljujućim performansama, dosegno najviši stupanj razvoja". (Paul Topinard: 'Anthropologie', Leipzig 1888, strana 528.) - S takvog stajališta koje je postigla prirodna znanost, više ne može doći do zbrke između duhovnog i osjetilnog ako čovjek sebe ispravno shvaća. Razvijena prirodna znanost, onemogućuje u prirodi tražiti duh zamišljen na način materijalnog, kao što zdravo razmišljanje onemogućuje pronaći razlog pomicanja kazaljke na satu izvan mehaničkih zakona (duh anorganske prirode), ali ne u posebnom demonu koji je uzrokovao pomicanje kazaljke. Kao prirodoslovac, Ernst Haeckel s pravom je morao odbaciti grubu ideju o Bogu zamišljenu u materijalnim terminima. "U višim i apstraktnijim oblicima religije ovaj fizički izgled je napušten i Bog se štuje samo kao 'čisti duh', bez tijela. 'Bog je duh i tko god ga štuje, neka ga štuje u duhu i istini'. Ipak, duševna aktivnost ovog čistog duha ostaje potpuno ista kao ona antropomorfne Božje osobe. U stvarnosti, ovaj nematerijalni duh se ne smatra netjelesnim, već nevidljivim, plinovitim. Tako dolazimo do paradoksalne ideje o Bogu kao plinovitom kraljeznjaku." (Haeckel, 'Die Welträtsel', strana 333.) U stvarnosti, osjetilno, činjenično, postojanje duhovnog može se pretpostaviti samo tamo gdje izravno osjetilno iskustvo pokazuje nešto duhovno; i može se pretpostaviti samo takav stupanj duhovnosti kakav se percipira na ovaj način. Vrsni mislilac B. Garnen smio je reći (U djelu 'Empfindung und Bewußtsein', strana 25.): "Rečenica: nema duha bez materije, ali ni materije bez duha - dala bi nam pravo da pitanje proširimo na biljku, da, na najbližu gromadu, u kojoj jedva da ima ičega što govori u prilog ovoj korelaciji". Duhovni procesi kao činjenice, rezultat su različitih aktivnosti organizma; duh svijeta nije prisutan u svijetu na materijalan način, već samo na duhovan način. Ljudska duša je zbroj procesa u kojima se duh najizravnije pojavljuje kao činjenica. U formi takve duše, međutim, duh postoji samo u ljudima. A to znači krivo razumijevanje duha, to znači počinjenje najgoreg grijeha protiv duha, ako netko duh u formi duše traži negdje drugdje osim u ljudima, ako netko zamišlja da su druga bića jednako animirana kao ljudi. Tko to čini, samo pokazuje da nije sam iskusio duh; doživio je samo vanjsku manifestaciju duha koji vlada u njemu, dušu. Ali to je isto kao kad bi netko uzeo krug nacrtan olovkom kao stvarno matematički idealan krug. Svatko tko ne iskusi ništa osim duševnog oblika duha, osjeća se prisiljenim takav oblik duše pretpostaviti i u neljudskim stvarima, kako ne bi morao stati na grubom osjetilnom materijalizmu. Umjesto da o podrijetlu svijeta razmišlja kao o duhu, on o njemu razmišlja kao o duši svijeta i pretpostavlja opću animaciju prirode.

Giordano Bruno, koji je bio pod utjecajem novog kopernikanskog pogleda na prirodu, nije mogao shvatiti duh u svijetu, iz kojeg je istisnut u starom

obliku, nikako drugačije nego kao dušu svijeta. Kad se zadubi u spise Bruna (osobito njegovu duboku knjigu 'O uzroku, principu i jednom'), ima se dojam da je o stvarima razmišljao na produhovljen način, iako u različitim stupnjevima. Duh zapravo nije iskusio u sebi, pa ga zamišlja na način ljudske duše, u kojoj ga je jedino susreo. Kada govori o duhu, on ga shvaća na ovaj način: "Univerzalni razum je najviše unutarnja, najstvarnija i najprikladnija sposobnost, i potencijalni dio duše svijeta; to je identična stvar koja ispunjava svemir, osvjetljava svemir, i upućuje prirodu da proizvede svoje vrste kakve bi trebale biti". Duh u ovim rečenicama nije opisan kao 'plinoviti kralježnjak', već kao biće koje je poput ljudske duše. "Neka stvar bude mala i sićušna koliko god hoće, ona u sebi ima dio duhovne supstance, koja, ako za to nađe prikladnu podlogu, teži da postane biljka, životinja, i organizira se u tijelo neke vrste, koje se obično naziva animiranim. Jer duh se nalazi u svim stvarima i ne postoji ni najmanje tijelo koje ne sadrži takav njegov dio da ne oživi". - Budući da Giordano Bruno nije doista doživio duh kao duh u sebi, također je bio u mogućnosti pobrkati život duha s vanjskim mehaničkim aktivnostima, u kojima je Raymundus Lullus (1235-1315) u svojoj takozvanoj 'Velikoj umjetnosti' želio razotkriti duh. Noviji filozof, Franz Brentano, opisuje ovu 'Veliku umjetnost' na sljedeći način: "Koncepti su zapisani na koncentričnim, sporadično rotirajućim kružnim diskovima, i zatim su stvorene razne kombinacije". Ono što se slučajno naguravalo tijekom rotacije, oblikovalo se u sud o najvišim istinama. I Giordano Bruno pojavio se kao učitelj ove 'velike umjetnosti' u raznim školama u svojim lutanjima Europom. Imao je smjelosti razmišljati o zvijezdama kao o svjetovima, potpuno analognim našoj Zemlji; proširio je viziju znanstvenog mišljenja izvan Zemlje; više o nebeskim tijelima nije mislio kao o tjelesnim duhovima, ali ih je ipak smatrao duševnim duhovima. Ne smije se biti nepravedan prema čovjeku čiji je napredni način razmišljanja dao Katoličkoj crkvi mogućnost da ga kazni smrću. Bilo je potrebno jako puno da se cijeli nebeski prostor uklopi u isti pogled na svijet koji je do tada bio primjenjivan samo na zemaljske stvari, čak i ako je Bruno još uvijek razmišljao o osjetilnom na duševan način. Johann Scheffler, zvani Angelus Silesius (1624-1677), pojavio se u sedamnaestom stoljeću koja je još jednom u velikom duhovnom skladu osvjetlila ono što su pripremili Tauler, Weigel, Jacob Böhme i drugi.

Ideje spomenutih mislilaca pojavljuju se u njegovoj knjizi kao sakupljene u duhovnom žarištu i sjaje pojačanom svjetlošću: 'Kerubin lualica', 'Geistreiche Sinn- und Schlussreime'. I sve što Angelus Silesius izgovara pojavljuje se kao tako neposredno, samorazumljivo otkrivenje njegove osobnosti, kao da je ovaj čovjek bio pozvan posebnom providnošću da u osobnosti utjelovi mudrost. Prirodni način na koji iznosi mudrost izražava se time što je iznosi u izrekama koje su i po svojoj umjetničkoj formi vrijedne divljenja. On lebdi poput duhovnog bića iznad sve zemaljske egzistencije; a

ono što on govori je kao dah iz drugog svijeta, oslobođen ishodišta svega grubog i nečistog iz čega inače ljudska mudrost teškom mukom izbija. - U smislu Angelusa Silesiusa, samo oni koji dovedu oko svemira da vide unutar sebe mogu istinski znati; samo oni koji osjećaju da je to djelo izvršila ruka svemira mogu svoja djela vidjeti u pravom svijetlu: "Bog je vatra u meni, a ja svijetlo u njemu: nemamo li mnogo toga zajedničkog jedan s drugim?" - "Bogat sam kao Bog; ne može biti ni trunke prašine koju ja - vjerujte mi - nemam zajednički s njim". - "Bog me ljubi iznad sebe: ako ja njega ljubim iznad sebe: onda mu dajem onoliko koliko on meni daje od sebe." - "Ptica u zraku, kamen počiva na zemlji; riba živi u vodi, moj duh u Božjoj ruci". - "Ako si rođen od Boga, onda Bog cvjeta u tebi: i njegovo je božanstvo tvoj sok i tvoja ljepota". - "Stani, kuda ćeš; nebo je u tebi: ako tražiš Boga negdje drugdje, zauvijek će ti nedostajati". - Za onog koji se tako osjeća da postoji u svemiru, prestaje svaka odvojenost između njega i drugih bića; više se ne osjeća individuum; dapače, sve o sebi doživljava kao član svijeta, ali svoju stvarnu bit doživljava kao sam ovaj svemir. "Svijet te ne drži, ti si sam svijet koji te drži tako zarobljenim u sebi". - "Čovjek nema potpunu sreću: dok jednotu ne proguta *drugost*". "Čovjek je sve: ako mu jedno nedostaje, on doista ne zna svoje bogatstvo". - Kao osjetilno biće, čovjek je između ostalog i stvar, a njegovi osjetilni organi, kao osjetilnoj individualnosti, donose mu osjetilno znanje o stvarima u prostoru i vremenu izvan njega; ali ako duh govori u osobi, onda nema izvana i iznutra; ne postoji ništa ovdje i ništa tamo, što je duhovno; ništa nije *ranije* i ništa nije *kasnije*: prostor i vrijeme nestali su u pogledu univerzalnog duha. Samo dok čovjek izgleda kao individua on je ovdje i ono što postoji; i samo dok izgleda kao individua, ovo je *ranije* a ovo *kasnije*. "Čovječe, ako zanjišeš svoj duh kroz vrijeme i mjesto, možeš u svakom trenutku biti u vječnosti". - "Ja sam vječnost kada napustim vrijeme i saberem sebe u Bogu, a Bog u meni". - "Ruža koju tvoje vanjsko oko ovdje vidi, cvjetala je u Bogu od vječnosti". - "Stavite se u središte i vidjet ćete sve u isto vrijeme: što se događa sada i tada, ovdje i u kraljevstvu nebeskom." - "Sve dok ti, prijatelju, imaš mjesta i vremena u svom umu, nećeš shvatiti što su Bog i vječnost." - "Kad se čovjek povuče od različitosti i obrati Bogu, dolazi do jedinstva".

- Time je dosegnuta visina na kojoj čovjek nadilazi svoje individualno jastvo i uklanja svaku suprotnost između svijeta i sebe. Za njega počinje viši život. Unutarnje iskustvo koje ga obuzima izgleda mu kao smrt starog života i uskrsnuće u novom životu. "Kad god se uzdigneš iznad sebe i dopustiš Bogu da vlada, u tvom duhu se odražava uzašašće na nebo." - "Tijelo mora ustati u duhu, duh u Bogu: ako u njemu, u čovjeku, želiš vječno blažen živjeti". - "Koliko god moje 'Ja' klone i gubi težinu u meni, toliko je Gospodinovo 'Ja' ojačano". - S takvog gledišta čovjek prepoznaje svoj smisao, i smisao svih stvari u carstvu vječne nužnosti. Prirodni svemir pojavljuje mu se izravno kao božanski duh. Misao o univerzalnom božanskom duhu, koji bi još uvijek

mogao postojati iznad i iz, stvari svijeta, nestaje kao ideja koja je prevladana. Čini se da je ovaj univerzalni duh utekao u stvari na takav način, da je toliko postao sastavni dio stvari, da se o njemu više ne bi moglo razmišljati ako bi se mislilo samo na jednog jedinog člana njegova bića. "Ništa nije osim mene i tebe; a ako nas dvoje nismo, onda Bog više nije Bog i nebo će pasti". - Čovjek se osjeća kao neophodna karika u svjetskom lancu. Njegovi postupci više nemaju nikakve proizvoljnosti ili individualnosti. Ono što on radi potrebno je u cjelini, u svjetskom lancu, koji bi se raspao kad bi iz njega ispalo njegovo djelovanje. "Bog bez mene ne može napraviti ni jednog crva: ako se ne slažem s njim, odmah će se srušiti". - "Znam da bez mene Bog ne može živjeti ni trenutka: ako ja postanem ništa, on će zbog nužde morati izdahnuti". - Samo na ovoj visini čovjek vidi stvari u njihovoj pravoj biti. On više ne treba pripisivati, izvana, duhovni entitet onom najmanjem, grubo osjetilnom. Jer takva kakva je ova najmanja stvar, u svoj svojoj malenkosti i gruboj osjetilnosti, ona je član svemira. "Nijedno zrnce prašine nije tako jadno, nijedna točkica nije tako mala: u svemu tome mudar čovjek vidi Boga koji je veličanstven". - "U zrnu gorušice, ako shvatite: slika je svega gore i dolje." - Čovjek se na ovoj visini osjeća slobodno. Jer prisila postoji samo kad se može prisiliti izvana. Ali kad se sve izvanjsko pretočilo u unutarne, kad je nestala suprotnost između 'Ja' i svijeta, 'vani i iznutra', 'prirode i duha': tada sve što ga pokreće čovjek osjeća kao vlastiti impuls. "Zaključajte me u tisuću okova, koliko god strogo želite: bit ću potpuno slobodan i oslobođen okova". - "Ako je moja volja mrtva, onda Bog mora učiniti ono što ja želim: ja mu sam pišem obrazac i cilj". - Sada prestaju sve moralne norme koje dolaze izvana; čovjek sam sebi postaje mjera i cilj. On nije ni pod kakvim zakonom; jer je i zakon postao njegova bit. "Zakon je za zle ljude; da nije napisana nikakva zapovijed, pobožni bi i dalje ljubili Boga i bližnjega". - Na taj način, na višoj razini znanja, čovjeku je vraćena nevinost prirode. Zadaće koje mu se postavljaju izvršava sa sviješću o vječnoj potrebi. Kaže sebi: kroz ovu željeznu nuždu daje ti se u ruke da iz iste ove nužde povučesh ono što ti je dodijeljeno. "Ljudi, učite od malog livadskog cvijeća: kako možete ugoditi Bogu, a opet biti lijepi". - "Ruža nema razloga, ona cvjeta jer cvjeta: ne obraća pažnju na tebe, ne pita vidiš li je". - Osoba koja se uzdigla na višu razinu, osjeća u sebi vječni, nužni impuls svemira, poput livadskog cvijeta; ponaša se kao livadski cvijet kad cvjeta. Osjećaj njegove moralne odgovornosti neizmjereno raste u svim njegovim postupcima. Jer ono što on ne čini je povlačenje iz svega, to je ubijanje svega, u mjeri u kojem mogućnost takvog ubijanja leži u njemu. "Što nije grijeh? Ne trebate dugo pitati: idite tamo, tiho cvijeće će vam reći." - "Sve se mora ubiti. Ako ne ubiješ za Boga, vječna smrt će te naposljetku ubiti za neprijatelja".

Zaključak

Prošla su gotovo dva i pol stoljeća otkako je Angelus Silesius sakupio duboku mudrost svojih prethodnika u svom 'Kerubinskom litalici'. Ova su stoljeća donijela bogate spoznaje o prirodi. Goethe je otvorio veliku perspektivu prirodnoj znanosti. Nastojao je pratiti vječne, željezne zakone djelovanja prirode, do vrha, gdje oni čovjeka stvaraju s jednakom nužnošću kao što na nižoj razini stvaraju kamen (usporedi moju knjigu 'Goetheov svjetonazor'). Lamarck, Darwin, Haeckel i drugi, nastavili su raditi u duhu ove koncepcije. 'Pitanje svih pitanja', ono o prirodnom podrijetlu čovjeka, našlo je svoj odgovor u devetnaestom stoljeću. Ostali srodni zadaci iz područja prirodnih procesa, našli su svoja rješenja. Danas se razumije da ne treba iskoračiti iz područja stvarnog i osjetilnog ako se želi razumjeti razvoj bića na čisto prirodan način, sve do čovjeka. - A uvid J. G. Fichtea zasjao je i u bit čovjekova 'Ja' i pokazao ljudskoj duši gdje treba tražiti sebe i što jest (vidi gore, i dio o Fichteu u mojoj knjizi 'Welt- und Lebensanschauungen im neunzehnten Jahrhundert', u novom izdanju kao 'Rätsel der Philosophie'). Hegel je proširio područje mišljenja na sva područja biti i nastojao konceptualno shvatiti vanjsko, osjetilno prirodno postojanje kao najviše kreacije ljudskog duha u njihovim zakonima (usporedi, moje predstavljanje Hegela u 'Rätsel der Philosophie'). - Kako se duhovi čija je misao ocrtna u ovom djelu, pojavljuju u svijetlu pogleda na svijet koji se oslanja na znanstvena dostignuća vremena, koja su slijedila njihove epohe? I dalje su vjerovali u priču o 'nadnaravnom' stvaranju. Kako izgledaju njihove misli u usporedbi s jednom 'prirodnom' koju je stvorila prirodna znanost u devetnaestom stoljeću? Ova prirodna znanost nije prirodi dala ništa što joj ne pripada; samo je oduzela ono što joj ne pripada. Potjerala je sve što se u njoj ne nalazi, već se nalazi samo u ljudskom biću. Ona u prirodi ne vidi biće koje je poput ljudske duše i koje je kreativno na ljudski način. Više ne dopušta da forme organizama stvara Bog sličan čovjeku; slijedi svoj razvoj u svijetu osjetila prema čisto prirodnim zakonima. Majstor Eckhart kao i Tauler, kao i Jacob Böhme i Angelus Silesius, trebali bi osjetiti najdublje zadovoljstvo kada razmišljaju o ovoj prirodnoj znanosti. Duh u kojem su željeli promatrati svijet prenio se i na ovaj pogled na prirodu u najpotpunijem smislu, ako se ispravno razumije. Ono što još nisu bili u stanju učiniti, uključujući činjenice same prirode, da se iznesu na svijetlo koje im je zasjalo, to bi nedvojbeno bila njihova čežnja da im je ova prirodna znanost bila dostupna. Nisu mogli; jer im nikakva geologija, nikakva 'priča o prirodnom stvaranju' nije govorila o procesima u prirodi. O takvim događajima govorila im je jedino Biblija na svoj način. Tražili su dakle, koliko su mogli, ono duhovno tamo gdje ga se jedino može naći: u ljudskoj nutrini. Danas bi imali potpuno drugačije alate nego u svoje vrijeme, da pokažu da se duh koji postoji u osjetilnom obliku može pronaći samo u ljudima. Danas

biste se svim srcem složili s onima koji traže duh kao činjenicu, ne u korijenu prirode već u njezinu plodu. Oni bi priznali da je duh u osjetilnom tijelu rezultat razvoja i da takav duh ne treba tražiti na nižim stupnjevima razvoja. Shvatili bi da nikakva 'kreativna misao' nije bila na djelu u nastanku duha u organizmu, kao što nikakva takva 'kreativna misao' nije omogućila majmunu da izađe iz tobočara. - Naša sadašnjost ne može govoriti o činjenicama prirode kao što je o njima govorio Jacob Böhme. Ali u današnje vrijeme postoji i gledište koje približava pristup Jacoba Böhme svjetonazoru koji uzima u obzir modernu prirodnu znanost. Nema potrebe klonuti duhom ako u prirodi nalazite samo prirodne stvari. Međutim, mnogi ljudi danas vjeruju da ako netko jednostavno prihvati 'činjenice' koje je otkrila prirodna znanost, da mora pasti u plitak i trezven materijalizam. I sam sam potpuno predan ovoj prirodnoj znanosti. Definitivno imam osjećaj da gledajući prirodu poput Ernsta Haeckela, samo onaj tko joj pristupa s površnim svijetom ideja može postati površan. Osjećam nešto više i divnije kada dopustim otkrivenjima 'Priča o prirodnom stvaranju' da utječu na mene, nego kada priče o nadnaravnim čudima iz vjerovanja utječu na mene. Ne znam ništa ni u jednoj 'svetoj' knjizi što bi mi otkrilo nešto tako uzvišeno kao što je 'trezvena' činjenica da svaki ljudski embrij u majčinoj utrobi kratko ponavlja životinjske oblike kroz koje su prošli njeni životinjski preci. Ako svoje umove ispunimo slavom činjenica koje vide naša osjetila, tada će nam malo ostati za 'čuda' koja nisu dio ciklusa prirode. Ako duh doživljavamo u sebi, onda nam ne treba vani u prirodi. U svojoj 'Filozofiji slobode' opisao sam svoj svjetonazor koji ne vjeruje da tjera duh, jer na prirodu gleda onako kako je gledaju Darwin i Haeckel. Biljka, životinja, ne daju mi ništa ako ih naselim dušama o kojima moja osjetila ne znaju ništa. Ne tražim 'dublju', 'duševnu' prirodu stvari u vanjskom svijetu; zapravo, niti ne pretpostavljam, jer vjerujem da me znanje koje sija u meni štiti od toga. Vjerujem da su stvari osjetilnog svijeta onakve kakvima nam se predstavljaju, jer vidim da nas ispravna samospoznaja navodi da u prirodi ne tražimo ništa drugo osim prirodnih procesa. Ne tražim božanski duh u prirodi, jer vjerujem da u sebi opažam bit ljudskog duha. Mirno priznajem svoje životinjske pretke jer vjerujem da shvaćam da nijedan duh sličan duši ne može djelovati tamo odakle ti životinjski preci potječu. Mogu se samo složiti s Ernstom Haeckelom kada daje prednost 'vječnom počinku u grobu' nego besmrtnosti, kako naučavaju neke religije (usporedi Haeckel: 'Welträtsel', strana 139). Jer nalazim poniženje duha, odvratan grijeh protiv duha, u ideji da duša nastavlja na način osjetilnog bića. - Čujem reski nesklad kad se znanstvene činjenice u Haeckelovu izlaganju sukobe s 'pijetetom' uvjerenja nekih suvremenika. Ali za mene, činjenice koje ne odgovaraju dobro prirodnim činjenicama ne prenose ništa od duha više nego pobožnost koju nalazim kod Jacoba Böhme i Angelusa Silesiusa. Naprotiv, ova viša pobožnost je u potpunom skladu s djelovanjem onog prirodnog. Nema proturječja proniknuti u spoznaje moderne prirodne znanosti i

istodobno slijediti put koji su prema duhu tražili Jacob Böhme i Angelus Silesius. Svatko tko krene tim putem u duhu ovih mislilaca ne treba se bojati da će pasti u površni materijalizam ako dopusti da se misterije prirode predstavljaju 'pričom o prirodnom stvaranju'. Onaj tko u tom smislu razumije moje misli, na isti način shvaća i posljednju izreku 'Kerubinskog lutalice', kojom bi ovaj spis trebalo i završiti: "Prijatelju, dosta je. Ako želiš čitati više: idi i sam postani zapis i smisao". [Dodatak novom izdanju (1923). Ove posljednje rečenice ne smiju se reinterpretirati u smislu neduhovnog poimanja prirode. Htio sam samo snažno naglasiti da se duh koji je u osnovi prirode mora pronaći u njoj i da se u nju ne smije unijeti izvana. Odbacivanje 'misli o stvaranju' odnosi se na stvaranje koje je po svrsi slično ljudskom stvaralaštvu. Ono što se može reći iz povijesti razvoja može se naći u mojoj knjizi 'Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung' (predgovor novom izdanju)]